

Šesti april 1941

TONE FAJFAR

(Poglavje iz partizanskih spominov)

Na cvetno nedeljo 1941 smo se prebudili na Polici nad Višnjo goro. Tja-kaj so prejšnji dan premestili mitralješki bataljon triglavske divizije. Že nekaj dni poprej smo se zbirali na Barju pod Rudnikom. Po 27. marcu se je začela pospešena mobilizacija. Nihče ni vedel, kaj namerava Nemčija. Vedeli pa smo, da se bo prej ali slej začela vojna.

V Ljubljani se po 27. marcu ni dosti spremenilo. Ljudem, ki so gledali v fašizmu sovražnika, je sicer odleglo, ko je bila preprečena izdaja Cvetko-vičevega in Mačkovega režima, hkrati pa je na vse legla težka skrb za bližnjo prihodnost. Ta prihodnost je ležala neznana in grozeča na dušah ljudi.

Beograd je 27. marec doživljal elementarno. Ljudstvo je udarilo na ulice in se ni ustavilo pred težko izbiro med kapitulacijo in vojno. Toda Ljubljana onega dne ni premogla več kot nekaj povork študentov. Vse drugo je ostalo na svojih mestih. Natlačen se ni premaknil. Opaziti smo mogli le nekakšno zbežanost in neodločnost pri policiji in drugih čuvarjih režima. Tudi cenzura je bila tiste dni zbežana. Njeno tenko uho, ki je natanko prisluškovalo, ka-tera besedica bi utegnila biti režimu neljuba, še ni ujelo novih namigov. Tiste dni sem imel opravka pri državnem pravdniku, ki mu je bila položena na dušo skrb za »Delavsko pravico«. Mencial je v rokah odtise zadnje številke, v kateri smo zahtevali zavezništvo s Sovjetsko zvezo, in ni vedel, kaj bi. Naj-rajši bi nas bil pregovoril, naj sploh nič ne napišemo in naj počakamo vsaj toliko, da dobi kaka navodila. Potem bo spet mirne vesti pred svojimi gospo-darji opravljal važno delo skrbi za dušni blagor ljudstva. Kakšen bo ta dušni blagor, bo predpisal novi režim.

Vladajoča JRZ se je kmalu oddahnila. V novi vladi je imela znova dva svoja zastopnika: dr. Miho Kreka in dr. Kulovca. »Glavno je, da smo na oblasti!« kakor je dejal Krek nekaj mesecev poprej v Ljubljani. In najbrž bi bilo vse ostalo v glavnem pri starem, če ne bi bil hitri razvoj nadaljnega dogajanja postavil vsega na glavo.

Na cvetno nedeljo se je torej prebudil naš neurejeni mitralješki bataljon, kamor so me dodelili, na Polici. Lepo, jasno jutro. Pretegovali smo se pred prosvetnim domom, kamor so nas naselili. Zgodaj dopoldne pride višji štabni častnik in se živo pomenkuje z našim zajetnim komandantom. Kmalu zatem nas zberejo in komandant nam pove, da se je začela vojna. Svojo zadrego zakriva s patriotičnimi pozivi.

»Vojna!« Negotovost je na mah pretrgana. Čudna moreča zaskrbljenost stiska človeku drobovje. Vemo samo to, da bo šlo na življenje in smrt.

Iz Ljubljane prineso novico, da so doživeli prvo bombardiranje. Skrbi nas za družine. Zakaj smo se premaknili za Ljubljano? Ne samo mi, celi polki in divizije odpirajo sovražniku neovirano pot. Kje se bomo ustavili,

kje zastavili sovražniku pot? In kakšna je ta naša vojska! Ves moj oddelek — četa za zvezo — je brez orožja. Ponujali so nam nekakšne zarjavele bajonete, toda kaj bi s takim krepelom. Mitrалješke čete so na pol neoborožene. Premikamo se kot cigansko taborišče. Svojo ropotijo naložimo na izposojene vozove. Za nami se vlačí čreda volov, ki jih je vsak dan manj. Nihče ne poskuša našega nereda urejati. Ne komandant ne intendant ne vesta, koliko imata pravzaprav moštva. Niti po imenih nas nimajo vpisanih, nihče ne vpraša, kje si in kaj delaš, pred seboj pa imamo vojno z Nemčijo. S tanki in letali gre nad nas, mi pa se cijazimo že prve dni na polomljenih lojtrskih vozovih.

Naslednji dan nas odpravijo s Police na Cikavo pri Šmarju. Prišla je novica o bombardiranju Beograda. Pričakujemo poročil o vojni. Časopisov ni. Vsakovrstne glasove raznašajo. Da so Nemci že prebili mejo, naši pa zavzeli Postojno. Da Jugoslovani zavzemajo Reko, Skader in da so že blizu Sofije. Komandant nas zbira in skuša hrabriti. Govori nam celo o Kulovcu, ki je poginil v Beogradu pri bombardiranju, in o tragiki, ki zadene narod zaradi smrti svojega političnega voditelja. Mož je prepričan, da so njegovi vojaki klerikalci in se jim skuša približati. Razen njega je v bataljonu samo še en aktivni oficir, suh črn podporočnik, ki varuje blagajno bataljona. Vsi drugi so sami rezervisti.

Naslednje dni prihajajo novice, da so Nemci že v Mariboru, v Poljčanah in da so na Gorenjskem že vdrlí čez mejo. Kranj mora vsak čas pasti...

Veliko sredo zvečer se znova premaknemo proč od Ljubljane. Začenja snežiti, mraz pritiska. Težka, mučna noč. Grosuplje ostaja za nami, povzpne-mo se v višnjegorske klance. Proti jutru se premraženi zaustavimo na Peščeniku pred Višnjo goro. Za nami prihajajo nove kolone vojske. To je štiri-deseti polk iz Ljubljane. S seboj nosi v ponjavo zavito polkovno zastavo, o kateri so nas učili, da je največja svetinja vsakega vojaka. Za zastavo se vleče godba, zasnežena in klavrna. Polk se ne zaustavlja, temveč se pomika dalje proti Višnji gori in nato še naprej.

Namestimo se v tistih nekaj hiš na Peščeniku. Mrazi nas in onemogli kmalu pozaspimo.

Veliki četrtek. Na višnjegorski postaji ropajo vlake. Prenašajo polna naročja jajc, pomaranč, rozin. Odpirajo sode vina. Tudi mi pošljemo na postajo voz in potem ves dan otepamo jajca ter se mašimo s pomarančami. Vrh griča postavimo strojnico, ki naj nas brani pred morebitnimi letalskimi napadi. Sem in tja se visoko v zraku pojavi kako letalo. Ne vemo, čigavo je, najbrž nemško.

Pred Višnjo goro sem ta dan srečal Jožeta Rusa, sodnika, ki so ga poslali semkaj nadomeščat nekoga na sodišču. Poznava se s sestankov Društva prijateljev Sovjetske zveze, kjer je on zastopal z Lubejem sokole, jaz pa krščanske socialiste. Zadnje dni so se naše zveze s komunisti potrgale. Nismo vedeli, kaj delajo v Ljubljani. Šele čez nekaj dni, ko smo se spet zbrali, smo zvedeli, da so vsi naši znanci odšli kot prostovoljci v Novo mesto, in to kljub temu, da komandantu divizije ni nič kaj dišalo, sprejeti komuniste v vojsko. Jože Rus je bil prav tako zaskrbljen nad bližnjo prihodnostjo, vendar pa veder. Čutil sem, da niti malo ne dvomi, da bomo konec koncev zmagali. Poslovila sva se z občutkom, da se bova še videla, čeprav bogve kdaj in v kakšnih okoliščinah.

Proti večeru tega dne je bilo videti, da se poslej ne bomo več umikali. Razporejali so oddelke ter jih razpošiljali na položaje v višnjegorske klance.

Pomešali so rezerviste z aktivnimi vojaki. Ko je nastopil mrak, se je začelo streljanje na vse strani. Manija streljanja se je polastila ljudi. Ta večer so jim prvič razdelili municijo. Nekega mladega kadrova, ki so ga zalotili pri streljanju, so oficirji aretirali in mu grozili z naglim sodiščem.

Ta večer se je začel razkroj jugoslovanske vojske. Med vojake so začele prodirati novice o ustanovitvi Nezavisne države Hrvatske, o Nemcih v Zagrebu, o tem, da bo vsak čas padla Ljubljana. Mnogi so začeli kar odkrito govoriti, da se ne izplača boriti in crkavati, da gredo domov. Vso noč smo presedeli ob ognjišču v gostilni na Peščeniku. Gospodinja nam je kuhala čaj in venomer zdihovala: »Ubogi ljudje, kaj boste morali pretrpeti!« — pri tem pa ni nikdar pozabila svoje postrežbe zaračunati. Vseh se je prijemalo malo-dušje.

Zjutraj se je začel razpad. Od Novega mesta so se začeli vračati najprej posamezniki, za njimi cele gruč. Prihajati so začeli na vozovih in kamionih. Med njimi oficirji. Niso se dosti ustavljali, drveli so naprej proti Ljubljani. Zdaj so se začeli tudi naši oddelki redčiti. Bilo nas je čedalje manj. Oficirji so begali nekaj časa sem in tja, posamezni so skušali beg zaustaviti, končno so videli, da ne morejo nič opraviti. Srečal sem dr. Miho Potočnika, ki je bil komandir v našem bataljonu. »Vse zastonj, to pot smo propadli...«

Toda kaj bo? Res so imeli prav vojaki, da se ne izplača boriti se za kralja in reakcionarni režim — toda narod in domovina sta zdaj izročena neusmiljenemu sovražniku!

Vse dopoldne sem opazoval razpadanje armade, o kateri so nas prepričevali, da je ena najboljših v Evropi. Oficirji so drug za drugim izginjali. Zadnji moji tovariši so se odpravljali proti domu, ko sem odhajal nazaj proti Ljubljani. Skrbelo me je, kako bi se izognil Nemcem (o Italijanih smo bili prepričani, da so še daleč). Zadnje razburljive novice so govorile, da so Nemci že v Kranju. (Pozneje se je izkazalo, da na Gorenjskem tistega dne še nikjer niso prišli čez mejo.)

Izognil sem se glavni cesti in jo ubral skozi gozdove proti Polici. Na vseh straneh so pokale puške. Od veselja ali razočaranja, da je vojne konec, so vojaki izstreljevali zadnje naboje, preden bodo pometali puške v grmovje. Na Polici sem si izposodil črno civilno obleko, čeprav mi ni bila prav nič prirojena, ter prisedel na lojtrski voz, preobložen z vračajočimi se vojaki. Nikjer se nismo ustavljali, vsakomur se je mudilo, da prehitimo sovražno vojsko, ki je morda že v Ljubljani.

Nad Ljubljano so se spreletavala letala. Počasi, kakor jastrebi, so krožila nad zgubljenim mestom. Končno se je prikazal Ljubljanski grad — sunilo me je v srce — bela zastava leno plapolala na stolpu. Bela zastava, znamenje brez-pogojne predaje središča slovenskega naroda. Izobesila sta jo ban Natlačen in njegov Narodni svet, društvo pogrebcev slovenskega naroda. Ne vem zakaj, šele ta bela zastava mi je v zmedi zadnjih ur predstavila vso strašno resničnost. Brezpogojno smo predani in prodani sovražniku na milost in nemilost. In vsak trezen Slovenec je vedel, da za naš narod ni mesta v klinu med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo. Orožje nam je bilo izbito iz rok, preden smo oddali prvi strel v obrambo svoje zemlje. Ali naj se zdaj res konča naše narodno življenje, ali naj izginemo brez sledu? Nobene obzirnosti nimamo pričakovati od fašizma in nacizma. Samo malo časa potrebujeta za uresničenje svojih naklepov. Kdo naj se upre taki sili, ki podira državo za državo, ki je gospodar Evrope in hoče postati gospodar sveta?

Samo en plamen v slovenskih dušah tisti dan ni ugasnil. Naša zbegana misel se je obrnila k Sovjetski zvezi. Če od tam ne bo pomoči, nihče ne more preprečiti naše pogube. Vojne še ni konec. Vedeli smo, da bo zadnja dobila besedo Sovjetska zveza. Po vseh razočaranjih, ko so se druga za drugo rušile evropske države, smo na naš veliki petek sveto verjeli v nepremagljivo silo ruskega naroda. Te trdne vere nam nič več, kar je prihodnja leta sledilo, ni omajalo. Nemčija ne sme zmagati! In zadnjo odločilno besedo bo dobila Sovjetska zveza! Toda ali nas do takrat že ne bosta zmlela nemški in italijanski fašizem? Pri nas ne bo šlo za okupacijo, kontribucije, za odpravo vseh pravic — šlo bo za golo življenje naroda...

Prišli smo v Ljubljano. Na dolenski mitnici so nas ustavljali policaji in nam prijazno prigovarjali, naj se takoj javimo v tej ali tej kasarni, kjer vpi-sujejo v narodno legijo. Ljubljana je dobila v zadnjih dneh čisto drugačen obraz. Vsi vogali so bili oblepljeni z razglasi Natlačenovega Narodnega sveta. Najprej, da je prevzel oblast, potem ko so bile pretrgane vse vezi z beograjsko vlado. Takoj zatem, da bo Ljubljana vsak čas okupirana in naj se prebi-valstvo zadrži mirno.*

In končno, da se za zavarovanje reda in miru ustanavlja narodna legija, kamor naj se vpisujejo vsi pametni ljudje. Toda s to legijo ni bilo nič. Vanjo je poslal Natlačen samo financarje in dacarje, ki so kolesarili po ulicah. Noben od vračajočih se vojakov se ni zmenil za prijazna vabila ljubljanskih policajev. Vsak je hitel domov, da ga okupatorjeva vojska ne zasači v uniformi na ulici.

Isto uro, ko sem prišel v Ljubljano, je pričela po Tržaški cesti korakati v mesto italijanska vojska. Prišla je brez težav, saj je odšel že pred dnevi v Gorico zastopnik Narodnega sveta dr. Jure Adlešič in zaprosil fašiste, naj za božjo voljo zasedejo Ljubljano. Natlačenu in njegovim je bilo vsekakor ljubše, da pridejo pod okrilje »katoliške« fašistične Italije kot pod Hitlerja, ki mu klerikalci do takrat niso toliko ugajali. Vsem nam je bilo še v spominu sre-čanje Natlačena z Mussolinijem na italijanski meji, predvsem pa smešni po-govor med obema »vodjema«, o katerem je Slovenec naivno dobesedno pisal. Glavno Mussolinijevo »zgodovinsko« vprašanje Natlačenu se je glasilo: »Ali so Slovenci verno ljudstvo?« Na to mu je Natlačen vdano pritrdil.

Zdaj je Natlačen hitel povabit fašiste, naj čimprej pridejo in vzamejo to verno ljudstvo, in predvsem njegove vodje v svojo blagohotno zaščito. Hkrati pa je preudarni Narodni svet vtaknil še drugo železo v ogenj. Tudi Hitlerju se ne kaže zameriti, zato je poslal Nemcem naproti na Štajersko svoja za-stopnika Natlačena in Gosarja, prav tako povabit nemškega generala, naj se

* Natlačenov razglas z dne 11. aprila: »Slovenci! Ljubljančani! Ljubljana; pre-stolnica Slovenije, bo v kratkem zasedena. Ohranimo pri tej priliki tisti red in mir, ki je pri nas tradicionalen! Bodimo v prisebnosti, zbranosti in disciplini verni po-tomci svojih prednikov! Na miren način pokažimo svoje dostojanstvo! Dva naj-večja greha nad narodom sta v tem času mogoča. Zdaj, ko je naša vojska odšla, bi bil največji greh nad narodom, če bi civilni ljudje uporabili orožje proti tuji vojaški sili ali proti domači narodni manjšini ali če bi kakor koli drugače sovražno nastopili proti njima. S tem bi spravili morda desetine naših sorojakov v največjo nevarnost in nesrečo. Drugi največji greh bi bil denunciantstvo, ki je nezdrujljivo s človeškim dostojanstvom. Denunciantstvo je tako težak greh, da ga narod ne more nikoli odpustiti. Zato naj med nami ne bo denunciantstva! Državna in samoupravna oblastva ostanejo na svojih mestih in bodo do nadaljnje odredbe naprej poslovala. Vsi zakoni ostanejo v veljavi, dokler se ne spremenijo. Vsaka sprememba pa bo ob-javljena. Zakoni se morajo brezpogojno spoštovati! Red in mir naj ne bosta nikjer kaljena. Pokažimo v tej uri in v teh dneh, da znamo biti disciplinirani tudi v usodni uri. Ne bežimo, vzdržimo, vztrajajmo! — Ban in narodni svet za Slovenijo.«

*Dore Klemenčič-
Maj: Partizanska
kolona, 1945 (Čr-
nomelj), akvarel*

ne obotavlja, ampak čimprej zasede vso Slovenijo. Nemški general se za vdano vabilo ni zmenil. Delal je tako, kakor mu je bilo naročeno, in mu je bilo malo mar, kaj mu predlagajo namišljeni zastopniki okupiranega in na smrt obsojenega ljudstva.

Na veliki petek proti večeru je Natlačen v imenu Narodnega sveta predal oblast fašistični vojski.

Narodni svet je bil ustanovljen 6. aprila, ko se je vojna že začela.* Vlada-joči klerikalci so zbrali tu svoje zaveznike, s katerimi so bili na videz ves čas stare Jugoslavije v sporu. Razen klerikalcev so bili zastopani liberalci, spomnili so se tudi socialdemokratov in klerikalne opozicije.

* »Slovenec« z dne 8. aprila je oznanil ustanovitev Narodnega sveta z naslednjim poročilom: »V težkih časih, ki so zajeli našo državo, so smatrale vse slovenske stranke za potrebno, da v vseh važnih vprašanjih slovenskega naroda nastopajo sporazumno. V ta namen se je v Ljubljani ustanovil Narodni svet za Slovenijo, v katerega so poslale svoje zastopnike: Slovenska ljudska stranka (SLS), Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), Narodna radikalna stranka (NRS), Samostojna demokratska stranka (SDS) in Socialistična stranka (SSJ). — V tem Narodnem svetu so: dr. Marko Natlačen, ban dravske banovine, kot predsednik; dr. Jure Adlešič, župan ljubljanski; dr. Ivan Ahčin, glavni urednik »Slovenca«; dr. Darko Černej, odvetnik v Ljubljani; dr. Andrej Gosar, vseučiliški profesor in bivši minister; Marko Kranjc, bivši narodni poslanec; dr. Dinko Puc, odvetnik in bivši župan; Ivan Pucelj, minister v pokoju; Miloš Stare, odvetnik in bivši narodni poslanec, ter Stanko Likar, tajnik OUZD, kot člani. — Ustanovitev Narodnega sveta za Slovenijo smatramo za zelo važen dogodek, ki ga pozdravljamo predvsem zaradi tega, ker dokazuje, da zna naš narod v odločilnih trenutkih složno in enotno nastopati v obrambo svojih narodnih in državnih koristi. To, da so v Narodnem svetu stopile na mesto strankarskih vidikov skupne narodne in državne koristi, daje tej ustanovi zgodovinski pomen. Naša sloga in strnjenost sta v teh težkih časih najboljšo jamstvo naše svobode.«

Vsa ta družina si je ostala vso dobo okupacije v bolj ali manj odkritem zavezništvu. Nekateri so se pomaknili popolnoma na desno, nekateri pa so ostali v sredini ter prevzeli vlogo cokle, ki naj zavira razvoj osvobodilnega boja. Edino dr. Darko Černež se je kot zaveden slovenski patriot kmalu za tem vključil v osvobodilno gibanje. Glavna skrb Narodnega sveta je bila, da v vsakem primeru, naj se že zgodi s slovenskim narodom kar koli, ostane na vrhu. Zato je sklenil takoj poslati svoje ljudi v tujino. Tjakaj sta jadreno odšla Alojzij Kuhar in Franc Gabrovšek, stara prepredenca. Zlasti o Kuharju je šel glas, da ima velike diplomatske sposobnosti. Te sposobnosti je razkazoval v svojih sobotnih radijskih govorih, kjer je z dvoumnimi formulacijami posnemal delfsko Sibilo in vzbujal videz, da ve veliko več, kot pa mu kaže povedati. Kuharju in Gabrovšku je bila torej dodeljena vloga, da zavarujeta koristi doma ostalih narodnih voditeljev pri Anglo-Američanih. Natlačen se je odločil, da se za položaj svoje stranke bori doma, kjer se bo treba prikupiti novemu gospodarju, ki bo brez dvoma znal ceniti ponujene usluge. Glavno je za vsako ceno ostati na vrhu in na vrhu vode priplavati do konca vojne, ko bo spet zavladal tisti, ki bo prvi zgrabil za vajeti.

Zaradi takega računa je bila največja želja Narodnega sveta, da pridemo Slovenci pod enega gospodarja. Kjer koli že bomo, samo da bomo pod eno streho — to je bila najprisrčnejša želja narodnih voditeljev. Pričakovali so, da bo okupator v tem primeru ustanovil v Sloveniji vazalno državo, kakor je napravil na Češkem ali Slovaškem. Narodni svet pa bi se kar lahko prekrstil v kvislinško vlado, medtem ko bi se Natlačen lahko razglasil po Petainovem zgledu za rešitelja domovine. Potem je zelo vseeno, ali bodo zmagali Nemci ali zavezniki. Sicer pa o tem, da bi mogli biti Nemci poraženi, nihče v Narodnem svetu ni niti v sanjah pomislil. Računali so kvečjemu na kompromis. Goreče pa so želeli, da bi Hitler čimprej obračunal s Sovjetsko zvezo. Z njo bo po njihovem opravil v nekaj tednih. Potem bodo lahko mirno spali. Oblast bo ostala v njihovih rokah, zvesto bodo služili kateremu koli gospodarju, predvsem pa sebi.

V takem razpoloženju je Natlačen na veliki petek zvečer izročal oblast italijanskemu generalu, ki se je v spremstvu bersaljerov pripeljal pred bansko palačo. Za predhodnicami so se začele usipati fašistične čete, ki so zadnje dni trepetaje čakale za mejo jugoslovanskega napada. Spotoma so po pisanju italijanskih listov zavzele trdnjavo Vič in tako odprle vrata v prestolnico Slovenije, pravzaprav Dravske banovine. Lačna in utrujena italijanska vojska se je vlekla skozi mesto. Bersaljeri so zasedali kolodvor, pošto, mostove. Ljudje so se držali doma in čakali. Le redki so šli gledat spreved italijanske vojske.

Naslednje jutro so se pojavili po ljubljanskih zidovih lepaki, s katerimi je italijanski general naznanjal, da je prevzel oblast, priporočal prebivalstvu mir in red in obljubljal, da bo italijanska vojska spoštovala šege in navade tukajšnjega ljudstva. Spomnili smo se do pičice enakih obljub, ki so jih napelili Italijani 1918. leta po zasedenem Slovenskem primorju.

Medtem so gorela skladišča v Dravljah in v Zalogu. Odmevale so detonacije granat, ki so ležale v skladiščih, namesto da bi padale po sovražniku. Veliko soboto je bila že vsa Slovenija pod Nemci in Italijani.

Tiste prve dni okupacije se dobršen del slovenskega ljudstva še ni zavedel, v kakšno nevarnost smo zabredli. Prišli so že prvi glasovi iz Štajerske, da so mnogokje kmetje in celo delavci veselih obrazov sprejemali nemške oddelke. Tudi Dolenjci so se veselili prihoda Nemcev, ki bodo napravili konec beraškemu življenju kmeta in delavca. Bili so hudo razočarani, ko je začela

Dolenjsko zasedati namesto nemške italijanska vojska. V Trebnjem so kmetje napadli nastopajoče Italijane in zahtevali nemško pomoč. Italijani so streljali v razburjeno gručo in jo razgnali. V mnogih vaseh so se dvignili mlaji. Stiskano in nad Jugoslavijo razočarano ljudstvo je pričakovalo rešitve od nacizma, katerega propaganda je delovnim ljudem obetala rešitev vseh nadlog. Gorenjska je okupatorje pričakala bolj zadržano, toda tudi tu je malokdo pomislil, da je nacistična propaganda lažniva. Ljudje so mislili, da se bodo vrnila razmere stare Avstrije, stari dobri časi, ko je še krajcar nekaj veljal. Kmetu in delavcu se ni kaj bati, imela bosta kruh in zaslužek. Kako bo z gospodo, duhovsko in svetno, ljudi ni vznemirjalo. Prav je, da jo dobi po grbi, saj je doslej tako živela samo od žuljev delovnih ljudi. In mladi kmečki fantje so si pripeli na suknjiče kljukaste križe, očanci pa so se spet poskušali v nemščini, lomiti so začeli tistih nekaj besed, kar jih je še ostalo iz časov, ko so služili v Franc-Jožefovih regimentih. Pripovedovali so si, da je Hitler Avstrijec in bo zato prinesel nazaj staro Avstrijo ter njene čase. Ta ali oni stari soldat je začel brskati po stari ropotiji, če ne bi še kje našel kake cesarsko-kraljeve kolajne, ki si jo je bil prislužil v Galiciji ali v Tirolah.

Po letih stisk in težkega življenja v stari Jugoslaviji so si naši zgarani ljudje naslikali lepo življenje pod Hitlerjem. Niso si želeli nič novega, hrepeneli so samo po starih predvojnih časih, ko je delo še nekaj veljalo, ko ni bilo brezposelnosti in hude bede, ki je tlačila zadnja leta našega delovnega človeka. Hitlerizem z one strani meje pa je obetal lepo življenje.

Kdo naj zameri našemu zgaranemu človeku, da je verjel slepilom? Bil je razočaran nad življenjem v Jugoslaviji, nad pokvarjenostjo vladajoče gospode, nad krizami in izžemanjem. Postal je plen skorumpiranih gosposkih strank, ki so skrbele samo za najbližje opričnike in preganjale vsakogar, ki je dvignil glas po pravici. Vseh dvajset let so režimi in cerkev zasipali ljudi z blatom obrekovanja proti komunizmu in Sovjetski zvezi. Od tam je po njihovem prihajalo vse gorje na svet, sam Antikrist grozi, da bo uničil časno in večno srečo krščanskih duš. In pobožne ženice so se v grozi križale, ko so jim gospodje s prižnic slikali vse grozne nevarnosti, ki čakajo človeštvo, če ne bo uničen komunizem. Treba je bilo stiskano ljudstvo odvrniti od vsake pohujšljive misli, da more konec težkim časom napraviti le delovno ljudstvo, ki ga vodi komunistična borbena ideja.

Toda ljudstvu s tem ni bilo pomagano. Vgrezalo se je v čedalje večje stiske. Duhovni vodniki so zato kazali na onostransko srečo in blaginjo, ki čaka pripravljena na vsako bogaboječo in trpečo dušo. Potrpeti je treba s težavami, ki te tarejo na tem svetu, zgarana krščanska duša! Čim bolj boš ponižen in potrpežljiv, tem večje plačilo te čaka na onem svetu! Kdor pa se upira duhovni in svetni gosposki, ga ne čaka kazen samo na tem svetu, ampak predvsem močna zamera v nebesih. Tak bo prej ali slej prišel hudiču v kremplje. In kaj se pravi priti hudiču v roke, so bile krščanske duše natančno poučene. Domači gospodje, zlasti pa tisti, ki so vodili po naših farah svete misijone, so znali ljudem naslikati vso peklensko mašinerijo, kjer cvro, navijajo, lomijo, prešajo in na vse mogoče načine obdelujejo grešne duše. In v to Satanovo kraljestvo bo prišel vsakdo, ki na tem svetu ne mara potrpeti, ki se upira — prav posebno hude muke pa čakajo tam vsakega, ki se vdaja na tem svetu Satanovemu nauku, komunizmu... Ljudje so bili torej dobro poučeni o časni in večni nesreči, ki jo prinaša komunizem.

Hitlerizem se vernim dušam ni zdel tako nevaren. Bori se s komunizmom in tudi duhovni gospodje pravijo, da je hitlerizem stokrat boljši od komu-

nizma. Zaradi hitlerizma se bo morda treba odpovedati narodnosti in jeziku, toda rešena bo vera in hudičeve nakane komunizma, ki hoče pogubiti naše duše, se ne bodo mogle posrečiti. Hitler je orodje božje previdnosti, ki bo zadal boljše vizmu smrtni udarec.

Tako je vzgajala cerkev naše ljudstvo; čemu bi se torej čudili, če je to ljudstvo začelo gledati svojo časno rešitev v Hitlerju. V tem je bil edini izhod, da si izboljša življenje na zemlji, obenem pa ne zavrže večnega plačila.

Nekaj uspehov hitlerjanske propagande je treba pripisati tudi vztrajnemu obdelovanju nacistične socialne demagogije, ki je imela uspehe pri narodno in razredno nezavednih plasteh najbolj obubožanega kmečkega ljudstva.

V mestih in podeželskih središčih se je znal hitlerizem trdneje ugnezditi. Nemci in nemčurji so imeli krepko organizacijo Kulturbunda, ki je pripravljala pot nemški okupaciji. Od tod je šla propaganda na deželo med politično zaostalo rajo, zlasti pa špijonska obvestila prek meje. Kulturbund je vnaprej sestavil sezname vseh količjak pomembnih ljudi, raziskoval njihovo delovanje ter vse, ki so bili hitlerizmu nasprotni, zaznamoval za trenutek, ko bo lahko nastopil Gestapo. Jugoslovanske oblasti delovanja Kulturbunda niso zavirale, kvečjemu so nastopale s pendreki proti delavstvu in dijaštvu, kadar je na ulicah nastopalo proti naduti nesramnosti hitlerjanskih smrkavcev v belih nogavicah.

In zato se je zgodilo, da so tudi ljubljanski kulturbundovci začeli izobešati hitlerjanske zastave. Ko smo hodili po mestu, smo se čudili, kod se je ugnedila nemčurska golazen. Preklinjali smo in si sklenili zapomniti vsako hišo, raz katero so obesili Slovencem v posmeh kljukasti križ. Hitlerjanci so bili razočarani, ko je mesto zasedla italijanska vojska. S svojimi zastavami so zato hoteli demonstrirati, obenem pa so takoj poslali svoje predstavnike k nemški komandi z zahtevo, da se Italijani umaknejo. Vsi so si že lepo razdelili mesta in naloge, ki jih bodo opravili ob prevzemu oblasti, vsakdo med njimi si je že izbral žrtve, naj si bo iz osebnih ali političnih računov — in zdaj so jim ti podelani Italijani zmotili račune. Toda Italijani so se zanesli na svoj dogovor z Nemci o razdelitvi Slovenije, zato so kmalu ukazali sneti vse zastave razen savojskih. Hitlerjanske zastave so zginile z ulic. Njihovi lastniki so jih lepo zložili, prepričani, da jih bodo prej ali slej lahko spet izobesili. Tudi ta dan so čez dve leti in pol dočakali.

Veliki teden je minil. Slovenski narod je bil zdaj prepuščen rabljem, izdan in na smrt obsojen. Na duše vseh poštenih ljudi sta se zgrnili huda mora in pridružen trepet pred grozečo prihodnostjo.

Grebli smo za iskricami upanja, ki naj vsaj malo posvetijo v črno temo brezupa ...

Iskra se je iskrila, čez štirinajst dni je Komunistična partija z njo prižgala baklo narodnega upora. Ustanovljena je bila Protiimperialistična (pозneje Osvobodilna) fronta.

Vojna za Slovence še ni bila končana, temveč se je šele začejala.

Ogrodje za knjigo spominov

TONE SELISKAR

Spomin je nezanesljiva stvar. No, saj stvar sploh ni, ampak je nekaj duhovnega, neprijemljivega. Sicer pa znanstvene definicije za pojem spomin ne vem, le to vem, da je spomin nekaj, kar ostane v človeku bolj ali manj vtisnjeno, nekaj podobnega pač, kakor, denimo, slike na filmskem traku. A film je tehnična in kemična iznajdba, človeški možgani pa so zgrajeni iz bilijon celic in v nekaterih teh celic je skladišče naših spominov. Ker pa človeški možgani niso ne iz lesa ne iz kovine ne iz gumija, ampak so živa tvorba celic, ki rastejo, se razmnožujejo in odmirajo, so zato z leti tudi shrambe spominov podvržene raznim poškodbam, in če so bili spomini na dogodke pred dvajsetimi leti še mladi, ostri, da si videl v spominu sleherno bilko na sliki dogodka, sleheren gumb na suknjiču svojega tovariša, sleherno solzo v očeh matere padlega partizana, so ti spomini zdaj po toliko letih že zelo poškodovani. Zob časa je storil svoje, razne bolezni isto.

Če danes razprostem te spomine pred svoje duhovne oči, so kakor suknjič, ki so ga razžrli molji. Suknjič je sicer še cel, toda preluknjan je na toliko mestih, da je podoba spomina že nejasna, kajti molji časa so izgrizli nekatere obraze s podobne, imena, kraje, datume in še celo sebe včasih težko prepoznaš, ker si bil takrat dvajset let mlajši. Takrat si še imel, denimo, goste rjave lase, bele lesketajoče zobe, bistre, čiste oči, danes pa imaš (če jih sploh še imaš!) zelo redke sive lase, v ustih imaš namesto svojih zob lepo protezo, oči so motne in pogled težak od skrbi, bolezni in starosti. Kaj se hoče, temu se enostavno pravi življenje, ob tem dogajanju ni potrebna nobena filozofija, ampak le malce poguma, da pogledaš tudi tej resnici v oči!

A vse to ima le eno veliko dobro stran, kajti če smo pred dvajsetimi leti gledali in doživljali vse dogodke le črno in belo in ni bilo med tema dvema skrajnostima nobenih odtenkov, ni bilo, recimo, sivkasto belega, umazano belega, snežno belega, in ni bilo, denimo, svetlo črnega, modrikasto črnega, ampak je bilo vse — ali samo belo ali pa samo črno. Zdaj pa, ko oživljaš spomine, spoznaš, da je bilo tudi nekaj takšnega, le da takih odtenkov takrat nismo videli, ker smo bili tako zaverovani v eno samo misel, da nismo videli ničesar drugega kot samo to misel, in ker je bila ta misel, za katero smo se topli, krvaveli, umirali, za nas čista in bleščeča, misel tistih pa, s katerimi smo se topli, za nas tako črna kot temna noč, ni bilo med nami in njimi ničesar drugega kot samo belo in črno.

Sama sreča, da je bilo tako! Kajti če bi bilo drugače, bi se obotavljali, premišljali, filozofirali in cincali: ali bi ali ne bi. Da, da, tako je bilo edino prav! Takrat smo bili vsi brez izjeme dobri, srčni, plemeniti, pogumni, odločni, pravični, čisti, vsi pa, ki so bili proti nam, so bili morilci, izdajalci, pohotneži, zverine, podleži, ničvredneži in požigalci. Misel, ki nas je nosila skozi vse takratne viharje, je vse naše slabosti in vrline izenačila: Zmagati! Naj to razložim na enem samem primeru, kakršnega gledam danes in kakršnega bom poskušal razčleniti v povesti ali romanu, če ga bom kdaj napisal. V partizanih sem imel različne komandante in komisarje. Dva od teh bom do vseh podrobnosti pomnil do smrti. Prvega še danes obožujem in ga povzdigujem v najlepše ljudi na svetu, drugega pa še danes ne cenim in se ga bom spominjal z grenkobo v srcu vse do smrti. Prvi je bil poln človeške dobrote in tovarištva do poslednjega borca, drugi je postal na tem položaju ohol in samogolten in grobijanski do tovarišev. Vidite, prvega smo na srcih nosili, drugega smo prezirali — toda oba sta bila dobra vojščaka in izvrstna poveljnika. Čeprav je bil eden docela bel in čist, drugi pa po svojem značaju skoraj

docela črn, smo oba cenili le kot vojščaka, imeti dobre poveljnike pa je pomenilo zmagati! A drugega kot zmage nismo hoteli videti, zato tudi njune vrline in slabosti takrat niso bile važne in o njih nismo na glas govorili. Govorimo šele zdaj, ko je vse to za nami, ko že znamo luščiti človeka iz vojščaka in ko že lahko premišljeno presojujamo, kaj je bilo človeško dobrega ali slabega v kakem takratnem človeku, ki so nas vodili.

Moj plašč spominov je že na vseh koncih in krajih preluknjan. Pa vseeno se mnogokdaj rad ogrnem z njim, zlasti kadar sem po delu utrujen. In tedaj trkajo spomini na moje srce in povračam se v tiste čase in spet me obiskujejo moji ljubi znanci in prijatelji. Joj, čas, ta požrešni molj, kako mi je že razžrl najfinejše tkivo spominov, da samo še v grobih obrisih lepim podobo k podobi! Ne vem, če bom imel še dovolj časa, da bi te podobe oživiljal v celoten film, ki bi tekel gladko od začetka do konca. No, to, kar je tu napisanega, so samo delčki tega velikega filma. Toda nič zato, bolje nekaj kakor nič, tudi iz teh drobcev se da videti, kako smo takrat živeli, mislili, delali in se bojevali na tisoč različnih načinov.

Ko sem se vrnil z bojnega pohoda slovenskih prostovoljcev iz Karlovca, kjer sem prodal svojo lepo, čisto novo vojaško uniformo nekemu Židu za borne civilne cape, da me ne bi hrvaški ustaši izročili Nemcem; tedaj mi še na misel ni prišlo, da bi se bil udal usodi, čeprav se je kraljevska Jugoslavija razsula kot gnila češplja in je na ljubljanskem gradu vihrala italijanska zastava. Srce je sicer krvavelo zaradi sramotnega poraza jugoslovanske armade, toda ta poraz je bil samo »uraden« za okupatorja, mi pa nikakor nismo priznavali tega poraza, saj je ta poraz rodil na sto tisoče novih vojščakov-patriotov, ki jim je srce gorelo v ognju plamenice Komunistične partije, pričujoče kot elita upora po vsej naši zemlji od Trsta do Ohrida. Samozavestno sem hodil po mestu mimo italijanskih fašistov in pomilovalno sem se nasmihal njihovi nadutosti. A zvečer sem hodil v gostilno »Pri Keršiču« v Šiški, ki jo je takrat imel v najemu Milan Majcen. Vsakokrat je prisedel k moji mizi in mi prepričevalno govoril:

»Pripravljeni moramo biti, kmalu se bo začelo! Imate kako pištolino?»

Naslednji dan sem mu privlekel vojaško puško in celo rešto municije. Zadovoljen jo je skril nekam v klet. V gostilni je bilo polno fašistov. Brezskrbno so pili in peli, Majcen pa se je smehljajal.

»Saj se mi smilijo tile revčki, če pomislim, da marsikdo od teh ne bo več videl Italije. A kaj se hoče!«

Kdo bi si bil mislil, da bo ta robavsasti gostilničar eden med prvimi slovenskimi partizani, ki se je spoprijel s celo četo Nemcev, ko je v srditem boju odbijal sovražnika skoraj ves dan in končno podlegel mnogim ranam.

Drugega maja 1941 sem dopoldne sedel v kavarni Evropa. K meni je prisedel pesnik Miran Jarc. Bila sva prijatelja že dvajset let in prenekatero uro sva premlela o pesništvu. Miren, nežen, krhek, dobrotljiv je bil ta slovenski pesnik, ki je bil ubit v roški ofenzivi. Rad sem ga imel, ker je bil poštenjak da malo takih, povrhu pa čist Slovenec, ki je svoje slovensko poslanstvo prelil v prelepe verze. Zagledal se je v časopis, kot da bi bral, in mi zamrmral:

»Jutri ob petih popoldne bodi zanesljivo v gostilni Koper v zadnji sobi! In tudi oba prijatelja slikarja Vidmarja pripelji s seboj!«

Tiste prve tedne okupacije smo bili vsi še zelo brezbrizni, kajpak, pa tudi okupator še ni zaduhal, kaj se mu pripravlja. In tako smo se sestali pri litru vina kot vesela, brezskrbna družba: pisatelj Prežihov Voranc, Miran Jarc, Nande in Drago Vidmar ter jaz. Voranca sem poznal že izpred vojne in nemalo sem se začudil, ko sem ga zagledal po toliko letih. Bil sem prepričan, da je nekje v tujini, in nisem vedel, da že nekaj časa živi kot ilegalec v Sloveniji. In tako smo bili po

Dore Klemenčič-Maj: Šercerjeva brigada pri počitku. Litografija po partizanski skici iz leta 1943 (gozd pri Turjaku)

Prežihovem Vorancu posvečeni v Osvobodilno fronto in oboroženi s prvimi nalozami, smio že kot organizirani uporniki odšli na delo. Prežihov Voranc je imel za nas vedno nove naloge vse do svoje aretacije. Kot podeželski župnik v civilu se je sprehajal po mestu in spletal mreže organizacije, zdaj tu zdaj tam. Bil je neutruden. Nekoč sva se hkrati znašla v neki trgovini. Tjakaj sta prišla tudi dva mlada belogardista z dolgima francoskima flintama na rameh. Prežihov Voranc ju je hinavsko pogledal in ju nagovoril:

»Moj devet, vidva sta pa korajžna fanta!«

»To pa sva, gospod župnik!« sta veselo odgovorila belogardista, prepričana, da imata pred seboj kakšnega imenitnega fajmoštra. »To jih bomo klestili!« sta še pristavila.

»Koga pa? Italijane?« se je začudil Voranc.

»Partizane vendar, gospod fajmošter!« sta mu pojasnila.

»Kaj pa je to, kaka nova peklenska vojska?« se je spet sprenevedal Prežihov Voranc.

»Jezus, Marija, to so komunisti, sovražniki naše svete vere, mar ne veste tega? Varujte se jih, tudi vas lahko pihnejo,« sta mu pojasnjevala fanta.

»Če pa je tako, potem pa kar po njih, falotih! Naj vaju požegnám, vrla fanta!« jima je dejal Voranc pobožno in goreče ter ju potrepal po rami.

Eden fantov mu je s pobožno ihto dvignil roko in mu jo poljubil.

Zunaj trgovine sva se oba krohotala, potem mi je še naročil:

»Jutri pridem k tebi na solato!«

Menda se je hranil s samo solato, saj kaj takšnega še živ dan nisem videl. Solato smo mu pripravili v največji skledi, ki so jo doma uporabljali za pominvanje posode, pa jo je sam pomahal. Rad sem imel tega »župnika«, vsak petek je imel v mojem stanovanju sestanek s svojo kurirko in takrat ni bilo nikoli nobenega doma. Konspiracija!

In tako smo spleтали vezi OF najprvo na svojih delovnih mestih; jaz med učiteljstvom meščanske šole na Prulah, Drago Vidmar na meščanski šoli za Bežigradom. Nato smo se lotili književnikov, slikarjev in kiparjev ter glasbenikov. In čim bolj nas je okupator stiskal, več nas je bilo! Toda molj časa je te moje spomine razžrl, marsikoga več ne pomnim. Od književnikov, s katerimi sem sodeloval tako ali drugače, so mi najbolj razločno v spominu: Prežihov Voranc, Miran Jarc, Tone Čufar, Matej Bor, Kumbatovič, Kajuh, Mira Mihelič, Jože Pahor, Oton Župančič, Franc Albreht ter Ignacij Koprivec. Tesno sem tudi sodeloval z glasbenikom Arničem, Karlom Pahorjem ter s slikarjem Francetom Miheličem in kiparjem Weisom-Belačem, nadalje z umetnostnim zgodovinarjem Mesesnelom in s kirurgom dr. Lavričem. Dobro še pomnim prvi sestanek kulturnega plenuma OF v prostorih Slovenske matice. Govoril je Boris Kidrič. Na tem sestanku je bil razglašen kulturni molk. Prav isti dan so bili dotiskani plakati, na katerih je okupator oznanil streljanje talcev. Krtačni odtis tega lepaka sem imel v žepu, dal mi ga je neki naš zaupnik iz takratne tiskarne »Merkur«. Dva dni za tem sestankom mi je prinesel Tone Čufar sporočilo, da sem izvoljen v akcijski odbor kulturnega plenuma OF. Sestanke tega odbora smo imeli pri profesorju Šturmu na Vrtači; ker je bilo ovaduhov vedno več in je postajal okupator vedno bolj živčen in buden, smo na teh sestankih imeli pred seboj na mizi zvezke, kot da nas profesor Šturm uči italijanščino. Čufarja so Nemci ubili, profesorja Šturma je ubila Črna roka slovenskih izdajalcev. Pri vseh teh sestankih se je marsikdaj pripetilo tudi kaj razburljivega in smešnega. Nekoč smo imeli sestanek tega odbora v mojem stanovanju. Zaradi konspiracije so bili takrat vsi moji zdoma. Prav tiste dni so Italijani ustrelili kot talca slikarja Hinka Smrekarja.

Bilo nas je pet v sobi, ko je nekdo pozvonil na stanovanjska vrata. Šel sem odpirat. Stopil sem v vežo in — jojme, nehote sem vrata za seboj zaprl. Ker so bila vrata brez kljuke in so se odpirala samo od znotraj, nisem mogel več v stanovanje, potem ko sem odpravil sosedo. Pozvonil sem... Nobenega odziva... Spet sem pozvonil... Nič. Sestankarji niso vedeli, kaj se je zgodilo, in niso hoteli odpreti. Trkal sem, butal na vrata — nič. Končno sem našel sosedovega drobnega fantička, da je zlezal z balkona skozi majhno straniščno okno in mi odprl stanovanjska vrata. Sestankarji pa so brez potrebe prestali nič koliko strahu, ker so bili prepričani, da so že izdani.

Kajuh je kot ilegalec večkrat menjal stanovanja. Nekoč se je nameril, da bo prenočil v sosednji ulici pri neki naši zanesljivi družini. Toda zvečer sva sedela v naši kuhinji in bral mi je svoje pesmi, bral in bral, da sva oba pozabila na policijsko uro in tako je moral prenočevati pri meni. Kakšna sreča! Ponoči so sosednjo ulico Italijani blokirali in odvlekli precej naših ljudi, naše ulice pa se niso dotaknili.

A drugikrat sem šel jaz prenočevat drugam, ker sem bil obveščen, da bodo našo in sosednje ulice blokirali. A glej, smolo! Našo ulico so izpustili, tisto, kjer sem prenočeval, so pa blokirali. Tema je še bila, ko so pričeli razbijati po vratih. Bil sem že oblečen, sedel sem v kuhinji in se namerno zatopil v italijansko slovnico. Mlad tenente, ki je vodil preiskavo, mi je potegnil knjigo iz rok in me mrko pogledal. Ko pa je videl, da je knjiga italijanska slovnica, se mu je srditi obraz razjasnil, potrepljal me je po rami in dejal pokroviteljsko:

»Bene, bene!«

Zapodil je vse vojake, ki so že začeli razmetavati, iz stanovanja, vljudno je pozdravil in se opravičil:

»Kaj hočete, nadlegujem po ukazu!«

Še isti dan sva s Kajuhom obiskala bolnega pesnika Otona Župančiča v bolnišnici. Kajuh si je iz vsega srca želel osebno spoznati našega največjega pesnika. Stari in mladi pesnik sta se pristrčno pogovarjala in Kajuh je bil srečen, da je videl in slišal pesnika Dume.

Takih drobnih veselih, žalostnih in razburljivih epizod je bilo na tisoče, za debelo knjigo, a v spominu so luknje. Mnogo vsega tega ne pomnim več, obrisi ljudi so zamegljeni, nekateri že povsem zbrisani. No, pa vendar, rešimo, kar se še da!

Takrat sem hudo trpel zaradi žolčnih kamnov, a operacijo sem odlašal iz dneva v dan. V družini nas je bilo četvero — žena, mož in dva mladoletna fanta gimnazijca. Vsi štirje smo delovali vsak po svojem »kanalu«, a nihče od nas štirih ni vedel, kako in kje kdo deluje. Konspiracija je bila popolna. Starejši je bil že izključen iz šole, ker ni hotel pozdravljati v šoli s fašističnim pozdravom, mlajši pa je bil več na terenu kot v šoli. Slutil sem, na primer, da je mlajši član neke likvidatorske skupine, a samo slutil. Z najmanjšim vprašanjem nisem silil vanj. Nekega jutra je pridrvel domov s kolesom, se ulegel na zofo in drgetal od živčnosti. Šele po vojni mi je povedal, da je tisto jutro streljal za Bežigradom na nekega izdajalca, ki ga je prepoznal. Moral je v ilegalo. Okoli desetih zvečer so prihrumeli fašisti. Sedeli smo v kuhinji in igrali tarok. Fašisti so vdrli v stanovanje, vse premetali, a oficir, ki jih je vodil, je z nogo potrkal ob tla in nekaj razburjeno spraševal. Prav pod tisto desko je ležala lepa nova mavzerka. »No, zdaj pa bomo šli vsi po gobe,« me je spreletelo. Toda končno smo le odkrili, da vprašuje oficir, kdo stanuje pod nami. Iskali pa so mlajšega. Kje da je...?

Povedali smo mu, da je šel v mesto, najbrž je zamudil policijsko uro in prenočuje pri kakem znancu. Nato se je oficir obrnil k meni in mi dejal:

»Brž ko se poba zjutraj vrne, se morata oba javiti v belgijski kasarni, soba ta in ta!«

Za starejšega sina, ki je tudi sedel za mizo v kuhinji, se niso menili. Odšli so. Srečni, da se je vse tako lepo izteklo, smo stopili v sobo in gledali skozi razporek pri spuščeni zavesi, kaj se dogaja na ulici. Nasproti naše hiše je stal možakar, ogrnjen v črno pelerino. Ovratnik je imel tako zavihan, da se mu obraz sploh ni videl, samo oči. Izdajalec! Ko so se fašisti vrnili na ulico, jim je ta tako vneto nekaj prigovarjal, da so se vrnili, pobrali starejšega in ga odpeljali.

A da bi se jaz z mlajšim javil kar sam v belgijski kasarni? Res bi moral biti velik teleban, da bi to storil. Obvestili smo mlajšega; ta jo je nato že čez dva dni pocvirnal v hribe, jaz pa sem še isti dan pohitel na kirurško k prijatelju dr. Božidarju Lavriču in mu razodel svoje težave.

»Kar v posteljo, jaz grem pa nože brusiti!« mi je dejal Lavrič in naslednjega dne me je že operiral. Tako sem se rešil žolčnih kamnov in kehe. Čez tri dni so prišli pome dva karabinjerja in italijanski vojaški zdravnik. Dr. Lavrič me je z injekcijo spravil v nezavest in prepričal italijanskega zdravnika, da bom čez nekaj ur že v mrtvašnici. Potlej so Italijani pozabili name.

V isti sobi sva nekaj časa skupaj ležala z Otonom Župančičem, kasneje pa s Franom Mesesnelom, ki je bil operiran na želodcu. Preden sem odšel v hribe, sem mu izročil cikel kakih štiridesetih pesmi, da jih shrani nekje v muzeju. Za taka skrivališča sta vedela le on sam in muzejski sluga. No, Mesesnela so ubili belogardisti tik pred koncem vojne, sluga pa je umrl v Dachauu. In tako so te moje pesmi še vedno skrite v hrbtu kakega srednjeveškega falianta nekje v muzeju, a podpisane so s psevdonimom Janez Svoboda ali Janez Svobodnik. Morda pa jih bodo kdaj le našli! Vendar pa se mi je nekaj teh pesmi le posrečilo poslati med partizane že leta 1942. Natipkal sem jih na fino belo svilo, železničar Este iz Višnje gore pa jih je zašite v trd ovratnik svoje železničarske bluze odnašal na javko nekje v Trebnjem. Prav te dni mi je Franček Saje pripovedoval, kako sta z Vidmarjevo Ženko prva na mitingih recitirala te pesmi, med katerimi so najbolj znane Žalostinka žrtvam, Zdravica, Tovarišev plašč in Pesem slovenskih brigad.

Eh, vsega tega, kar sem le-tukaj natresel iz preluknjanega plašča spominov, je le za naprstnik. Posebno poglavje bi, denimo, zaslužilo, kako smo urejevali in tiskali glasilo kulturnega plenuma OF — Novo setev. V redakcijskem odboru te revije sta bila poleg mene še Matej Bor in Filip Kumbatovič. Razmnoževati pa jo je pomagala Mira Miheličeva. Tudi o kulturnem molku bi bilo treba marsikaj napisati. Le v enem samem primeru sem naletel na književnika, da mi je zagrozil s karabinjerji, ko sem ga snubil za OF. Nekaj dni sem se skrival, ker sem se bal, da me bo ta nesrečnik morda le izdal. No, pa me le ni, to mu v dobro štejem. Kajpak, ta je spokojno preživel vso vojno, danes pa spokojno uživa »zasluženo« književniško pokojnino. Naj jo ima, reva cagava!

Na vse to pa polom italijanske vojske! Še pomnim, kako sem tistega dne stal pred pivovarno Union, ko se je po Celovski cesti počasi bližala nemška blinda, tik za njo pa je ob vsaki strani ceste hodilo nekaj nemških vojakov v strelcih. V paviljonih ljubljanskega velesejma je bilo natrpanih nekaj tisoč italijanskih vojakov. Niti glasu ni bilo slišati od tam, vrata velesejma so bila zapahnjena. K meni je pristopil starejši nemški vojak in me v najlepši slovenščini poprosil za cigareto. Flinto je nemarno prekladal iz roke v roko, pa sem ga zato začuden vprašal:

»Odkod pa si, ker govoriš po naše?«

»Iz Škofje Loke,« mi je odgovoril. »Mojduš, zdaj bo pa te preklete vojne kmalu konec. Mussolinija je že vrag pocitral!«

Dore Klemenčič-Maj: Požganija v Brezju na Kočevskem, oktober 1944, perorisba

Nemška blinda se je zaletela v vrata velesejma, da so se razletela v trščice in nekaj tisoč italijanskih vojakov je brez enega samega strela odšlo v nemško ujetništvo. Kako klavrno, kako neizmerno bedno! To že ni bilo več podobno resni vojni, ampak farsu. Kako neusmiljeno revni in beraški so bili zdaj še včeraj tako ponosni grenadirji, ko jih je peščica nemških vojakov gnala proti Št. Vidu.

Ljubljana je bila tiste dni odprta. Po Ižanski cesti je hitelo na tisoče Ljubljancev proti Krimu, da se pridružijo partizanski vojski, prav tako je bil dolenski vlak prepoln navdušenih Ljubljancev, ki so se kot nedeljski izletniki s polnimi nahrbtniki in v gozdaricah peljali v naročje partizanskih brigad. Nemcev je bilo premalo, da bi bili zastražili Ljubljano okoli in okoli, pa tudi znašli se še niso.

Veselo in pogumno je pihal vlak proti dolenskim gričem, mi, čudni potniki, pa smo peli partizanske pesmi. Večina je bila prepričana, da bo vojne vsak čas konec in da bo tudi nemška vojska prav tako kmalu razpadla kot italijanska. Vsa Ljubljanska pokrajina je bila osvobodjena, vsepovsod pesem, smeh, zastave, harmonike, le na Turjaku so bobneli topovi. Elita izdajalskega rodu se je zbrala tamkaj za debelimi zidovi, v katere so vrtale luknje partizanske granate.

Maló pred Trebnjem se je vlak ustavil. Četa »starih« partizanov je drvela proti vlaku. Objemanje, nepopisno veselje. Moj mlajši sin, že leto dni partizan, me je kar v vlaku potrdil za vojščaka Cankarjeve brigade in čez nekaj minut sem že stal pred komandantom Cirilom Hočevarjem in komisarjem Frenkom in tako sem postal partizan Cankarjeve brigade, ki je imela svoj štab v Trebnjem. Prve dni sem bil kar omamljen od vsega novega. V Sokolskem domu je bilo nakopičenih italijanskih uniform. Naglo sem se prelevil iz civilista v vojščaka. Iz grmade pušk sem si izbral kratko karabinko, v žepe natlačil naboje, za pas obesil dve bombi — pa sem bil junak, da malo takih. Junaško sem v gostilni Pri Špringerici častil stare partizane z golažem in cvičkom, naslednji dan pa sem se lotil dela. Po nalogu komisarja Frenka sem moral organizirati v Trebnjem miting tako veličasten, kakršnega še ni bilo. No, to ni bilo težko, saj je v Trebnjem tiste dni mrgolelo kulturnikov: pesnikov, muzikantov, slikarjev, igralcev, opernih pevcev, ki so bili vsi pripravljeni sodelovati. Med njimi sem srečal oba slikarja Vidmarja, slikarja Miheliča, ki so brž zavihтели čopice in uredili dekoracije na odru in v dvorani, tamkaj sta bili operni pevki Nada in Bogdana Stritarjeva, komponist Franci Šturm, režiser Simčič in nekaj igralcev ljubljanske Drame, tamkaj sem tudi prvokrat srečal mlado dekletce vso opasano z jermeni, na katerih je visela pištola, po rameh sta ji viseli dve dolgi kiti — pesnico Vido Brestovo. Ej, to so bili veliki, lepi, veseli, brezskrbni dnevi, ki so trajali vse do začetka velike nemške ofenzive. Mitingovali smo v Trebnjem, v Mirni peči, v Mirni, v Mokronogu, Veliki Loki... Partizanski vlaki so vozili od Novega mesta do Škofljice. Krstni ogenj sem doživel pri obleganju boštanjskega gradu, iz katerega smo pregnali z ognjem belogardiste.

A od Novega mesta, ki so ga Nemci že nekajkrat bombardirali, so se pričeli zbirati črni oblaki. Pričeli smo se pripravljati na veliki spopad. Glavno cesto Ljubljana—Novo mesto in vse druge važnejše ceste smo pričeli prekopavati, začeli smo rušiti železniško progo, požigali in uničevali smo mostove in železniške postaje, lokomotive gonili v smrt. Nemška letala so vedno bolj pogosto preletavala naše vasi in metala lepake s pozivi na predajo.

Neke nedelje zgodaj zjutraj, še pred šesto, sem se odpravil proti Mirni peči, da bi se s tamkajšnjimi aktivisti pogovoril za popoldanski miting. V trebanjski graščini je bil nastanjen štab 15. divizije, h kateri je spadala tudi Cankarjeva brigada. Po železniški progi je takrat priropotala drezina, ki sta jo poganjala dva partizana, na sprednjem sedežu pa je mogočno kot kak železniški inšpektor sedel

Edo Turnher. Mudilo se mu je v Višnjo goro, toliko da sva se pozdravila in spregovorila nekaj besed, kajti nekje za oblaki se je motovilo nemško letalo. Tedaj se je pripodil skozi grajska vrata partizanski motorist in za njegovim hrbtom je sedel pesnik Matej Bor.

»Sama sreča, da sva se našla!« mi je zaklical Bor. »Nadomeščal me boš!«

»Kje, kdaj, kako?« sem ga vprašal uslužno, kajti po vojaški liniji sem spadal pod njegovo komando, ker je bil načelnik propagande 15. divizije.

»Zdajle bo vsak čas maše konec. Pred cerkvijo bi moral imeti politični shod, pa moram po važnih opravkih v glavni štab. Boš pa ti govoril!« mi je razložil.

Mravljinci so mi zagomazeli po vsem telesu. Ne, tega pa ne! Če bi mi rekel, naj se zakadim v bataljon Nemcev, brez nadaljnjega, ampak govoriti na shodu, ne pa ne!

»Nak, še nikdar nisem govoril na kakšnem shodu!« sem zakričal v obupu. »Saj nisem govornik, ne znam pa ne znam!«

»Kaj bi ne znal! V partizanih mora človek vse znati!« me je miril Bor.

»Ne pa ne, raje v smrt!« sem se otepal. »Ne razumem se na politiko!«

»Ne bodi no smešen, saj to ni politika. Saj vendar veš, zakaj se tepemo, zato pa si sem prišel!« mi je dopovedoval. »No, najprvo jim povej, kako smo premagali italijansko vojsko s pomočjo zaveznikov. No, teh ni treba kdove kako povzdigovati, saj veš, kaj si mislimo o Angležih in o Američanih. Na vso moč pa pohvali rdečo armado in Jožeta.«

»Stoj, katerega Jožeta?« sem se začudil.

»No, Stalina pač!« mi je pojasnil Bor. »Potem jim povej, kajpak, da bomo Nemce kmalu prav tako ugnali kakor Italijane, nato nekaj o socializmu, pa ne preveč, da se kmetje ne prestrašijo, zlasti poudari, da bomo vso zemljo veleposestnikov razdelili vsem, ki zemljo zares obdelujejo, lepo jim vse to povej, saj si pesnik! Zdravo pa mnogo uspeha!«

Motor je zarohnel in Matej Bor je izginil v oblaku prahu proti Novemu mestu, jaz pa sem ves nesrečen krevljal nazaj v Trebnje in se postavil pred cerkvijo, iz katere so bučale orgle. Kaj se hoče, zdaj sem vojščak in moram ubogati! Najraje pa bi se skril tri klaftre globoko pod zemljo. V glavi mi je brnelo nič koliko parol o Osvobodilni fronti, o partizanih, o partiji, o okupatorju, o borbi delavskega razreda, o rdeči armadi, a vse skupaj se mi je zaradi tremé premešalo v nekakšno godljo, ki se mi je lepila na možgane. Nikoli še nisem govoril pred množico... Oh! Pred cerkvijo je stal kamen, nekaj piedestal še iz srednjega veka, s katerega so razglašali tlačanom tlako in biro in na ta prekleti kamen bom moral splezati... Spet in spet začenjam v mislih svojo govoranco: »Tovariši in tovarišice! Na lastne oči ste videli, kako smo zdrobili mogočno italijansko vojsko v prah in pepel. Osvobodilna fronta s Komunistično partijo na čelu...« Potem se mi je spet vse zmešalo: o Stalinu, Rooseveltu, o fabrikah in Prešernu, o kulturi in socializmu...

Tedaj so se cerkvena vrata odprla, vame je puhnil duh po kadilu in svečah in ljudje so se začeli počasi pretakati iz cerkve. Jaz pa na kamen! Oha, govoril bo, so dejali moške in že so se začeli zbirati pod mano.

O da bi se zemlja odprla in me požrla! O da bi se Bor premislil in bi se vrnil ter govoril! O da bi me kap zadela in bi me svečano odnesli na pokopališče. O, tedaj bi pri mojem odprtem grobu prav gotovo govoril Matej Bor!

A daleč nekje od Novega mesta sem nekaj brunda in brunda nad oblaki. Kmetje so se začeli ozirati v nebo, jaz pa:

»Tovariši in tovarišice! Na lastne oči ste videli...«

Tedaj se je na vsem lepem izpod oblaka prikazal v nizkem poletu velik nemški bombnik. Udarilo je plat zvona. Kot bi trenil, se je vsa množica razbežala na vse

strani. Bombnik je zarohnel nad cerkvijo, nato pa izginil proti Stični. Na mah sem ostal sam pred cerkvijo. Kamen mi je padel s srca, prekrasno sem zadihal, rešen sem bil! Nihče več ne bo mogel priklicati kmetov na shod. Zdajle, ko je nevarnost minila, že čepe Pri Špringerici in žlampajo žganje in cviček in ni je sile na svetu, ki bi jih spet zbobnala na shod. No, svojo dolžnost sem storil — govoriti pa mi le ni bilo treba!

Veselo sem skočil s kamna, prižgal sem si cigareto kot najbolj srečen človek na svetu in ponosno sem jo mahal po glavni trebanjski ulici naravnost k Špringerici. Tam pa gneča tolikšna, da bi lahko imeli shod. Tedaj je neki partizan povzdignil svoj glas, kmetje so zagrmeli za njim s svojimi basi in že je mogočno zadonela pesem:

*Slovenci kremeniti
le stopimo v korak ...*

Šipe so se tresle in tudi sam sem pel na vse grlo in bil sem hvaležen vsem tem ljubim ljudem, ki so si znali sami prirediti shod, prav gotovo lepšega, kot če bi morali poslušati moje čvekanje. Ta pesem jim je tedaj več povedala kot deset političnih shodov.

Mostovi

MIRKO PETROVIC

(Odlomek iz romana)

Nenadov oče je sedel na betonskem zidu, ki je varoval obrežne ulice pred poplavo. Sedel je, gledal vodo, zato ni opazil, kdaj se mu je Nenad približal in začel igrati. Šele ko je zaslišal orglice, se je obrnil in dejal:

— Nenad, nikar ne igray.

Nenad je takoj prenehal igrati, vendar so mu v ušesih še vedno zveneli akordi pesmi o golobčku, lepe španske pesmi, ki je oče nikoli ni hotel poslušati. Nenad se je začudil, vprašal je očeta, zakaj ni vesel, ko pa tako lepo igra. Stopil je bliže, se še sam povzpел in sedel na zid.

— Oče, je vprašal, zakaj ti ni všeč, če igram? Šele od davi imam orglice.

— Nikar ne igray, mu je odgovoril oče in pristavil:

— Nekdo je umrl.

— Kdo nekdo?

Oče je prikimal in pogledal Nenada.

— Nenad, Žiga je umrl.

Nenadu se je oče zasmilil. Pomislil je, ali ni morda zbolel. Kajti, trdil je tisto, o čemer je Nenad vedel, da ni res.

— Ni res. Žiga ni umrl, saj sem ga videl. Toda oče ga je prekinil.

— Vseeno, je dejal, če si videl Žigo. Žiga je mrtev.

Na Markovičevi cerkvi v Mačvanski Mitrovici je zvonilo. Poslušala sta donenje brona in gledala grlice, ki so letele nad njima.

— Oče, se je oglasil Nenad, res sem videl Žigo.

— Kje?

— Na ulici. Ravno prej. Z drugimi židi so ga peljali na delo. Tako kot vsak dan.

— To pomeni, je trmasto ponovil oče že tretjič, da je Žiga mrtev. Naenkrat se je ves skrušil, potisnil roke v žepe in obmolknil. Kmalu nato se je zdrznil in vprašal:

— Le čemu tolikšno zvonjenje?

— Ne vem, oče, je odgovoril Nenad. Držal je v rokah orglice in tolkel z njimi ob stran, da bi iztresel drobne kapljice sline. Antonija ga je naučila, da je treba orglice tako čistiti.

— Kje pa si dobil orglice? — ga je vprašal oče.

— Antonija mi jih je dala. Davi je prišla in mi jih dala. Tudi čokolado. Ali boš?

— Ne.

— Dobra je, lešnikova.

— Vseeno.

Oče je pridvignil ramena in skril glavo vanje. Grba na hrbtu se mu je počasi večala, pri tem pa napenjala pulover iz tanke sive volne.

— Le poglej si, kako dober spomin ima naša Antonija. Vseeno je prinesla neapeljske orglice. Res, dober spomin ima.

— Morda bo res. Zapomnila si je, da jih je obljubila in zdaj obljubo tudi izpolnila.

— Čudi me samo to, da je ravno zdaj izpolnila obljubo. Eno leto je trajalo. Zakaj ti je šele zdaj dala orglice?

— Ne vem. Morda jih je kupila v Neaplju, pa jih ni hotela takoj dati, ker smo se sprli. Zdaj smo se spet sprijateljili. Ali pa jih je kako drugače dobila in ni hotela povedati.

— Tudi sam sem pomislil, da najbrž ni hotela povedati. Ali je bila davi pri nas doma?

— Ne, poklicala me je z vrat, dala mi je orglice in stekla k Leonu. Hitela je, da bi mu dala bonbone.

— Ali Žiginemu Leonu? je vprašal oče.

— Da. Oče se je sinoči vrnil z Dunaja in ji prinesel polno vrečico medenih bonbonov in čokolade. Ali boš košček?

— Nočem!, je skoro zavpil oče. Nato pa je skočil z zidu. — Rekel sem, da nočem. Pa tudi ne bom! Daj si že dopovedati!

— Že prav, zakaj pa vpiješ? ...

Ta čas je Antonija tekla k Leonu. Že na vratih ga je začela klicati. Toda nihče se ni oglasil. »Prav gotovo še spi,« je pomislila Antonija. »Ali pa je odšel z materjo na trg.«

Prišla je do hišice in počasi odprla vrata. Iz veže je vstopila v sobo.

— Striček Žiga! — je vzklknila in začela poskakovati od sreče. — Izpustili so vas, striček Žiga! Saj, vedela sem, da vas bodo izpustili. Nikomur niste ničesar storili. V naši pivovarni ste vi najboljše delali, najboljše ste znali polniti steklenice in sode. Kje pa je Leon? Prinesla sem mu bonbone. Nate, vzemite nekaj. Za Leona jih bo še dovolj.

Žiga je stopil nekaj korakov nazaj in se naslonil na omaro. Njegova lica so bila kosmata, ličnice so mu izstopile, oči pa so bile kot posute s pepelom.

— Hvala, Antonija, je dejal. — Nočem bonbonov.

— Le vzemite. Vzemite, če vam jih sama dam. Saj vem, vi mislite, da jih nimam več. Pa jih imam.

Žiga je z umazanimi prsti vzel bonbon in ga dal v usta. Nato pa je snel s stene majhno pločevinasto trobento.

— Antonija, mene niso izpustili, je dejal.

— Kako niso?

— Za pivovarniško kurilnico bi morali razkladati premog. Pobegnil sem.

— To je nevarno.

— Hotel sem videti Leona. Samo za trenutek.

— Zakaj pa niste prosili stražarja, naj vam dovoli?

— Ne bi dovolil.

— Morda pa bi bil tako dober in bi vam dovolil.

— Vseeno je, kakšen je, ko pa nimam pravice do tega.

— Kaj pa, če bi jaz prosila očeta?

— Tudi on nima pravice.

— O, ima, striček Žiga! Vi ga ne poznate. Pravico ima in prav gotovo bi vam dovolil. Tako dober je. Ukazal bi, naj vas izpustijo.

— Morda mu ne bi bilo prav. Saj veš...

Antonija je vedela, kako dobro se razume z očetom, zato ni popuščala.

— Prav gotovo bi mu bilo prav, če bi ga jaz prosila. Zame bo vse storil. Če mu rečem, naj se valja po preprogi, pa se začne valjati. Zato bi tudi to storil.

— Pa naj.

— Takoj bom poklicala očeta.

Žiga je bil prestrašen.

— Zakaj pa bi ga poklicala?

— Da bi rekel stražarjem, naj vas ne dolžijo, ker ste zbežali.

Žiga je poklical Antonijo, in ko je prišla bliže, jo je prijel za ramena.

— Nikar, je dejal, in ji gledal v oči. — Nikar ne kliči očeta!

— Toda če vas bodo tukaj ujeli, vas kaj lahko ubijejo.

— Res me lahko.

— Zbežati morate. Daleč iz Mitrovice. Nekam, kjer vas nihče ne pozna.

— Morda bo bolje, če ne bežim.

Zdaj pa se je Antonija bala. — Bežite! je svetovala Žigi. — Odnosite, kar potrebujete. Antonija je začela zbirati, kar ji je prišlo pod roko. S stene je snela fotografijo in jo potisnila Žigi v pesti. — Vzemite, to je vaša fotografija! Ure pa nikar ne nosite, velika je. Skrila jo bom pri nas na podstrešju. V naglici je pogledala skozi vrata in se takoj vrnila. — Najbolje je, če zdaj zbežite. Nikogar še ni.

— Antonija!

— Bežite! — je moledovala Antonija. — Bežite, striček Žiga, prosim vas! Tetki Ranili in Leonu bom povedala, da ste zbežali.

— Nočem bežati, Antonija.

— Toda, ujeli vas bodo!

— Kar naj me ujamejo. Zdaj je vseeno. Leon ni bil z mamó na trgu, kakor si mislila. Odpeljali so ga. Zato je meni vseeno, kaj bo z menoj.

Antonija je izpustila stvari iz rok, nato pa se je s prsti kot s kremplji prijel za lica. Oči so se ji razširile in napolnile s strahom.

— Kaj pravite? Lažete, striček Žiga!

— Ne lažem, Antonija. Ne lažem, je še enkrat dejal, nato pa stopil iz hiše in krenil proti pivovarni. V sobi pa je ostala Antonija in nikakor ni mogla razumeti, zakaj tako vztrajno in nepremično gleda v zavitek z bonboni.

Nenad in oče sta še vedno sedela na zidu. Pritekel je Jovica in povedal Nenadu, da ga Antonija išče.

— Zaljubljenček, skoči! Dekle te išče na vseh straneh. Iskala te je doma — pa te ni, iskala te je po parku — tudi tam te ni. Zdaj je šla k Jaliyu.

— Prav gotovo je prinesla barvice. Že šest dni se nam laže. Vedno obljublja, nikoli pa jih ne prinese.

— Kakšne barvice pa? je vprašal Jovica.

— Za Eifflov stolp.

— E, to pa nisem vedel. Teci, zaljubljenček!

Oče se je obrnil in pogledal Jovico. Hotel mu je reči, naj molči in ne razgraja toliko. Toda ni rekel tega, temveč vprašal:

— Če te kličejo »Cmokec«, potem je tvoja mama jezna. Če pa ti vpricho mene rečeš Nenadu zaljubljenček, kaj naj počnem? Ali ne veš, kako mu je ime?

— Toda, saj ga ne dražim. Tovariši smo. Razen tega pa imam vso pravico, da mu tako rečem. Vsa Mitrovica ve, da je zaljubljen v Antonijo.

— Ti si pa nesramen.

— Nisem. Verjemite, da nisem. Ko ne bi bil Nenad zaljubljen v Antonijo, bi se jaz zaljubil. Ne veste, kakšna je Antonija! Kar pogledajte, koliko bonbonov mi je dala. V dekleta, ki delijo bonbone, bi se jaz vsak dan zaljubil.

Nenad je bolje pogledal papir, ki ga je Jovica držal v rokah.

— Kje si pa to dobil? — je vprašal in pokazal na zavitek.

— Ali morda govorim špansko, da me ne razumeš. Ali nisi slišal: Antonija mi je dala!

— Kako dala?

Jovica je bil resnično presenečen.

— Hej, striček Vojo, vi imate pa res čisto posebnega sina... Kje sem dobil? Saj to je vendar znano! Tako, kot se vse dobi. Dala mi je in rekla: »Cmokec, tole je pa za tebe.«

Nenad je planil nad Jovico.

— Lažeš! Vem, da lažeš! Antoniji si ukradel. Dobro te poznam. Pogoltnil bi vse, kar vidiš.

— Saj si ponorel. Jaz, pa ukradel? Zakaj naj bi kradel, če mi je pa sama dala.

— Tega ti ni mogla dati. Videl sem jo, ko je v tem papirju nesla bonbone za Leona. Daj jih sem, če nočeš, da se kaj zgodi.

Jovica se ni bal Nenadovih groženj. Da bi mu izročil bonbone, mu ni prišlo niti na kraj pameti.

— Pazi! Je vzkliknil in se postavil kot boksar. — Če se mi približaš, boš knockoutiran.

Oče se je vmešal:

— Nenad, pusti ga, prav gotovo je dobil bonbone.

— Seveda sem jih dobil.

— Oče, laže se. Prav v tem papirju sem videl bonbone, ki jih je Antonija nesla Leonu.

— Morda ga ni bilo doma.

Nenad se je nekoliko pomiril.

— Morda ga ni hotela buditi. Zgodaj je še bilo. Nato pa je vprašal Jovico: Ali jih nisi ukradel?

— Nisem! Ali si gluha, ali kaj? Saj ni potepenka. Videl sem jo, jo srečal in opazil, da ima bonbone. »Daj mi no kakšnega,« sem jo prosil, ona pa mi je dala vse. Vidiš, iznajdljiv je treba biti.

— Kako iznajdljiv. Meni je brez iznajdljivosti dala čokolado in orglice.

— Naj vidim. Jovica je vzel orglice, jih pogledal od vseh strani in pihnil vanje. — Priznam, dobra stvar.

— Oče, pojdiva domov, je dejal Nenad. Nato je vzel Jovici orglice in mu dejal, da se tako ne igra nanje. — Pihaš, kot da bi imel piščal.

Jovica je odšel. Rekel je, da gre, da se bo potikal po ulicah v bližini Jališe, da bi morda spet srečal Antonije in dobil še bonbonov. Tedaj je Nenad še enkrat rekel očetu, da bi šla domov.

— Že od zore sedi tukaj. Kaj pa iščeš? Sediš in gledaš v vodo.

— Zelo rad gledam v vodo, je odgovoril oče.

— Potem pa glej. Jaz grem, rad bi, da končno že zgradimo tisti stolp. Saj je sive barve?

— Ne vem. Nikoli nisem bil v Parizu.

— Ali nisi slišal, kako je pobarvan pariški stolp.

— Nisem ... Še malo počakaj, nekaj bi te vprašal. Praviš, da ti je Antonija davi dala orglice ...

— Leona bom naučil igrati, pa še jaz se bom priključil. Antonija nas bo spremljala na klavirju, Jovica pa bo s kitaro skrbel za ritem. Dober orkester bomo imeli.

— Ne boš mogel sestaviti orkestra. Tudi Leona ne boš naučil igrati.

— Ali misliš, da zato, ker je še majhen? Vseeno, nič težko ga ne bo naučiti.

— Ne boš mogel, je rekel oče. — Ponoči so prijeli Leona in ga odpeljali v taborišče. Pobrali so vse ženske in otroke. Noben Žid več ni svoboden.

Nenad je obstal kot pribit. Čeprav je dobro slišal, kaj je oče povedal, ni mogel verjeti.

— Nenad, ali veš, kaj je zdaj Antonijin oče?

— Oficir, je odgovoril Nenad in se bolje zagledal v očeta. Zazdelo se mu je, kot da zdaj prvič opazi, da so očetovi lasje na tilniku gladki in redki, na sencih pa ima drobne kodrčke že sive.

— Ali je bil kak oficir? — je vprašal oče, medtem ko so mu besede kot brez volje prihajale na blede ustnice.

— Kje?

— Med tistimi Nemci, ki so gnali Žide na delo.

— Ne. Samo eden je prišel nasproti.

— Antonijin oče?

— Da. Zakaj pa sprašuješ? — Nenad ni počakal, da bi oče odgovoril. Naenkrat, ko se je spomnil, kaj je oče povedal o Leonu, mu je postalo jasno, zakaj je tako čudno govoril o Židih. Začel je drhteti od strahu, ki ga je prevzemal.

— Ti misliš, je zašepetal, ti misliš, da je Antonijin oče? ... Vprašanja ni končal. Kot vlak mu je zdrvelo skozi glavo: Žiga, Žiga bo zvedel, morda je že zvedel, da so odpeljali njegovo ženo in njegovega sina, zvedel bo, da so odpeljali njegovega plavalasega fantka, ki je imel goste lase in tako lepa lica. Ko bo to zvedel, ga ne bo več na svetu. Hodil bo kot duh, misel: »Moj Leon, moj mali Leon!« ga bo dušila in mučila kot razbeljeno železo.

*Dore Klemenčič-Maj:
Roparji. Iz grafične
mape »V imenu Kri-
stusovih ran« junij
1944 (Primorska) li-
norez*

— Antonija!, je zasikal skozi zobe. — Ti si gnoj, Antonija! Nato pa je dejal: — Oče, če je tako, potem je Antonija res umazanka. Velika umazanka, oče...

Nenadoma je v valovih, ki so se poigravali na površini vode, zagledal Leonov lik. Leon je dvigal roke in ga klical.

— Nenad!, ga je klical, — Nenad!

— Nenadu je bilo hudo. Čeprav je vedel, da se mu vse to samo dozdeva, je vprašal:

— Oče, ali vidiš Leona?

— Ne vidim ga.

Nenad se je stisnil. Spet je pogledal na valove. Leon ga je klical:

— Nenad, vrni mi moje orglice. Posodil sem ti jih, zdaj pa mi jih vrni.

- Saj sem ti jih vrnil.
- Nisi mi jih vrnil. Nenad, daj orglice. Rad bi igral.
- Igral bi rad?

Lik je izgubil. Izgubil se je v kalnih valovih.

- Oče, je zašepetal Nenad, orglice bom vrgel stran.

Oče ni nič odgovoril, morda ni slišal. Molčal je in molčal. Nenad pa je zamahnil z roko in vrgel orglice. Zletele so, se zbleščale in padle v vodo. Velika žalost za orglicami je Nenadu legla na srce.

- Oče, orglice sem vrgel.

— Videl sem, je odgovoril oče in vstal. Hvala, Nenad. Oče je bil strahovito potrta, ni vedel, kaj bi še dejal. — Nešo, je dejal, strašno bi bilo, če bi obdržal orglice. Zdaj grem domov. Nikar se dolgo ne zadržuj, morda bo deževalo.

Gledal je, kako se oče počasi oddaljuje. Naslonil je glavo na kovinski steber. Rahla mrzlica mu je stresala roke in zapirala oči. Ta čas pa so se na nebu kopičili oblaki, ki pa niso grozili z dežjem; to so bili beli, nežni oblaki, ki ne prinašajo s seboj nesreče.

— Nenad!, je slišal, kako ga nekdo kliče. Dvignil je glavo in opazil, da Antonija teče proti njemu. Še preden je prišla, je že zavpil:

- Ne približuj se! Ne približuj se, umazanka.

Antonija je kljub vsemu prišla. Bila je zadihana in rdeča. Lase je imela zmršene.

— Nenad, Leona so odpeljali! Povsod sem te iskala. Odpeljali so Leona!

Nenad je gledal Antonijo in se ji počasi bližal.

- Nikar se ne pretvarjaj!, je ves jezen dejal.

- Res so ga odpeljali.

— Molči, ne govori! Kaj pa je, kaj me gledaš kot trapo? Vrgel sem tvoje orglice v Savo! Frajlica!

Antonija je obstala, ni se več umikala pred Nenadom.

- Vrgel si jih?

- Vrgel!

- Zakaj pa, Nenad?

Nenad je zarjul kot šakal. Zazrl se je Antoniji v obraz in zasikal:

— Ne potrebujem tvojih daril! Antonija je bila blede, Nenad pa je dvignil roko. Več vem kot pa ti! Norica! Ana-Marija neapeljska. Tvoj oče je nemški oficir!

- Seveda je, Nenad.

— Seveda! Pa tudi vem, kje si dobila orglice. Dobila si jih od očeta, on pa jih je vzel Leonu.

- Kdo je Leonu vzel orglice?

- Kdo, kdo? Tvoj oče, vidiš kdo!

- Saj ni res, Nenad.

— Molči! je zavpil Nenad in udaril Antonijo. Umaknila se je in boleče spačila obraz. Iz ust je droben curek krvi stekel po bradi in kapnil na obleko. Antonija je prekrizala roke in komaj spregovorila:

- Pred kakšnim tednom sem odbila rep pri veverici.

— Prav zanima me tvoja veverica. Mavčasta lepota, v katero spravljaš kovance.

— Nenad, jaz sem nalašč razbila veverico.
 — Kar razbijaj! Pojdi k vragu!
 — Saj veš, da je tedaj moj oče potoval na Dunaj.
 — Vem, da je potoval. Šel je po ukaz.
 — Tega ne vem.
 — Ne veš? Samo delaš se. Ali misliš, da sem neumen? Prinesel je ukaz, naj zapro židovske otroke. Tudi Leona. Nato pa je vzel njegove orglice.
 — Ni res, Nenad.
 — Le kaj vedno ponavljaš: Nenad, Nenad!? Raje jokaj, saj sem te po zobeh.
 — Tudi če si me. Ne bom jokala.
 — Kaj pa bi rada?
 — Nekaj bi ti rada priznala: v Neaplju so imeli orglice.
 — No, saj sem vedel, da si lagala.
 — Pozabila sem jih kupiti, potem sem se pa zlagala, da jih v Neaplju nimajo.
 — Lažnivka!
 — Zato pa sem dala očetu denar, preden je šel na Dunaj. Za denar iz moje veverice je kupil Hohnerjeve orglice.
 — Spet lažeš!
 — Zdaj pa ne lažem, govorim tako kot je bilo. Za Leonove orglice pa nič ne vem. Res ne vem.
 — Zdaj se je Nenad umikal pred Antonijo. Umikal se je korakoma in zelo žal mu je bilo prijateljice; videl je njene suhe noge, obleko, o kateri je pred dnevi dejal, da je lepa, zelo lepa. Njene ustnice so nenehno spraševale, zakaj je vrgel orglice stran, sam pa ni znal odgovoriti, ničesar ni mogel reči. Pograbil je svojo čepico, si jo potisnil na glavo in zbežal.
 Antonija pa je obstala ob Savi. Z roko si je obrisala kri z brade in gledala reko, daleč spodaj pa most, ki se je kot črn kuščar vzel čez vodo.
 — Tako, je rekla, je Nenad podrl najin most. Podrl ga je. Tisti tamle pa je ostal. Nihče se ga ne dotakne.
 Tisti dan popoldne je Antonija zbolela. Tri leta je bila bolna in nikoli ni omenila mostu: niti tistega črnega, ki ga je mojster 1942. leta razstrelil z dinamitom, pa tudi ne tistega nevidnega, ki ga je podrl Nenad, ona pa zgradila s svojo otroško ljubeznijo do dečka njenih let.
 Ne da bi omenila mostove, je umrla oktobra 1944, nekaj mesecev prej, preden se je končala velika vojna.

(Objavljeni odlomek je iz povesti »Mostovi«, za katero je avtor dobil drugo nagrado na VII. festivalu »Kurirček«.)

Nevidna borba

JOSIP RIBIČIĆ

Kadarkoli me v Ljubljani zanese pot mimo hiše v Dobrilovi ulici 22 in prebiram besedilo s spominske plošče na pročelju, ki opozarja mimoidoče, da je bila tudi ta hiša ena izmed ilegalnih orožij v boju proti okupatorju, stopajo vsakokrat predme slike doživetij in delovanja, ki so se odvijala za zidovi te hiše leta 1941 ob ustanovitvi OF in kasneje.

Bil je to prelomni čas, usodnega pomena za slovenski narod, razsekan med tri okupatorje in pet področij, a enakim namenom — brutalno poteptati sleherno iskro narodne zavesti in odpora. Ali Ljubljana je kmalu začela dvigati glavo in se zavedati svoje vloge matice, središča in organizatorja narodno-osvobodilnega boja. Komunisti so v imenu svoje organizacije, ki edina ni razpadla z razkrojem stare države, začeli zbirati okrog sebe vedno širše in širše plasti prebivalstva; vse pošteno in narodno zavedno se je združevalo pod oznako, ki se je vedno pogostejše pojavljala na izložbenih oknih, vratih in zidovih — OF.

Naloge prvih aktivistov niso bile lahke. Treba se je bilo boriti proti malodušju, ki se je tu pa tam še držalo meščanov zaradi klavnega razpada prej tako opevane jugoslovanske kraljeve armade in zaradi pompoznega prihoda do zob oborožene okupatorjeve soldateske; treba je bilo torej ozdraviti hiračo moralo in namesto malodušja vcepiti v srca vero v partizanski boj; treba je bilo pridobiti ljudi za vsestransko pomoč borcem v gozdovih in treba je bilo najti do skrajnosti predane in zanesljive družine, ki bi nudile varno zavetje aktivnim ilegalnim borcem.

Potem je stopila pred aktiviste nova težka naloga: najti so se morala zanesljiva in pred okupatorjem več ali manj varna stanovanja, kjer bi se nemožno lahko zbirale skupine aktivistov na sestankih, kjer bi najbolj varno lahko delala ciklostilna tehnika, razmnoževali letake in gradili bunkerje, v katerih bi v sili našli zatočišče ilegalci, da ne bi padli v roke okupatorjevi policiji, ki jih je imela na svojem spisku.

Družin, ki so bile pripravljene dati svoje stanovanje na voljo v te namene, je bilo od dne do dne več, vsa ta stanovanja pa niso bila primerna, posebno ne za važnejše zadeve. Ali niso bili vsi družinski člani takega kova, da bi prav za gotovo vzdržali še tako hud pritisk okupatorjeve policije, ali pa ni stala hiša na pripravnem kraju, ni imela izhoda za umik v sili. Važna je bila tudi zanesljivost sosedstva.

Kot izvrstne ilegalne točke so se izkazala nekatera stanovanja v središču mesta, ker so bila sovražniku najbolj na očeh. Ena izmed takih točk je bila celo v stavbi poleg poslopja policije.

Danes, ko mi sega spomin v tiste čase in mi je marsikaj jasno, kar mi takrat ni bilo, mislim, da so stanovanje moje družine izbrali za običajne, pa tudi važne sestanke, za pribežališče aktivistom, ki so morali živeti v strogi

ilegali, in za nekakšne propagandne delavnice, prav zaradi tega, ker je po mnenju aktivistov spadalo med tista stanovanja, ki so izpolnjevala vse pogoje glede varnosti. In kakšni so ti pogoji?

Hiša stoji na kaj pripravnem kraju na periferiji mesta. Za cesto pred hišo teče pod zaraščenim bregom negloboka Gradaščica; za rečico se raztezajo obširni vrtovi »solatarjev« tja do trnovskega mostu. Skoro nasproti hiše pelje most čez Gradaščico proti Koleziji. Hiša, obdana s treh strani z zaraščenim vrtom, stoji na zemljišču, ki ga oklepajo tri ulice: pred hišo Dobričlova, na desni ob vrtni ograji Groharjeva, na levi pa kratka Murnikova, ki nima pravega izhoda in rabi samo kot dohod k trem vilam, ki se skrivajo v zelenju. Najvažnejše pa je bilo, da ima naše stanovanje dva izhoda. Drugi je skozi kuhinjo na vrt.

Razen tega je bil v kleti pod stopnicami dobro zamaskiran bunker, ki ga je dal sin Mitja kasneje predelati. To delo je opravila skupina strokovnjakov, s katerimi je razpolagala partijska tehnika; izvršila ga je tako strokovnjaško, da bunkerja leto dni kasneje niti policijski pes ni izvohal, ko so črnosrajčniki preiskovali po hiši, čeprav je tudi tam okrog vohal in je bil prav takrat v bunkerju neki ilegalec.

Da pa je naše stanovanje lahko rabilo odporniškim skupinam kot zbirališče in so v njem lahko opravljali razno važno ilegalno delo, je morala seveda biti vsa družina zanesljivo vključena v odporniško gibanje. To nam je bilo kmalu znano vsem v družini, ker vsega ni bilo mogoče skriti drug pred drugim. Kakšno delo pa je opravljal vsak posameznik, za to ni bilo dokazov in je zanj vedel samo še tisti član družine, ki je nudil tu pa tam drugemu pomoč zaradi nuje, ki jo je terjala kaka dolžnost. Zakaj tudi za nas je veljalo preizkušeno pravilo, da se zanimaj samo za svoje posle in se za delo drugih ne brigaj.

Ali skrivnostni sestanki, ki se jih je udeleževal zdaj ta zdaj oni član družine in so kakšen dan potekali celo v več sobah hkrati, so se le prepogosto vrstili drug za drugim; posamezni člani so sprejemali le preveč obiskov znanih in neznanih ljudi, da bi se vse to ne zdelo sumljivo celo 77-letni ženini materi; ta je dolgo molčala in se delala, ko da nič ne opazi, nazadnje pa le moji ženi napol s skrbjo napol s ponosom dejala:

»Same komuniste sva rodili!«

Najbrž je bilo tej napredni starki celo hudo, ker ji leta niso dovoljevala, da bi se bila aktivno vključila v borbo, kajti kasneje, ko je okupatorjevo vojaštvo obkolilo Mirje in je policija začela preiskovati po stanovanjih pa se moja žena ni mogla odločiti, kam bi skrila neke važne papirje, ki jih ni smela uničiti, je starka segla po njih, jih stlačila v svoje nedrje in zamrmrala:

»Še vse vas bodo zaprli — z mano vred!«

Da so mlajši člani moje družine mnogo tvegali, na to me je marsikaj opozarjalo. Ponoči me je zbuvalo odpiranje in zapiranje vrat, komaj slišno mrmranje v sosednih sobah, ropotanje pisalnega stroja. Nekoč sem s trudom dvignil hrastovo desko pod vrati, ki so vodila iz kuhinje v shrambo, da bi si tam izgrebel zase zanesljivo skrivališče, a sem kmalu nehal brskati po zidnem drobiru, ker sem pod tem materialom kmalu zagledal škatlo, v njej pa pištolo in polno papirjev. Vse to je zbudilo v meni občutek, da živimo noč in dan na sodu smodnika.

Še bolj pa bi se bil vznemiril, ko bi bil takrat vedel, da je sin Mitja že pred vojno večkrat pretipkal na matrice Zgodovino VKPb in druge ilegalne partijske dokumente, da je za partijsko tehniko od vsega začetka na mojem

stroju tipkal številke Slovenskega poročevalca, da so v našo hišo prihajali njegovi tovariši z izvirnimi, na roko pisanimi članki Kardelja, Kidriča, Kocbeka in drugih. Kar strese me, če pomislim, da bi enostavna tehnična primerjava črk na Poročevalcih, razmnoženih na ciklostilni tehniki, s črkami na mojem pisalnem stroju, odkrila izvir ilegalnega osvobodilnega tiska, temu pa bi najbrž sledila smrt vse družine. Takrat smo seveda sprejemali vedno bolj številne obiske kot nekaj, kar se samo ob sebi razume, čeprav s privzokom skrbi in opozarjanja mladih, ki so se vrgli v plamen vstaje s poletom, ki ne pozna meja. Danes šele mi je znana vloga Tončka — Žerlavovega fanta z očali, ki je v aktovki z dvojnimi dnom prinašal rokopise uvodnikov in članke za Poročevalca, vloga Berta Zornade, vedno prevažajočega tricikle s kopico pisarniškega materiala, pa črnolasega, kuštravega Jožeta Bradaške ter številnih drugih. In še bolj bi se bil vznemiril takrat, ko bi bil vedel, da so pri nas razmnožili na ciklostilu celo nekatere številke Slovenskega poročevalca.

Slutil sem sicer že takrat, da je Mitja v zvezi z ilegalnim tiskom, dokaz za to pa se mi je nujal proti koncu poletja, čeprav ne toliko, da bi bil po tem dokazu spoznal pravo Mitjevo ilegalno delo.

To je bilo takrat, ko sem hotel v mestu prečkati sedanjo Cankarjevo ulico. Bil je sončen dan in promet na cesti zelo živahen. Po pločniku so korakale patrulje karabinjerjev, mimo njih pa hodili meščani, ko da jih ne vidijo. Pa zagledam, kako se počasi premika po cesti navzdol tricikel, poln zobatih tiskarskih koles in drugih delov tiskarskih strojev. Tricikel pa poganja Mitja v delavski obleki in s staro kapo na glavi. Zobata kolesa so kar tako štrlela s tricikla in so bila vsakomur lahko na očeh. Morda jih prav zaradi tega nihče ni jemal v mar. Kljub temu pa me je ob pogledu na tricikel in drznega voznika spreletel srh in me zapustil šele doma, ko sem zagledal ves zobati material lepo zložen na vrtu. Mitja sem vprašal, če bi ne bilo bolje, ako bi bil imel vse to železje na triciklu pod plahto. Pa mi je odgovoril, da vzbujajo več pozornosti stvari, ki so zakrite, kot pa take, ki so vsakomur vidne in zato nesumljive.

Naslednje jutro ni bilo tistega železja nikjer več. In ko je še dan minil povsem mirno, sem se sproščeno oddahnil, kot bi bil tudi jaz izvojeval važno bitko.

Da se tudi Jure, moj drugi sin, ki je bil grafični delavec, ukvarja s tiskarskimi zadevami, sem zasumil kasneje, ko je začel izostajati noč za nočjo od doma, češ da je v tiskarni, kjer je bil zaposlen, toliko dela. Ščasoma je pa prihajal domov, samo tedaj, kadar se je hotel okopati ali eno noč prespati v svoji postelji. Šele po vojni sem izvedel, da je takrat delal v ilegalnih tiskarnah, v bunkerjih, kakor tudi, da je hči Marinka kot članica rajonskega komiteja KP Trnovo-Vič zastopala partijo v rajonskem odboru OF in delovala ter pridobivala ljudi za boj na terenu Mirje, medtem ko je žena delovala med ženami na terenu Kolezija.

Glede na vse to ni čudno, da so se zatekali v naše stanovanje razni ilegalci, tu pa tam tudi kdo na hrano.

Življenje v našem stanovanju je bilo takrat napeto in burno. Samo od časa do časa je posijal vanj kak veder žarek. Eden izmed takih dogodkov nas je razvedril v zgodnji jeseni 1941, ko se je navsezgodaj ob zori prikazal ob naših vratih ženin nečak Adolf Arigler, ki se mu je posrečilo zmuzniti se z dolenske strani skozi vrste italijanskih stražarjev. Bil je ves premočen, ker je moral prebroditi Gradaščico. V rokah je držal steklenico mleka, ki jo je kdove kje dobil in bi mu služila za izgovor, če bi ga kdo ustavil in vprašal,

od kod in kam. Ko smo ga preoblekli in ga posadili za mizo, nam je začel pripovedovati, kako se je plazil do jutra po njivah in se izogibal hiš in poti. Spremljala ga je sreča, vse dokler ni zavil na zadnjo njivo že v bližini Ljubljane. Bilo je to bogato krompirišče, močna stebila so segala človeku do pasu. Bolj pripravne njive si Arigler ni mogel želeči. Brezskrbno je stopil na njivo in korakal po razoru proti drugemu koncu. Pa mu nenadoma zastane korak. Še precej daleč pred seboj je zagledal silhueto temne postave. Arigler se počasi skloni in previdno, da ne povzroči šuma, zleze z razora med krompirjeva stebila. Z glavo med zelenjem strmi v postavo in čaka, kaj bo. Postava se vedno bolj bliža, se sklanja pa spet zravnava in previdno stopa naprej. Arigler je prepričan, da ga je bil spazil in ga zdaj išče. Že je možakar dovolj blizu, da mu Arigler presodi lahko vsak gib. Uniforme nima, najbrž kak detektiv, ugotovi Arigler in skuša presoditi, ali bi ga lahko premagal in preprečil, da bi klical na pomoč, če bi nenadoma skočil vanj. In Arigler začne grebsti po zemlji, da bi izgrebel kak kamen, zakaj možakar je velik in širokopleč. Medtem se je mož že precej približal in tudi zvedrilo se je že precej. Mož se je spet sklonil — in Arigler se oddahne: bil je poljski tat, ki je kradel krompir in ga tlačil v vrečo, ki jo je vlekel po razoru za sabo. Arigler vstane, tat krikne, nato jo ves prestrašen ubere počez po krompirišču z vrečo v roki in kmalu izgine v grmovju ob robu njive.

Ali to je bil samo eden izmed redkih primerov, ki so nam privabljali smeh in nam vlivali veselo razpoloženje.

Nedolgo zatem je Mitja pripeljal k nam ranjenega partizana. Bil je to borec s partizanskim imenom Gato. Ranjen je bil v rame in rana se mu je že gnojila. Treba mu je bilo preskrbeti zdravnika. Vedeli smo, da so tudi med zdravniki zanesljivi aktivisti, poznali pa nismo nobenega, na katerega bi se lahko povsem zanesli. Zato sem se odpravil na slepo srečo na dom dr. Volavška, ki sem ga poznal iz Trsta in je razen tega bil nekak naš družinski zdravnik. Ko sem prišel k njemu, sem mu kar brez uvoda dejal:

»Nekje leži ranjen partizan, ki mu je nujno potrebna zdravniška pomoč.«

Nič se ni vznemiril, ampak mirno vprašal:

»Kje leži?«

»Odpeljem vas tja, če ste za to,« sem se izmikal.

»Seveda sem,« se je nasmehnil in začel polniti svojo torbo z raznimi instrumenti, zdravili in obvezami.

»Kar pojdiva!« je nato dejal.

Šla sva. Ko sva prišla pred hišo, se je spet nasmehnil in rekel:

»Ni bilo težko uganiti, kje leži!«

Bilo me je nekoliko sram, ker mu nisem že skraja povsem zaupal. Doma je ranjenca pregledal, mu osnažil rano in ga obvezal. Potem se je zamislil in dejal:

»To je bilo vse, kar sem lahko storil. Brez rentgena ne morem ugotoviti, kako je z njim. Moral bo v bolnišnico! Pripeljite ga jutri, točno ob desetih pred bolnišnico. Ampak na minuto točno. Ob vhodnih vratih vaju bom čakal jaz in ga odpeljal, kamor bo treba. Vse ostalo prepustite meni.«

Potem je še vprašal ranjenca, če bo lahko tistih nekaj korakov hodil, ko da mu nič ni.

»Seveda bom, nič ne skrbite!« je odgovoril Gato in zdravnik je odšel.

Naslednje jutro sva se z Gatom odpeljala in vse je tako potekalo, kakor je želel zdravnik. Točno ob desetih sva se z Gatom pripeljala pred bolnišnico. Ob vratih nad stopniščem naju je že čakal dr. Volavšek, prevzel ranjenca in

izginil z njim v poslopje. Kje so ga zdravili in kako so ga skrivali pred okupatorjem in izdajalci, ne vem. Pač pa vem, da so ga ozdravili, nato je spet šel k partizanom, na žalost pa kasneje v borbi padel.

Gato ni bil edini, ki so mu zdravili rane v ljubljanski bolnišnici in Volavšek ni bil edini zdravnik, ki je bil predan borbi za svobodo. A ne samo to! Kakor mnogi zdravniki, je bil tudi on človek srca. Reveže je zdravil zastonj, računal pa samo bogatikim. Ko sem se leta 1944 vrnil iz zaporov in šel k njemu, ker sem se čutil šibkega, me je temeljito pregledal, nato pa dejal:

»Bolni niste, samo hudo nehranjeni. Hranite se dobro in prve dni jemljite zdravilo, ki sem ga vam predpisal tule!«

In mi je izročil kuverto ter zamahnil z roko, ko sem ga vprašal, koliko sem mu dolžan.

Odhitel sem v lekarno, odprl tam kuverto, da izvlečem iz nje recept, pa je bil v njej samo bankovec za tisoč lir. Kasneje sem zvedel, da je bil to prispevek za rdečo pomoč, ki jo je organizirala OF.

Nekega dne proti koncu poletja 1941 je stopil v naše stanovanje človek, pravzaprav človek in pol, ki je s tako silo razdajal svoje prekipenjave navdušenje in vero v zmago revolucije, da so bila kmalu tudi naša srca polna njegovega notranjega bogastva. Že ob prvem srečanju z njim smo čutili, da je iz tistega središča, od koder vodijo vse niti množičnega gibanja. Tako močna je bila in tako sugestivna moč njegove besede, da je še stara babica gledala nanj z razprtimi očmi, venomer mrmrajoč: »Kakšen človek, kakšen človek!«

Bil je Boris Kidrič.

Po tem prvem obisku je večkrat prihajal k nam, nikoli pa brez vzroka. Medtem ko je pil svoj običajni kamilčni čaj, je začel zastavljati vprašanja, zdaj temu zdaj onemu, navidezno tjavdan, da smo komaj lahko spoznali, za kaj se najbolj zanima. Največkrat je izpraševal ženo, kako poteka njeno delo med ženami na Koleziji in v »Sibiriji«. Zelo ga je zanimalo razpoloženje žena, pred vojno včlanjenih v ženskem društvu. Poznal je vse in karakteriziral vsako posebej. Nekoč se je ob nekaterih imenih ustavil sredi hoje po kuhinji, dvignil prst in dejal:

»Teh se bojte! S temi bomo imeli sitnosti še po vojni!«

In se je res tako zgodilo, kot je napovedal. Poznal je ljudi in bil je kot zdravnik, dober diagnostik. Za vsako malenkost je vedel. Spraševal je za stvari, ki mu niso bile prav jasne, in dajal napotke glede nadaljnjega dela, ko jih je poznal.

Po delu mojih dveh sinov ni spraševal, najbrž ga je poznal do potankosti. Pač pa ga je poleg ženinega dela zanimalo tudi hčerino in moje med učiteljstvom in v partijskem aktivu, ki je nadzoroval delo OF odbora učiteljstva.

Primerilo se je, da ni naše delo imelo takega uspeha, kot smo si ga želeli, ali pa se nam je zdelo, da ne poteka v takem tempu, kot bi bilo treba — koj je razpršil naše malodušje:

»Pogum, pogum! Samo pogledjte, koliko nas je že v borbi! Kmalu bomo zajeli vse! Zmaga mora biti naša!«

Nekoč je prišel zelo utrujen in neprijavljen. Sedel je za mizo, čeprav tega navadno ni delal, in si podprl glavo. Moral je biti do kraja izčrpan in neprespan. Pa mu pade pogled na knjižico Borovih pesmi, ki je ležala na mizi. Ko da bi nenadoma planilo novo življenje vanj, je zgrabil knjižico in jo začel s plamtečimi očmi vihteti nad glavo.

turjaški sto
maj 4.

Dore Klemenčič-Maj: Stoli v porušenem turjaškem gradu, maj 1947, perorisba

»Glejte, to so pesmi za današnji čas!« je vzkliknil in začel z navdušenim glasom kar na izust recitirati eno izmed pesmi.

Kidrič pa ni bil samo človek borbe in brezkompromisen sovražnik zla, ampak tudi globoko čustven mož in oče. Nekoč ga je moja žena opozorila, naj se bolj pazi, ker se mu lahko kaj zgodi. Pa se je prešerno zasmel in brezskrbno odkimal:

»Ne bodo me!«

Koj zatem pa se je zresnil, ko da bi se zavedel nevarnosti zase in za svojo družino. Iz oči mu je zasijala mehkoba. Potegnil je iz žepa fotografijo otroka in rahel trepet mu je zazvenel v glasu, ko je dejal:

»Glejte jo, mojo hčerkico!«

Okrog srede septembra je prišel Kidrič samo za trenutek k nam in dejal moji ženi:

»Jutri bomo imeli pri vas važen sestanek. Precej ljudi bo in ne vem, kako dolgo bo trajalo. Najprej bom prišel jaz, za mano pa ostali drug za drugim.«

In je odšel. Niti na kamilčni čaj, ki ga je ponavadi pil pri nas, ni hotel čakati.

16. septembra 1941 so res prišli, ne da bi bili mi koga opazili, in prav tako tiho in neopazno odšli. Šele po osvoboditvi smo zvedeli, da je bil tega dne pri nas III. plenum OF; na njem so sprejeli odlok, da se Vrhovni plenum OF konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni svet.

Tembolj pa mi bo do konca življenja ostala v spominu IV. plenarna seja Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki je bila pri nas 1. novembra 1941. leta.

Na večer pred tem dnem je prišel Kidrič k moji ženi in dejal:

»Jutri bomo imeli pri vas sejo, ki bo najbrž dolgo trajala. Ljudi bo precej prišlo. Pripravite večjo sobo in sedežev, kolikor jih lahko pogrešate. Jaz bom prišel prvi. Zelo zgodaj, okrog 6. ure. Jaz bom sprejemal ljudi v sobi, vi pa ob hišnih vratih. Prihajati bodo začeli ob 7. uri. Ob 9. uri bodo že vsi zbrani, takrat zaklenite hišna in tudi vrtna vrata, in oboja bodo morala biti zaklenjena, dokler bo seja trajala. In zelo mi boste ustregli, ako mi boste pripravi kopel za 6. uro.«

Ko je naslednje jutro točno ob šestih prišel, je bila naša največja soba že pripravljena. Kidrič se je okopal, spil svoj kamilčni čaj in odšel v sobo.

Zunaj je snežilo tako na gosto, da so sproti izginjali sledovi stopinj.

Člani plenuma so prihajali drug za drugim in puščali v predsobi vlažne suknje, pelerine, galoše in dežnike, da je bila kmalu vsa predstoba polna te šare. Eden izmed njih se je pripeljal celo z biciklom, ki ga je pustil na vrtu, dokler ga ni odpeljala tehnika. Ob hišnih vratih je prihajajoče sprejemala žena in kazala pot tistim, ki še niso bili pri nas.

Ob 9. uri so bili vsi zbrani in takrat se je začelo moje delo. Paziti sem moral na to, da bodo hišna in vrtna vrata ves čas seje zaklenjena. Ker je tu pa tam kak otrok hišne gospodinje zropotal na prosto in puščal vrata, kakor je navada mladih ljudi, na stežaj odprta, sem moral večkrat steči po stopnicah in zunaj po snegu do vrat in jih zaklepati. Moja oba sinova in hči so bili izginili z doma, še preden je Kidrič prišel. V kuhinji smo se z ženo in taščo na vse načine trudili, da bi drug pred drugim zatajili živčnost, ki se je večala, čim dlje je trajala seja plenuma. Vsak zase je skrivaj napenjal ušesa, kdaj se bodo začeli tovariši razhajati. A naj smo še tako napeto poslušali,

iz velike sobe ni bilo slišati nobenega glasu, čeprav se je gnetlo v njej okrog 25 ljudi.

Kosilo smo bili že pred časom pospravili in ura se je bližala tretji popoldne. Takrat je nenadoma pozvonilo. In še enkrat in še v tretje.

Prva je planila iz kuhinje žena. Zdirjala je v spalnico, ki je bila poleg sobe, kjer je bil plenum. Odprla je okno, da pogleda, kdo tako pritiska na zvonec ob vrtnih vratih. Na pločniku ob vratih sta stala dva karabinjerja z brzostrelko čez prsi in čeladama na glavi.

»Kaj bi radi?« je vprašala žena.

»Koliko ljudi je v hiši? Odprite!« je odgovoril najbližji.

»Takoj!« je dejala žena, zaprla okno, se obrnila k meni, ki sem ji bil sledil in stal za njo pa vse slišal.

»Povej jim, naj bodo mirni. Bom že kako opravil z njima!« sem ji šepnil in že zdirjal na stopnišče.

Žena je šla, odprla vrata večje sobe in povedala, kaj se godi, pa da sem jaz šel in ju bom že kako odpravil.

Medtem sem jaz že stal ob hišnih vratih in premišljeval, kaj naj storim. Odlašal sem, kolikor časa sem mogel, preden sem odklenil vrata in stopil po snegu proti vrtnim vratom. Ta vrata so bila v zgornjem delu izdelana iz ne preširokih latev, tako je bilo med latvami dovolj prostora, da smo si lahko gledali v obraz.

Stopil sem čim bliže k vratom.

»Kaj želita, gospoda?« sem vprašal v italijanščini.

»Odprite!« je že bolj prijazno dejal eden izmed njiju, ki mu je najbrž godilo, da govorim italijanski.

»Hočeva se prepričati, koliko ljudi je v hiši!«

Spoznal sem, da ju ne bom mogel kar tako odpraviti. Počasi sem odklenil vrata in šel pred njima proti hišnim vratom, še vedno ne vedoč, kam naj ju peljem. Samo to sem vedel, da ju ne smem pripeljati v veliko sobo. Žena je prav gotovo že ugotovila, da bosta prišla v stanovanje. In če je medtem v naglici pospravila po predsobi, ju bom lahko pripeljal v kuhinjo in potem bo že kako! Samo zadržati ju še moram na pragu, čim dlje mi bo mogoče. Postavil sem se prednjo k vratom pa začel spraševati, zakaj sprašujeta po številu ljudi v hiši. Morda iščeta kako sobo za kakega svojega oficirja? In še in še bi bil rad govoril. A me je prekinil eden izmed njiju:

»Nobene sobe ne iščeva, samo koliko ljudi je v hiši, hočeva vedeti! Pojdimo naprej!«

»O, prosim, prosim!« se vdam in skušam zatajiti nemir v sebi. Obrnem se in stopim čez prag.

Takrat pa — ko da se je zgodil čudež! Vrat, ki peljejo v moje stanovanje, ni videti!

Hiša je bila nekoč enodružinska, lastnik pa Albin Prepeluh, socialist in lastnik Blasnikove tiskarne. Po njegovi smrti je dala vdova predelati notranjost hiše v dve stanovanji, spodnje pa oddala nam. Prej so vodile hrastove stopnice v prvo nadstropje iz naše predsobe in bi njena družina morala hoditi v svoje stanovanje skozi naše, zato je dala zazidati stari vhod na hrastove stopnice in izdelati nova vrata, ki so tesno ob naših vodila navzgor. Tako je bilo na vrhu spodnjih nekaj stopnic dvojne steklenih vrat — ena so peljala v naše, druga v gornje stanovanje. In kar je glavno: če so bila vrata, ki so peljala navzgor, odprta, so povsem zakrila vrata v naše stanovanje.

In prav to sem zagledal, ko sem stopil pred karabinjerjema čez hišni prag! Prav gotovo sem jaz sam podzvestno odprl tista vrata, ki so vodila navzgor, hoteč jima preprečiti, da bi šla v moje stanovanje. Najbrž sem bil tako razburjen, da sem na to svoje dejanje takoj zatem pozabil, saj sem se moral zbrati, da zatajim nemir.

Naj bo tako ali tako — v tistem trenutku sem že vedel, kaj mi je storiti!
»Kar za mano, prosim!« dem in ju prav pogumno peljem po stopnicah navzgor mimo nevidnih vrat mojega stanovanja v zgornje nadstropje. Prepe-luhovim bom že kako namignil, kaj se godi. Na srečo ne govore italijanski in bodo samo poslušali.

Ne da bi potrkal, odprem vrata stanovanja in kličem gospodinjо:

»Pavla!«

Nič odgovora. Stopim v predsobo in odpiram desna in leva vrata. Nikjer nobenega, vhodna vrata pa odprta. To je bila druga sreča tega dne. Vsi Prepeluhovi so odšli na pokopališče in zadnji je pozabil zakleniti vrata za sabo!

Hitro odpeljem karabinjerja v kuhinjo, rekoč:

»Gospa se napravlja, ker namerava iti na pokopališče. Saj vesta, da je danes Vseh mrtvih dan!« in ju vabim, naj izvolita sesti!

»Bomo kar stoje. V službi sva!« odkloni eden izmed njiju in se pripravlja, da bi me začel izpraševati.

Pa ga prekinem in rečem:

»Že vem, kaj vaju zanima! Vprašujeta po tistem sreskem načelniku, ki je pribežal iz Celja v Ljubljano. Mislim, da se piše (imena, ki sem si ga izmislil, ne vem več).«

In si začnem izmišljati dolgo storijo, kako je tisti človek naložil vse svoje imetje na kamion, pa se mu je kamion prevrnil na strmini in je zdaj revež ob vse. Iskal da je v tej hiši stanovanje, a ga ni dobil, ker so vse sobe zase-dene, še celo mansarde na podstrešju. Da bi bil ta človek nepošten, ne ver-jamem, zakaj bi ne bil sicer rajši v Ljubljani kot v Celju med Nemci. Najbrž so mu Italijani bolj simpatični kot Nemci. Če ga je kdo očrnil, mu dela kri-vico, le meni naj verujeta!

In tako sem žlobudral in žlobudral in se nič ne menil za geste, ki jih je eden izmed njiju ves čas delal, da bi me prekinil. Obenem pa sem računal, koliko časa je že minilo, in napeto poslušal, če kje kaj ropota, pa dvignil glas, če se mi je zdelo, da je slišati odpiranje vrat. Obenem mi je med žlobudra-njem in posluhanjem splavalo oko pogosto na stensko uro. Še nikdar nisem do takrat opazil, da se kazalci na urah tako strahotno počasi premikajo! Ko da se je čas ustavil! Ko se mi je zdelo, da govorim že vsaj pol ure, sem ugo-tovil, da govorim šele deset minut. »V koliko minutah se lahko petindvajset ljudi spravi iz sobe, obleče in zdirja po stopnicah navzdol na prosto?« se je vrivala misel med moje pripovedovanje.

Najbrž je bilo enemu izmed karabinjerjev nazadnje le zadosti mojega žlobudranja. Grozeče je stopil predme in prav jezno zavpil, kar je že prej večkrat bolj vljudno zahteval:

»Ma lasciamo queste cose!« (Nehajmo s temi rečmi!)

»Koliko ljudi je v hiši, to nam povejte!« se je oglasil še drugi.

»A tako?« sem se začudil. »Zato sem vas vendar pripeljal sem gor h go-spodinji te hiše. Ona ve to bolje kot jaz. Mi se ne brigamo za druge stano-valce. Živimo bolj zase. Gospodinja pa...«

Karabinjerja sta odprla usta od začudenja in se spogledala. Najbrž sta si mislila, da sta naletela na nekoga, ki ni prav pri pameti.

»Kaj ni to vaše stanovanje?« vzklikneta oba hkrati.

»Ne, moje stanovanje je spodaj.«

»Zakaj ste pa naju pripeljali sem?« se je eden izmed njiju zadrhl.

»Saj sem vam že povedal! Zato, ker bi vam lahko samo gospodinja pojasnila vse, kar vaju zanima.«

In spet sta se spogledala in eden izmed obeh je pomignil z glavo proti meni, češ: »Res je prismuknjen!«, nato pa se odločil:

»Pojdimo!«

In smo šli iz kuhinje in po stopnicah navzdol.

»Tu je pa moje stanovanje!« sem pokazal, ko smo prišli eno nadstropje niže, in zaprl vrata za v gornje stanovanje, da so se prikazala vhodna vrata mojega stanovanja: »Če si ga želite ogledati — prosim!«

»Ni treba!« se je zadrhl najbližji in odhitel za tistim, ki je že stopal po stopnicah proti hišnim vratom. Pohitel sem za obema, ju spremil do vrtnih vrat, nato pa zaklenil za njima, češ da pri nas skrbno zaklepamo vsa vrata.

Medtem ko sem zadrževal karabinjerja v zgornjem nadstropju, so iz velike sobe drug za drugim tiho in brez nervoze odšli. Spremil sem karabinjerja do vrtnih vrat, zaklenil za njima in odhitel v svoje stanovanje. Odprl sem vrata sobe, kjer se je vršil plenum in obstal: za mizo so sedeli tovariši Tone Fajfar, Aleš Stanovnik in Josip Vidmar s kartami v rokah, ko da bodo zdaj zdaj vrgli partijo taroka. Bili so ostali v sobi, da jo prezračijo in pospravijo z mize vse papirje, ki jih je Vidmar nato zažgal v peči z vso množino cigaretnih ogorkov vred.

»Kaj pa vi?« sem se začudil. »In če bi prišla karabinjerja v sobo?«

»Bi že kako!« je odgovoril tovariš Fajfar. »V skrajni sili bi ju likvidirali!«

Po hrbtu so mi šli mravljinci ob misli, kaj bi potem z mrtvakoma v stanovanju. Zdirjal sem v kuhinjo in šele po močni črni kavi sem si toliko opomogel, da sem lahko povedal, kako sem laška žandarja zadržal z izmišljeno pravljico.

Obisk karabinjerjev ni imel nobenega odmeva, čeprav smo pričakovali podrobnejšo preiskavo. Mislili smo že, da nista karabinjerja nikomur poročala, kaj sta doživela, ker ju je bilo sram, ko sta vse premislila. A ko smo stali dobro leto dni kasneje pred fašističnimi sodniki, se je izkazalo, da le nista molčala. Takrat se je eden izmed sodnikov sklonil bliže k meni in zvedavo vprašal, najbrž misleč: »Zdaj te bom!«

»Kako pa je bilo takrat, maja, ko so bili karabinjerji pri vas?«

Ker je omenil maj in ne november, me vprašanje ni zaskrbelo in sem odgovoril:

»Pri nas so bili večkrat karabinjerji pa tudi razni oficirji, ker jim je bila hiša všeč in so povpraševali po kaki sobi zase ali za druge oficirje.«

In sodnika je moral zadovoljiti odgovor.

Po 1. novembru 1941 ni Kidrič prihajal več k nam, ker je bilo treba računati, da je hiša več ali manj kompromitirana. Pač pa smo ga srečavali na ulicah, ko je šel mimo nas, pri tem pa imel klobuk potegnjen na oči. Ni se ustavil, ni pozdravil, samo okrog ust mu je zaigral hudomušen nasmeh in njegove oči so nam govorile:

»Pogum, pogum, zmaga bo naša!«

Svoj partizanski opus sem ustvarjal zavestno in iskreno

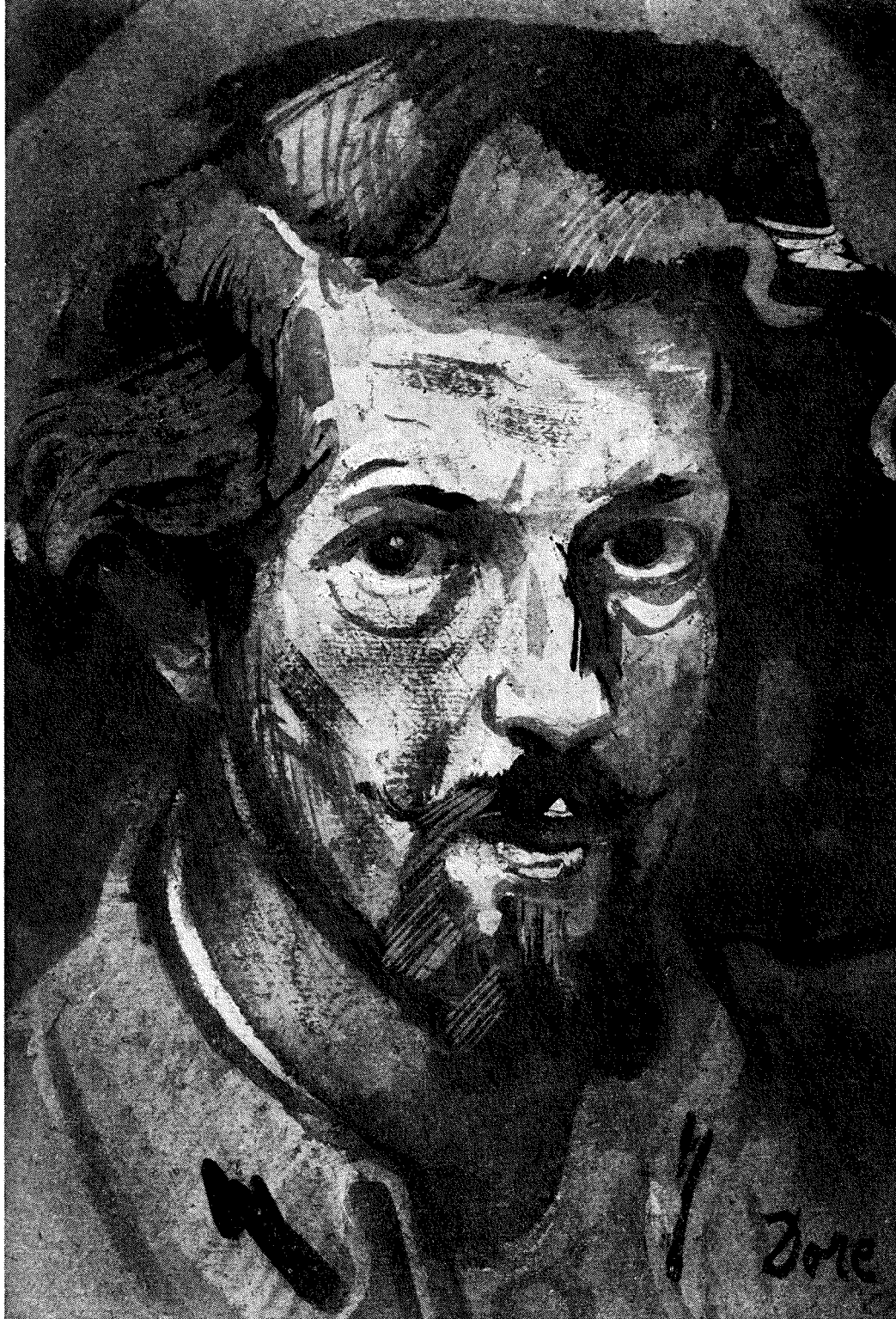
DORE KLEMENČIČ-MAJ

Pred vojno je bilo moje življenje precej podobno življenju tolikih drugih umetnikov. Na službo sem po končani akademiji čakal štiri leta. Na celjski gimnaziji je bilo mesto profesorja risanja tedaj prazno, toda takratni režim mi ga ni hotel dati. Družil sem se verjetno le preveč z levo usmerjenimi tovariši in veljal zaradi tega pri oblasteh za politično nezanesljivega. Moje prijateljstvo s Slavkom Šlandrom in Francetom Vrunčem jim gotovo ni bilo po volji. Med režimom dr. Antona Korošca sem moral za kruhom drugam — na gimnazijo v Banjo Luko. Srečanja z njo pa sem bil vendarle vesel. Spoznal sem nove kraje in nove ljudi. Veliko sem slikal. V treh letih sem ustvaril blizu 200 olj, risb pa seveda še dosti več. Ko pa sem si komaj malo uredil življenje, je že prišla vojna. Banja Luki sem moral dati slovo. Slike sem shranil pri Slovenki Mari Husovi, ki so jo Nemci v letu 1943 zaradi sodelovanja s partizani — bila je požrtvovalna zdravstvena delavka — ustrelili. V njeno sobo pa so zatem vrgli nekaj bomb, ki so dobesedno razcefrale skoraj vse moje delo iz banjaluških let. Od vsega mojega predvojnega ustvarjanja je ostalo le nekaj malega v Joštovem ali Rdečem mlinu v Medlogu pri Celju, znanem po partijski konferenci iz leta 1939. V njem sem se pogosto shajal z naprednimi tovariši — komunisti in z njimi na dolgo in široko razpravljaj o nevarnosti, ki je nam Jugoslovanom grozila iz nacistične Nemčije.

Leta 1941 so me Nemci ujeli kot rezervnega planinskega oficirja pri Novem mestu. Sedel sem v taboriščih za oficirje v Wolfsbergu in Warburgu pri Kaselu, drugoval tam s slovenskima slikarjema Marijem Pregljem in Slavkom Pengovom ter srbskimi in hrvatskimi likovniki, dokler me v Nürnbergu »kot podanika Nezavisne države Hrvatske« niso izpustili. To se je zgodilo najbrž po zaslugi mojih kolegov, profesorjev na banjaluški gimnaziji, ki so naredili zame prošnjo in jo poslali neposredno na Oberkomando der Wehrmacht v Berlin. Okrog 10. decembra 1941 sem se znašel v Banja Luki vnovič med stariimi znanci. Hitro pa sem spoznal, da večina tamkaj živečih Slovencev že sodeluje s partizani in se tako tudi sam odločil za gibanje, ki so ga oni zastopali.

K nam je pogosto prihajal bosenski pesnik in komunist Žic Klačić in nam dajal navodila za delo. Bil je preudaren možak in že ob prvem srečanju z njim se mi je zdelo, da mu lahko docela zaupam.

Srbi, Cigani in Židje so bili v Paveličevi NDH izven zakona, pa tudi nam Slovencem tedaj pot ni bila posuta z rožicami. Sredi januarja 1942 so me mobilizirali v domobrane, ker jim je primanjkovalo oficirjev, in so zato morali uporabiti tudi tamkaj živeče Slovence. Žic Klačić mi je velel, naj se pustim mobilizirati, ker bom tako lahko partizansko vojsko zalagal s potrebnim orožjem in strelivom. Pristal sem. V bližini Banja Luke sem tako kmalu zatem povečeval četi s samimi novinci, ki so po mojih ukazih hodili na stražo; tako sem imel zato dovolj priložnosti za prenašanje orožja in streliva na ono stran. V gozdovih sem se sestajal s partizanskimi kurirji in jim izročal prepotrben vojaški material, moj oficirski kolega Franjo Kobal — prav tako Slovenec — pa je znal kot finančni uslužbenec nekako prikriti vse primanjkljaje. Dostikrat sem se shajal s partizani tudi pri belem dnevu; ko je pa prišel na Kobalovo mesto neki Hrvat, so me ustaši iznenada aretirali. Najprej so mi odvzeli pi-

Dore Klemenčič-Maj: Avtoportret iz ujetniškega taborišča, 1941 (Warburg, Nemčija)
tempera

štolo in bombo, potlej pa še temeljito prebrskali po vseh mojih žepih. Na srečo tedaj pri meni niso nič našli. Zasliševal me je policist Kašicki, zakamufliran v uniformo kapetana sanitetne službe. Govoril mi je, da pravzaprav ne gre zame, ampak za neko dekle, hčerko kmeta Slovenca, pri katerem sem stanoval. Mimogrede: njen fant je bil Mihajlo Cenić, ki je prihajal k njej na obiske, obenem pa je bil tudi moja kurirska zveza s partizani. Vame so silili z vprašanji, kdo da jo obiskuje? Delal sem se, kot da nič ne vem, čeprav so mi z vso natančnostjo dokazovali, koliko orožja in streliva je šlo prek te zveze v partizane. Pokazali so mi celo fotografijo Mihajla Cenića in mi rekli, da ga imajo pod ključem. Lahko si mislite, kako tesno mi je bilo pri srcu ob tej novici. Fotografijo sem si sprva natančno ogledal, potlej pa vprašal: »Gospod Satnik, ali ni tale človek visok, črn in precej močan?« Zmedel se je in rekel: »Ne vem, jutri si ga bom natančneje ogledal!« Ta odgovor mi je dal vedeti, da ga niso prijeli, kajti moj prijatelj in partizan Mihajlo Cenić je bil plavolas fant majhne rasti. Toda lasje na fotografiji so tudi pri plavolascu videti temni! »Kdo je torej izdajalec?« sem se neprestano vpraševal.

Po nekaj mesecih zopora sem zvedel, da me je izdal neki partizan, ki se je predal ustašem in ovajal tovariše, da bi si tako rešil življenje. Na srečo ta človek mene ni nikoli videl. Vedel je le toliko, da je možak, ki partizanom prinaša orožje, Slovenec, in verjetno še to, da je ta Slovenec profesor.

Ob tej novici sem se delal razburjenega in neprestano tajil, da bi o vsem karkoli vedel. »Zaslišite vendar moje vojake!« sem odločno zahteval. »Oni naj povedo, če so me kdaj videli, da bi bil hodil med partizane!« To je očitno zaleglo.

Iz turškega kaštela so me potlej poslali v civilne zapore, od tam pa pred naglo sodišče. To sodišče pa me je oprostilo zaradi »pomanjkanja dokazov« in z motivacijo »da so me zamenjali«. Se mesec in pol sem sedel v zaporu, ker je neki ustaški general zahteval, naj se moj primer do kraja razišče, nato pa so mi vendarle odprli vrata in me izpustili.

Res, bil sem prost, toda od tistega trenutka dalje sem se ukvarjal samo še z mislijo, kako me bodo ustaši lepega dne ubili in vrgli v Vrbas — kot toliko drugih. Naslednji dan sem ob somraku izginil. Toda partizani so se bili umaknili v Kozaro, pa sem se znašel na četniških položajih. Njihovemu komandirju Žarku Sučuru, ki je bil nekdanj partizan in me je dobro poznal, seveda nisem razlagal svojih namer, dasiravno je vedel, kam pravzaprav hočem. Bil sem razočaran tudi nad njimi, kajti na svoje oči sem videl prizor, ko so četniki na račun partizanov barantali celo z ustaši.

V tisti četniški enoti pa so bili tudi partizansko orientirani ljudje ter prijatelji komunistov in prek njih sem dodobra pretipal položaj. Nekoč pa so me četniki našli v neki hiši v družbi partizanskega kurirja in potlej glasovali, naj bi me čimprej ustrelili. To odločitev mi je prišel povedat adjutant četniškega komandanta in nekdanjega partizana Jove Mišića, Slovenec Ciril Koprivec. Jovo Mišić me je tudi osebno poznal, zato tega ni hotel izvršiti. Poslal me je v četniški glavni štab k zloglasnemu Radetu Radiću (po vojni so mu sodili skupno z Dražo Mihajlovićem), med potjo pa mi je nekje pod Kozaro uspelo pobegniti. 13. marca 1943, sredi druge sovražne ofenzive, sem postal partizan. V Kozari sem takoj začel izdajati partizanski časopis, zato se moji hrvaški tovariši kar niso hoteli sprijazniti z mislijo, da bi odšel med slovenske partizane, čeprav sem si to tako zelo želel.

Trije Slovenci smo potlej le krenili na pot. Šli smo skozi Drvar — tam je bil tedaj partizanski korpus pod poveljstvom Koste Nagyja — in od tod

dalje prek Grmeča in cele zahodne Bosne do Like in Korduna; ker so moji sopotniki ostali na raznih dolžnostih kar med potjo, sem potem sam nadaljeval svojo pot prek Kolpe.

Dne 25. aprila 1943 sem slednjič našel Šercerjevo brigado, ko se je mudila v Bojancih v Beli krajini. V Črmošnjicah sem precej zatem oddal še nekaj pošte hrvaškega glavnega štaba za naš Centralni komite Komunistične partije in glavni štab, potlej pa se v Dragi nad Gorjanci priključil brigadi in z njo doživel tudi nekaj ostrih spopadov s sovražnikom.

Kmalu pa so me kot risarja dodelili štabu brigade in že smo izdajali glasilo te enote. Srečal sem slikarja Ivana Seljaka-Čopiča, Vanjo Turka, Aca Dremlja ter nekatere druge tovariše in z vsemi sem potlej tudi po likovni plati pridno sodeloval.

V Lučicah me je nekega dne srečal skoraj napol bosega pokojni narodni heroj Nande Kavčič. Najprej mi je priskrbel dobre čevlje, nato pa dodelil Belokranjski tehniki. Ta je v tistem času izdajala Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico in za oba časopisa sem izdelal vrsto ilustracij. Ta glasila pa so seveda hitro dosegla tudi Kočevski Rog in Centralno tehniko in ni minilo dolgo, ko so me poklicali tja. Med partizanskimi grafikami in tiskarji sem potlej ostal vse do kapitulacije Italije v septembru 1943, ki je pomenila pravo prelomnico v vsem našem partizanskem življenju.

Nekako po bitki na Turjaku je bilo, ko me je Boris Kidrič poslal iz Podhoste v Kočevje. Rekel mi je, da gre za neko zelo konspirativno zadevo. Naročal mi je, naj pogledam, kako je s stanovanji za približno tristo ljudi, in tudi s prostorom, kjer bi ti ljudje mogli zborovati. »Najprej pojdi v Kočevje sam, kasneje ti bomo poslali še koga!« je še dejal in mi tovariško stisnil roko v pozdrav.

Organizacijo stanovanj, prehrane in vojaško zaščito Kočevja je potem prevzel Aleš Trobiš, sam pa sem skrbel predvsem za slovesno ureditev nekdanjega sokolskega doma v Kočevju. Zbor odposlancev slovenskega naroda je tako v prvih oktobrskih dneh 1943 zasedal v novo prepleškani in slavnostno okrašeni dvorani z liki zavezniških komandantov. Pri tem delu so mi izdatno pomagali Nikolaj Pirnat, France Mihelič, Drago Vidmar in Saša Sedlar.

* * *

Nemška ofenziva, Ilova gora in boji s sovražnikom ob slabi prehrani, v mrazu in prvem snegu — vse se je bilo v tistih novembrskih dneh zgrnilo nad nas. Ivana Mačka-Matijo sem precej po ofenzivi pismeno zaprosil, naj mi dovoli oditi z Rigla v tehniko Urško, saj sem tam imel shranjenih dosti svojih risb, za katere nisem želel, da bi propadle. Dovolil mi je. Toda izkazalo se je, da je tehnika popolnoma zasedena in tako sem se priključil XIV. diviziji, ko se je ravnokar približala Rogu, da bi napadla nemško postojanko v Kočevju. V Kajuhovi skupini sem potem vedril in oblačil skoraj do odhoda divizije na Štajersko. Udeležil sem se kongresa partizanskih kulturnikov v Semiču, po njem pa me je tedanji komisar glavnega štaba Boris Kraigher poslal skupaj z Dragom Lovričem v IX. korpus na Primorsko. S to odločitvijo nisem bil kdove kako zadovoljen, ker sem nameraval oditi s štirinajsto na Štajersko. Bil sem že dolgo zdoma — doma sem iz Galicije pri Celju — in prav zato se mi je pogosto tako zelo stožilo po njem.

V Dobindolu pod Uršnimi seli sem v dobrih štirinajstih dneh veliko risal, potlej pa v tej vasi — na veliko presenečenje partizanov in tamkajšnjih prebivalcev — priredil slikarsko razstavo — svojo prvo razstavo v partizanih!

Kmalu zatem sem odrinil na pot in nekako konec januarja 1944 že dosegel Cerkno na Primorskem. V Zakrižu sem našel IX. korpus, ki sta ga tedaj vodila komandant Lado Ambrožič in komisar Janez Hribar. Hribar me je dobro poznal že od prej in mi pri mojih prizadevanjih tovariško pomagal. Tudi na Primorskem sem se z vso vnemo oprijel dela. V Čepovanu sem priredil že drugo slikarsko razstavo, razen tega pa še pridno risal osnutke za svojo grafično mapo V IMENU KRISTUSOVIH RAN. Z veliko nestrpnostjo sem po zvezah pričakoval naročeni linolej iz Italije, ker pa ga ni in ni bilo, sem se napotil v Vitovlje. Neki partizanski intendant mi je potlej le pokazal zvitek z besedami, da so to najbrž podplati za copate! Od srca sem se mu nasmejal, vrgel tovor na rame in srečen ko le kaj odhitel proti korpusu. Ker pa so se sovražnikove hajke proti nam vrstile druga za drugo, sem odšel v Trebušo in v tamkajšnji tehniki Julij marljivo rezal v linolej svojo grafično mapo. Še danes sem ponosen nanjo, ker mi je šla zares od srca.

Teklo je poletje 1944. Nemci so proti našim enotam pripravljali ofenzivo, pa so zato nas kulturnike in vrsto takih, za katere so menili, da nismo nujno potrebni pri operacijah, nemudoma poslali na Dolenjsko.

Tako sem po nekaj ovinkih prispel v Črnomelj in tam v miru naredil poleg številnih risb in portretov tudi nekaj oljnatih slik.

Na vrsto obrazov iz partizanskih dni in tiste ure, ko sem te obraze zapovrstjo risal, me skozi vsa ta leta vežejo lepi spomini. Nekoč sem na Bazi 20 risal celo Petra-Borisa Kidriča, čeprav ni bil nikoli voljan pozirati kakemu slikarju. »Dobro!« mi je rekel, »toda za slikanje ti ne bom sedel nalašč. Če že hočeš, me riši tedaj, ko bom pisal!« Na svoje oči sem videl: bil je človek, ki ni poznal počitka.

Sedela sva v njegovi baraki. Ni se oziral dosti name in na mojo željo. Ko je napisal nekaj stavkov — verjetno je bilo to kakšno aktualno politično besedilo — se je nagnil nazaj, se zagledal skozi okno v zeleni gozd, nekaj časa razmišljal, potlej pa začel vnovič pisati. In prav v tistih presledkih sem lovil njegov zbrani lik v svojo skicirko. Z risbo je bil zadovoljen in ob koncu je še malo pokramljal z menoj. Kasneje sem ga narisal še v profilu, ko je prebiral časopis, malo dlje pa sem ga poslušal v neki ognjeviti diskusiji s partizanskimi kulturniki o ciljih in poslanstvu umetnikov — udeležencev osvobodilnega boja.

Dvajset let je minilo in človekovi spomini imajo zmerom prizvok tistega časa, v katerem jih obujaš ali posreduješ drugim. Vsak čas meče drugačno luč in daje drugačen zvok ob slehernem vprašanju. Če pa je človek, denimo, še malo starejši, potem seveda gleda na svojo mladost spet iz čisto drugačnega zornega kota.

V teh dvajsetih letih smo doživeli nekako dve stopnji v naši umetnosti. Prva datira nekako do napada Informbiroja na našo državo, druga pa v čas po njem. Leto 1948 pomeni dejanski mejnik tudi v naši umetnosti, četudi se je zvrstilo kasneje še nekaj bistvenih sprememb, toda gotovo ne tako bistvenih kakor tedaj, ko smo se uprli stalinizmu. Nam, partizanom, ki smo vsa ta leta živo spremljali vse naše kulturno življenje, je dobro znano, da so prva leta po vojni — mestoma tudi deklarativno — dajali poudarek doživetjem iz vojne, ta pa so bila, vsak to dobro ve, dovolj globoka in pretresljiva. Tudi

Dore Klemenčič-Maj: Ujetniki v nemškem taborišču za oficirje, 1941 (Warburg) tuš

obnova in izgradnja naše, v vojni opustošene dežele, ni pomenila nič manj zahtevne naloge za slehernega umetnika. Oglašala se je vrsta ljudi, ki so, kot kaže, iskreno želeli, naj bi se vse to, kar je bilo komaj mimo in v kar smo pravkar stopili, izražalo tudi v naših umetniških delih. Sledili smo njihovem pozivu — pa vendar izhajali docela iz sebe, čeprav nekateri danes poizkušajo metati iskrena hotenja v umetnosti tistih dni skupaj s ponarejenimi hotenji v en koš.

To dejstvo mi brani sporazum s tisto formulacijo, ki pravi, da je situacija v naši umetnosti po vojni bila taka, da so ustvarjalci umetnostnih področij čutili naravno potrebo po novi orientaciji, po novem umetniškem načinu, ki bi ga bilo treba najti v skladu z dejstvi naše dobojevané svobode in življenjem, ki je bilo pred nami. To potrebo pa da je, na žalost, prav kmalu zadušil administrativni pritisk, ki je prišel k nam iz Stalinove Sovjetske zveze. Kolikor ga je res bilo od tam, smo se ga hitro otesli z blagodejnim občutkom velikega olajšanja in mislim, da ni umetnika, ki bi si ga želel nazaj. Večje težave nam je delalo in nam še dela lastno nezrelo gledanje na umetnost,

še bolj pa praksa naše umetnostne politike, ki, žal, tako pogosto dopušča obravnavanje našega umetnostnega življenja z neumetnostnimi sredstvi in načini.

Spomini s Kozare, obrazi borcev, komandantov in komisarjev slovenske partizanske vojske pa političnih voditeljev odpora proti fašizmu, partizanske kolone na pohodih naših enot s sovražnikom, portreti partizanskih kulturnikov, pejsaži, ki sem jih doživljal v vseh letnih časih na svoji partizanski poti in ne nazadnje še zlovešče karikature nacistov in belogardistov in vse njihovo nasilje nad golorokim ljudstvom, nad starci, ženami in otroki — takšen je moj partizanski umetniški opus. Do njega imam še danes prav tak odnos, kot sem ga imel tedaj, ko je nastajal. Ustvarjal sem ga zavestno in iskreno.

Živeli smo v časih hudih preizkušenj. V letih, ko se je bilo treba nedvoumno izražati! Zato imata partizanska grafika in umetnost nasploh v sebi toliko realizma in življenjskega optimizma. Kar pa zadeva abstraktno umetnost, ki smo ji v zadnjem času tako pogosto priča tudi pri nas, sem že dostikrat tolmačil svoja stališča, bodisi da sem o tem pisal ali pa razpravljal v krogu prijateljev. Če jemljemo to umetnost s strogo likovnega, ne pa razrednega stališča, so abstraktne slike samo organičen del neke umetnosti, umetnosti, ki se je v Evropi razvijala že stoletja. Poglejmo samo stare renesančne slike in videli bomo, da imajo njihove kompozicije v sebi — kot neko ogrodje — tudi geometrijske like: razne trikotnike, rombe, romboide, kroge, skratka, vse tisto, kar je dandanes tako pogosto zastopano v mnogih abstraktnih likovnih delih. Vse to je nekoč bilo zato, da je bila slika kompozicijsko čvrstejša. Z drugimi besedami: če primerjamo sliko kot nekakšen organizem, denimo, z organizmom živega človeka, potem pridemo hitro do zaključka, da nobeno živo bitje ne bi moglo stati pokonci, če ne bi imelo znotraj sebe okostja. Tako bitje se ne bi moglo gibati. Tako je tudi s sliko, kipom ali čimerkoli že — vse mora imeti v sebi tisto, kar imenujemo tektoniko, ki drži kompozicijo v določeni stabilnosti. Kot ne more živo bitje obstajati samo iz enega organičnega dela, niti iz kosti niti iz ožilja niti iz mišičevja ali katerihkoli drugih elementov, tako tudi slika ne more zaživeti in obstati z enim samim organskim delom. Tako naj bi bilo predvsem izhodišče za razumevanje abstraktne umetnosti.

Pri tej umetnosti pa smo skoraj zmerom nezadovoljni. Zmerom nam nekaj manjka. Ustvarjalci pa jo razlagajo po svoje: da je v vsem tem nekaj novega, česar ljudje ne razumejo! To je popolna prevara in tisti, ki tako razlaga moderno umetnost, dejansko o njej nič ne razume. Ta ni ničesar poskušal, o ničemer razmišljal, ta ni primerjal raznih gibanj v likovni umetnosti skozi stoletja, kaj šele da bi bil soočil umetnostno tvornost človeka z življenjem. Zakonitosti umetnosti se skladajo z zakonitostmi življenja nasploh. Vedeti pa moramo, da nobena likovna tvornost ni tako popolna, da bi bila izven diskusije, izven dvomov! Dvomimo lahko o vsaki stvari, ker jo s tem samo na novo spoznavamo.

Pri tem naj mimogrede omenim hud nesporazum v diskusiji o impresionizmu; pri tem smo zaradi nepremišljenosti in nestrpnosti prešli z umetnostnega, stilno izraznega problema, kar na politično področje in na področje nacionalne nestrpnosti. Posledica tega so bile dolgotrajne zamere, povzročene s krivičnimi obtožbami in surovim zmerjanjem. Takí postopki so kaj blizu

temu, da onemogočijo svobodno izražanje mnenj, s tem pa tudi onemogočijo poglobljanje v dokaj zapletene in občutljive umetnostne probleme.

Kaj pa danes? Zdi se mi, da je akcija nekaterih jugoslovanskih občin za ustanavljanje slikarskih kolonij ena od možnosti, ki nam obeta na tem področju vsestransko in plodnejšo žetev. V Sloveniji imamo, žal, samo eno tako slikarsko kolonijo, in sicer v Izlakah pri Zagorju. Občine denarno podpirajo bivanje umetnikov v nekem kraju in jim tam prepuščajo popolno svobodo v izbiri motivov, v obdelavi, stilu, nazorih ali čemerkoli že. Dejstvo samo, da je umetnik v določenem kraju, da ima nujno žive stike z ljudmi in z naravo — vse to ga že priteguje v neko drugo naziranje, drugačno od tistega naziranja v naši umetnosti, ki je bilo dolgo plod predvsem napačnih odnosov do nje.

In še nekaj spodbudnega. Zadnje čase spoznavamo, da so tako slovenski kot vsi drugi jugoslovanski umetniki začutili potrebo po resnični svobodnosti, po svobodnosti vseh ustvarjalnih ljudi, s tem da so vpeljali vsakoletne nežirirane likovne razstave in za katere vsak umetnik sam odloča, kaj bo pokazala na njih. Tukaj ni zdaj več bojazni, da ga bo ta ali ona žirija izključila zavoljo svojih ozkih nazorov. Zlasti mlajši ljudje, ki nikakor niso mogli prebiti zidu dolgoletne napačne politike v likovni umetnosti, imajo zdaj možnost na takih razstavah pokazati vse svoje sposobnosti. Izkazalo se je, da je tako gledanje pravilno, saj o tem in za to govori kvaliteta takih razstav. Čeprav se nekateri likovni kritiki temu upirajo in »opozarjajo«, da je to širjenje nekvalitete, pa gre stvar po tej poti v dosti večji, pogumnejši in bolj zdrav razvoj, kot se je mogel uveljaviti v vseh teh enaindvajsetih letih po drugi svetovni vojni in ko se tudi v umetnosti kažejo nezdrave ambicije peščice ljudi, ki hočejo imeti nad vsem in v vsem — monopol!

Umetnosti ne morejo reševati nobene ideologije, umetnost rešujejo dejanja. Umetnost ne more biti služkinja nikomur in ničemur. Literati, na primer, zelo radi sprejemajo pripovedno slikarstvo. Arhitekt se bo zavzemal za tisto slikarstvo, ki se najbolj sklada z njegovo arhitekturo (ta bo zato še najbližji abstrakciji), češ, saj tudi moji arhitektonski liki nič ne pripovedujejo, nimajo fabule, ampak so le funkcionalni po svoji obliki. Če na umetnost gleda politik, bo seveda gledal na to, kaj je politično oportuno in kaj lahko njegovi politiki pomaga. In tako po teh strokovnostih naprej. Vsak bo seveda videl in zagovarjal v umetnosti tisto, kar je njemu najbližje. Kdor pa misli pri vsem tem, da mora umetnost izključiti vso pripovednost, da mora izključiti vso politiko, vsako ideologijo ali vsak svetovnonazorski koncept in celo stvar nekako absolutizirati, ta se, milo rečeno, zelo moti. Umetnost mora biti prisotna v vsem, ne pa biti služkinja čemurkoli. V teh odnosih je velika razlika. Umetnost je bitje, ki ne more živeti v brezračnem prostoru. Ni umetnikov, ki imajo popolnoma pravilna, in ni umetnikov, ki imajo docela zgrešena stališča! Različni so si med seboj, kakor je raznoliko vse naše življenje.

Zapisal Matija Maležič

Dejstva brez komentarja

V zadnjem času je pri nas vse več razprav, komentarjev, primerjav, zbadljivega pomenkovanja pa tudi vse več resnih analiz in ukrepanj — vse v zvezi z nekakšnim za nas novim pojavom. Dajemo mu tudi upravičeno resen poudarek. Nov pa je, mislim, zato, ker je v resnici pereč, nič kaj preprost in se je tudi zato kot problem prirnil v ospredje. In iz več razlogov, tudi iz političnega. To so odhodi naših delavcev in strokovnjakov na delo v tujino.

Ne mislim analizirati tega pojava, če ga tako imenujemo; prav tako ga ne bom resno ocenjeval s političnega, ali če hočete, z družbenega stališča. Opisal bom le nekaj primerov, bolje, dogodkov, ki sem jih opazoval, ko sem se v zadnjem času vozil z vlakom iz Beograda v Ljubljano. Po svoje so me prizadeli, in to kar precej, čeprav gledam na problem, na odhode naših ljudi na delo v tujino precej realno. Sami opisi, podani bodo seveda na kratko, pa dovolj zgovorno osvetlujejo ali vsaj nakazujejo marsikateri problem, marsikatero zadevo, ki sama zase in v sklopu razmišljanj o nasprotjih našega življenja in dogajanja marsikaj pove. Tudi grenkega!

Z vlakom sem se vozil med številnimi Grki, ki že dolga leta hodijo po kruh v druge dežele. Ti so zaposleni v Zahodni Nemčiji. Posamič ali s svojimi družinami so se vračali z dopusta. V Zagrebu smo se sklanjali skozi okno in opazovali izredno glasen vrvež na peronu. Medse smo sprejeli tudi dekle in fanta, ki sta se malo pred tem poslovila s svojci in prijatelji. Ti so si na peronu brisali solze in žalostno pogledovali v okno vagona. Naenkrat je prihrumela na peron večja skupina mladine, in ko so zagledali fanta, ki je postal naš sopotnik, so na ves glas začeli skandirati: Z-d-r-a-v-o! Trikrat pozdrav našemu Jovici! itd. Pod oknom so mu zapeli nekaj narodnih pesmi. Prav hrupno je bilo, tako da je razgrete fante in dekleta s strani opazoval tudi miličnik. Močno pa sem se zamislil, ko sem zaslišal besede:

»Jovica, srečen si, ker odhajaš! Na lepše greš, mi bomo pa še...« In so se na vse načine pačili, pomežikovali, vzdihovali. Tik pred odhodom vlaka pa je prav gotovo marsikoga zgrabilo za srce. Ti, na moč zajedljivi mladeniči, so na ves glas zapeli udarno partizansko pesem... Torej s partizansko pesmijo so se poslavljali od fanta, ki gre na delo v tujino. Saj ni nič nenavadnega, boste rekli? Celo lepo je, da ne bo pozabil nanjo! Pa je le bilo precej nenavadno zato, kar sem pozneje razkril iz pogovora s tem fantom.

Zbegano je sedel v kotu kupeja in pogledoval po potnikih. Zdi se mi, da je bil notranje razdvojen, grabila ga je žalost in nervozno je vlekel cigareto.

Naj na kratko napišem tisto, o čemer sva se pogovarjala:

Po poklicu je bil livar. Pred dobrimi tremi meseci je odslužil vojaščino. V podjetju, kjer je prej delal, ga niso sprejeli. Sprejeli ga niso tudi v treh ali štirih podjetjih, kjer se je ponujal na delo. Sprl se je s starši, ker je živel na njihovi grbi. Še najbolj pa je trpel, ker je izgubil dekleta. (»Nisem ga v dveh letih, ko sem bil pri vojaki, zdaj pa, ko sem bil brez dela, pa kar v tednu dni!«, je dejal.)

Naenkrat je ostal sam, brez podpore, zbegan, sprt s samim seboj in brez dela. Imel je prijatelje le med člani mladinske organizacije; da, tisti fantje in dekleta,

ki so se malo prej poslovili od njega s partizansko pesmijo in pred tem govorili, da je srečen, ker gre iz »te sredine«, so bili mladinski aktiv tovarne oziroma obrata, kjer je delal, preden je šel v vojsko. In ko sva govorila dalje, je tudi povedal, da ga je malce strah, če Nemci vedo, da je član Zveze komunistov. (»Molčal bom o tem, ne bom povedal, da sem organiziran...«)

In zdaj je kvalificiran livar odhajal na delo v tujino, saj mu je tu zagotovljeno delo pomožnega zidarja!

Ne bom komentiral vsega dogodka in besed, dejstev, ker same dovolj zgovorno pričajo. Bil pa sem močno prizadet!

Drugič sem se vozil v kupeju, v katerem se je peljalo tudi dekle. Kasneje sem izvedel, da je mati dveh otrok. Dekle, pravim zato, ker je bila v resnici mladostna, napravljena po modi, z izredno negovanimi rokami in poltjo... No, kaj zato... Povedala je, da dela v Zahodni Nemčiji. V hotelu pomaga v kuhinji. Ko sem jo v šali vprašal, če dobro zasluži, ker kaže, vsaj na zunaj, tako, precej visok standard, mi je tudi ona smeje odvrnila: »Vi ste pa res smešni, to se tako reče, da delam v kuhinji, delam pa...« Ni, zares ni pomemben njen sedanji poklic... Problem je v tem, da ima dva otroka, za katere skrbi občina, ker jo je mož pustil in živi neznan kje z drugo. Na otroke pa je pozabil... In še to, niti je nisem vprašal, pa je povedala: doma je bila deset dni, pa ni videla otrok in rekla je dobesedno: kaj bom, saj skrbi zanje občina. Če bi odšla k njim na obisk, potem, potem, bi mi spet na dolgo in široko pripovedovali, koliko stanejo in naj tudi sama kaj primaknem k stroškom... Saj nisem neumna...

In na kratko še o tretjem primeru. Bil je strojni ključavničar iz Novega Sada. Vinjen je prišel v kupe in takoj je pojasnil, da je žalosten, ker gre v Zahodno Nemčijo. »Niti od otroka se nisem poslovil. Rekel sem, naj mu žena razloži, da me dolgo ne bo... Grem pa, vsaj tako so mi rekli, za zidarja.« Bil je zbeگان tudi zato, ker je ključavničar, pa bo delal kot zidar, poleg tega pa ne zna niti besedice nemško.

To so dejstva brez olepšav in dodajanj, zato pa tudi brez posebnega komentarja. Dogodki sami precej zgovorno sami zase govorijo o tako imenovanem problemu, nad katerim bi se res lahko zamislili pa tudi ukrepali. Kako? Kako popraviti zamujeno?

N. G.

Demografija in gospodarstvo

KAREL BERIČ

Ni dvoma, da je povprečnemu Jugoslovanu znano, kaj pomeni beseda demografija, in je koristno vedeti, koliko je prebivalstva, kakšna je njegova narodnostna, spolna in starostna struktura v državnem in svetovnem okviru. Nekaj tega zajema učna snov na vseh stopnjah izobraževanja v okviru raznih predmetov. Manj pojmljivo je, s čim je demografija v zvezi z gospodarstvom, z njegovim načrtovanjem in vodenjem. In vendar je od prvotnega preštevanja ljudi do organiziranih popisov minilo nekaj tisoč let in pomen demografije še vedno narašča. Moremo celo reči, da se še dokončno ni izoblikovala, vsaj kar zadeva vsebino.

Demografsko proučevanje je eno od najstarejših hotenj v človekovih akcijah in prva znanstvena težnja družbe, pri kateri so praktično preizkušeni sistematični postopki opazovanja in presoje. Demografija uporablja statistično metodo, ta pa

je odkrila važne zakonitosti v množenju prebivalstva, značilna razmerja in se razvila prav na tem področju do vrhunske kvantitativne analize. S te strani demografski statistiki ni kaj oporekati in sama po sebi nosi obeležje korektnosti. Vendar pa demografske izsledke neredko napačno in zlonamerno uporabljajo. Znana je ameriška teza o komunistični nevarnosti, ki v bistvu sloni na ugotovitvah o relativno hitrejši reprodukciji »komunističnega« svetla. Večja stopnja naravnega prirastka v vzhodnih deželah naj bi izravnala sedanjo številčno premoč ZDA in njenih zaveznikov, skratka, zahodnega sveta, ter domnevno ogrozila ves svet. Podlaga za te napovedi so torej demografski podatki in določena teoretska koncepcija. Po njej odločata o ravnotežju in prevladi na svetu le številčna moč prebivalstva in ekonomski potencial. Če tema determinantama dodamo še tretji dejavnik, katerega navzočnost je bilo nekdanj čutiti na Koreji, danes pa ga zaznavamo v potencirani obliki v Vietnamu in drugod kot politiko grobe vojaške sile, dobimo tipično blokovsko orientacijo.

Takšni pogledi na demografske značilnosti razvoja naše oble so seveda tendenčni, negativni in zavajajo. Res je, da živi na svetu že nad 3 milijarde ljudi; tudi glede te številke često pretiravajo z določenimi nameni, medtem ko jih je bilo za rimskega imperija le okoli 60 milijonov, in dokazujejo, da prebivalstvo hitreje raste. Vendar raste vsaj trikrat počasneje od proizvodnje, prav večanje materialnih dobrin pa zagotavlja adekvatno rast kulture, družbene zavesti ter aktivne tvornosti narodov vseh celin. S proizvodnjo v neposredni zvezi namreč se stopnjuje narodni dohodek, tako da sta si prebivalstvo in dohodek v medsebojni vzročni zvezi. Zato globalno obravnavanje teh vprašanj ne odkriva resnice in bistva problemov ter je dokaz pogostih pristranskih teženj.

S tem uvodom smo že omenili prvo posebnost sodobne demografije, namreč to, da se ne peča več izključno z rojstvi, s smrtnostjo, s porokami in z ločitvami prebivalstva po posameznih regijah, temveč se naslanja na socialno-ekonomska obeležja prebivalstva, zdravstvene in prosvetne spremembe in predvsem na delovno strukturo raznih kategorij prebivalstva. Ni torej več naličje in abstrakten računski izraz številke, marveč podlaga določenih raziskav. Nestvaren postane demograf, če se ne opredeli za ekonomsko demografijo, za urbanizem s stališča demografskih komponent razvoja ali se kako drugače ne specializira. Popise prebivalstva že povsod po svetu vežejo s kakšnimi drugimi akcijami istega namena, s popisi stanovanj, z rekognosciranjem naseljenih ali geografskih površin in celo s snemanjem življenjske ravni. Delovni kontingent, kot pravimo zaposlenemu delu aktivnega prebivalstva, se spreminja v osrednje vprašanje demografije in nanj se vežejo osebni dohodki, realna plača in cene. Z vrsto dodatnih vprašanj skušajo odkriti v popisih to, kar smo že nedavno ločeno in neživljenjsko obravnavali, kot da ni človek glavni dejavnik proizvodnje in potrošnje ter da le zaradi njega usmerjamo aktivno tvornost družbe. Gospodarstvo je le družbeni, torej tudi individualni smoter navideznosti. Tako se demografski elementi spreminjajo v ogrodje gravitacijskih jeder, da vidimo, kam težimo in do kje smo dospeli z našo dejavnostjo, v podlago analiz vsestranskega razvoja. Demografski kazatelji oziroma indikatorji rasti naj bi po pravilu modernega planiranja bili temelj ekonomskih projekcij, pa tudi ostalega napredka. Domala vsako programiranje naj se prične z demografskimi prognozami, kajti družina in gospodinjstvo ter mreža naselij daje podobo naše prihodnosti ter številne koristne, zlasti pa stvarne asociacije.

V tem smislu in ne glede na to, do kje smo v tem našem hotenju dospeli, se je uveljavilo v zadnjem času nekaj praktičnih vrst v uporabi demografskih indikacij. Delno se to dogaja šele v literaturi, delno že v praksi, k temu pa silijo zlasti priprave na dolgoletno in srednjeročno planiranje.

Če želimo kakršenkoli napredek na področju praktične aplikacije demografskih izsledkov, a ustreznega gradiva je na voljo, dokler v tem obsegu obstaja statistika, se je treba vprašati: kako se geografsko in ekonomsko razporeja prebivalstvo naših mest, komun in naseljenih krajev sploh? To je hkrati odgovor na nezastavljeno vprašanje naše javnosti, kaj je posledica dosedanjega zapostavljanja demografske baze pri razvojnem usmerjanju gospodarstva.

Marksistična misel temelji za razliko od Malthusovih predvidevanj, ki upoštevajo človeka predvsem kot potrošnika, na poudarjanju proizvodne funkcije prebivalstva. Odtod tudi zveza z delitvijo dela in posebna pozornost aktivnemu delu prebivalstva. Spoznavanje proizvodnih procesov in zakonitosti razvoja prebivalstva je povezano z odkrivanjem družbenoekonomskih dejavnikov. V proizvodnji se namreč oblikujejo odnosi med materialnim in personalnim delom proizvodnih sil, to pa je izvor ekonomske strukture prebivalstva, v okviru katere nastaja kvalifikacijska delitev zaposlenih in socialen izraz formiranih delovnih odnosov.

S takega stališča naj poudarimo nekaj bistvenih značilnosti prebivalstva SFRJ, ki ga jemljemo kot osnovno komponento razvoja po zadnji vojni.

Sorazmerno manjši delež mlajšega rodu prebivalstva in povečanje deleža starejših letnikov je prva značilna črta življenjskega drevesca naših narodov. Je posledica vojnih dogodkov in rezultat velike migracije v preteklih letih. S tem v zvezi je tudi znaten presežek ženske nad moškimi. Bistveno pri tem je, ali delovni kontingent glede na omenjena dva pojava pada ali raste. Odgovor je pozitiven, zlasti ker se šolski obvezniki številčno krepijo in stabilizirajo. Manj ugodno je čuti, da je vsak peti Jugoslovan pri vsej industrializaciji ostal nepismen, to pa bržkone ni dobra podlaga za hitro izobraževanje na strokovnem področju. To je — mimogrede rečeno — že eden od dokazov, da demografske elemente nismo dovolj vpletali v razvojne prognoze, sicer ne bi bili zanemarili te strani napredka. Drugače pa ne moremo mimo dejstva, da je gospodarski razvoj ugodno vplival, da je naraščalo število pismenih na kritičnih teritorialnih področjih Jugoslavije, saj je splošni odstotek nepismenih 19,7 %, delavcev pa le 4,5 %. Glede na to je ekonomska struktura prebivalstva precejšnjega števila republik še vedno nezadovoljiva, saj je razvoj kmetijskih dejavnosti absorbiral ne samo ves naravni prirastek aktivnega dela prebivalstva, temveč tudi pol milijona kmetovalcev. Zmanjšala se je sicer agrarna prenaseljenost določenih območij in zvečal rezervni kader, ki rabi ponekod za oblikovanje, drugod za razširitev terciarnih dejavnosti ali pa kot presežek zaposlenih in kot vir ekonomske migracije. Pri tem je treba reči, da se terciarna dejavnost veča pretežno v mestih, ki so po svoji legi in upravni funkciji določena za to, a da nezaposlenost zadeva zlasti razvitejše republike.

Ne moremo poleg tega mimo dejstva, da se način življenja spreminja, da standard v smislu stopnje dosegljivosti potrošnih dobrin raste in si ljudje — naj so planirali življenje tako ali drugače — urejajo razmere, kot jim najbolj ugaja. Velikost gospodinjstev kot primarnih skupnosti urejenega življenja upada. Povprečno je ob popisu 1948 zabeleženih 4,37 članov v enem jugoslovanskem gospodinjstvu, leta 1961 pa, ko je bil zadnji popis, le še 3,99. V Sloveniji smo »padli« od 3,78 na 3,47 članov, v prihodnje pa menijo demografi, da je računati samo s porastom neagrarnih, urbanih in endružinskih gospodinjstev, ki nimajo veliko otrok. Iz tega in še drugih indikacij sledi zaključek, da utegne postati naravni prirastek še bolj umirjen in skladen z gospodarskim razvojem.

Druga pomembnost so selitve prebivalstva, s tujko tako imenovana migracija. Selitve so še vedno usmerjene iz vasi v mesta, čeravno manj, ker primanjkuje ljudi

na vasi, tovarne pa postopno odpuščajo odvišno moč. Migratorno jedro so moški. Popis iz leta 1961 je pokazal, da je seljenje po vojski zavzelo tolikšen razmah, da danes tretjina prebivalstva ne stanuje več v rojstnem kraju. V Sloveniji samo 46,9 % prebivalstva sodi med avtohtono, to pa je najmanjši delež v državi. Zadnja leta je po grobih ocenah »v gibanju« pol milijona Jugoslovancev letno. Migracijski proces se širi, ker se aktivnost prebivalstva usmerja k proizvodnim središčem in je v glavnem gospodarske narave. Migracija zajema generacije med 15 in 45 letom, pomlajuje torej mestno prebivalstvo in ustvarja obraten problem na deželi. Vsi podatki kažejo: čim razvitejši so predeli v gospodarskem smislu, tem večji so problemi aglomeracije in vseljevanja ter zaposlovanja. Skupno predstavo o nakazanih premikih, izzvanih z gospodarskimi usmeritvami in spremenjenimi življenjskimi razmerami, dobimo, če prikažemo gravitacijska središča. Relativna udeležba socialističnih republik v skupnem številu prebivalstva Jugoslavije pove, da se demografska jakost razvitejših republik zmanjšuje, raste pa delež Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore, kot manjštevinskih republik. Delež Srbije, Hrvaške in Slovenije se je zmanjšal od 1948 do 1961 od 74,1 % na 72,8 %. Težišče premika je s tem znano, smer pa je — kot kažejo analize — severozahod—jugovzhod. Razvite republike imajo podpovprečen naravni in selitveni prirastek (saldo), manj razvite pa ravno obratno; iz tega lahko zaključimo, da se prebivalstvo množi, čim bolj gremo od severa proti jugu, in sorazmerno bolj seli, ko se oddaljujemo od juga. Razlika med naravnim in migracijskim gibanjem, gledano podrobneje, kaže osnovno smer gravitacije, ki je približno Koper—Vranje.

Velika odvisnost od gospodarske razvitosti, ki se pojavlja pri vsakem načetem problemu, nas navaja, da povezanost demografije in gospodarstva razširimo neposredno na vpliv narodnega dohodka. Ne mislimo s tem posegati v vso to obširno tematiko, ki terja v prvi vrsti statistično dokumentacijo, ampak le nakazati posebnost medsebojne odvisnosti. Pričnimo s preprostim ugotavljanjem, zakaj se prebivalstvo toliko seli. Najprej — kažejo podatki — potuje za materialno osnovo življenja, to se pravi, za delom in zaslužkom. »To je bilo vedno in se tudi v prihodnosti ne bo veliko spremenilo,« utegne kdo dejati. Jedro tega problema pa je v tem, da v primeru večje izenačenosti v višini narodnega dohodka na prebivalca (per capita) ne bi bilo toliko spreminjanja delovnih mest, tovarn in večja ustaljenost pri delu. A narodni dohodek na prebivalca je bil leta 1960 v Črni gori 76.000 dinarjev, v Makedoniji 85, Bosni in Hercegovini 109, Srbiji 132, Hrvaški 172 in v Sloveniji 275 tisoč starih dinarjev. To utegne prepričljivo pokazati, kje so možnosti boljšega zaslužka. Seveda, sam kazatelj narodnega dohodka na prebivalca je toliko manj zanesljiv, kolikor manjša je masa prebivalstva in dohodka; zato menimo, da te razlike niso tolikšne, kot jih številke kažejo, pač pa nekaj manjše. Vendar ne gre zanikati, da rastoča materialna podlaga pospešuje selitveno gibanje prebivalstva prostorno in časovno. Zgodovinsko-geografske okoliščine delujejo kot elementni dejavniki le še v odvisnosti od gospodarstva na doseženi razvojni stopnji, njihov vpliv pa različno ostane pozitiven ali negativen. V Sloveniji je vpliv narodnega dohodka nedvomno velik. Delavci se selijo iz okrajev z manjšim dohodkom v okraje in mesta z večjim, in če jim to ne zadošča, celo čez mejo.

Vse to opozarja, da se Jugoslavija deli na dve splošni gravitacijski območji, le-ti pa razlikujeta še nadaljnjo graduiranje sestavnih predelov. Velike razlike med njimi potrjujejo, da tam, kjer se prebivalstvo izseljuje, obstaja področje visokega biološkega prirastka in nizke gospodarske razvitosti, pri tem pa izvezamo že izseljene predele jadranskih otokov in podobne primere opustelosti posameznih krajev v preteklosti. Največja gibljivost prebivalstva je vsekakor v Makedoniji, največja

pokrenjena populacija pa v Sloveniji. Dosedanji gospodarski razvoj očitno tega ni predvideval, bodisi da ni upošteval določenih demografskih projekcij, tako da imamo še vedno tako imenovane zaostale pokrajine.

DEMOGRAFSKA POLITIKA

Kaže, da v prihodnje ne bi smeli ponavljati tega, kar sedaj ni v prid smotrni gospodarski politiki. Predvsem je pri načrtovanju treba računati s posledicami, z vzročno-posledičnimi odnosi in rezultati.

Stara dokumentacija nas spominja na dejstvo, da smo izhajali v preteklosti v naši notranji politiki od zdravstvenih, prosvetnih in socialnih tez, ne pa od demografskih svojstev človeka in družine. Okolje, v katerem človek živi in dela, je bilo vedno tako zahtevno vprašanje, da smo ga odrinili raje inštitutom v formalno pravo, ki je nihče ni upošteval, kot pa postavili za podlago kompleksno fundizem politiki. Nikar ne mislimo, da je ta pojav domač samo pri nas, saj ga poznajo tudi drugod. Problem se je razvil v klic po posebni samodejni demografski politiki, ker demografski dokazi niso našli enakopravne vloge v merilu obče gospodarske politike. V tesni zvezi s sociologijo družbe in podprt s filozofsko razpravo terja, da znanstvena misel oblikuje praktične ukrepe. Pri nas se diskusija o potrebi po demografski politiki še ni niti začela in samo slutimo, da bo obsežna in pereča. Vsekakor rešitve ne bi smele biti v prihodnje tako delne kot doslej. Vzajemno obravnavanje prebivalstva in ekonomskosocialnih problemov na daljša razdobja bodo bržkone že po svoji izpeljavi trendovskih konstrukcij možni le na podlagi gradiva statističnega značaja. Zdrava družbena struktura brez vpajočih razlik v življenjski ravni je mogoča samo na podlagi upoštevanja vseh razvojnih dejavnikov, med njimi pa ni zadnji demografska doganost.

Programska načela ne smejo ostajati samo načela

JURIJ HOLY

V začetku marca je bila II. republiška konferenca Zveze mladine Slovenije, konferenca, katere udeleženci so skušali objektivno oceniti dotedanje metode dela v organizaciji mladih. Odkrivali so napake, ki so povzročile, da je nastajal vedno večji razkorak med programskimi načeli organizacije in praktičnim udejstvovanjem in življenjem mladih ljudi; to se je v praksi pokazalo v vedno večji osamljenosti mladinskih vodstev, ki so tako postajala izključni predstavniki organizacije navzven kot tudi v odnosu do lastnega članstva. Mladinci seveda v svoji organizaciji ob takih razmerah niso mogli najti tistega, zaradi česar naj bi organizacijo imeli: možnosti za oblikovanje svojih stališč ob izmenjavi mnenj s sovrstniki, možnosti za uveljavljanje lastnih pobud, kar naj bi jih tudi usposabljal za samostojno delovanje v družbenem življenju danes in kasneje, ko ne bodo več mladinci.

To je spričo problemov, ki z razvijanjem družbe postajajo vedno ostrejši, ko jih torej vedno bolj občutimo, vse bolj pomembno. Nihče ne bi ob takih dogajanjih, ki jih zlasti zadnje leto doživljamo, smel stati ob strani, še najmanj bi to smeli biti mladinci, saj mnogi problemi prizadevajo najbolj prav nje. In mladi so te probleme tudi čutili v preteklosti — kot osebne, zanje pa naj bi bila odgovorna družba,

torej sami za njihovo reševanje nimajo moči. Kadar pa so se sešli na kakem sestanku ali konferenci, so te probleme sicer obravnavali bolj široko, vendar spet le kot probleme mladih — torej kot probleme samo ene kategorije prebivalstva, in imeli zaradi tega občutek odrinjenosti iz vrste odločujočih faktorjev, ki usmerjajo naše družbeno življenje. In največ, kar so po navadi na zborih dosegli, so bile nove deklaracije, nove, lepo napisane naloge mladincev določenega območja za vnaprej in nove — ali pa tudi ne — zahteve družbi (pri tem so to »družbo« različno poimenovali — občinska politika, šolska politika, štipendiranje, politika zaposlovanja itd. itd.), ki da »mora« rešiti »njihove« probleme. S takimi deklaracijami seveda niso nič naredili in problem je ostal. Pri tem so bili lahko zadovoljni le člani mladinskega vodstva, ker so pač spet izpeljali eno konferenco.

Vsi drugi so sicer deklaracijam ploskali, ker se to spodobi, obetali pa si od njih niso nič, vedno jih niti razumeli niso. Tisti pa, ki jih neposredno niso slišali, jih dostikrat sploh poznali niso. In če si je kdorkoli od njih že kaj obetal, je lahko čez čas ugotovil, da so deklarirani sklepi zbora ostali neizpolnjeni. Zaradi takega dela, zaradi tega torej, ker mlad človek ni imel možnosti, da prispeva svoje misli k reševanju posameznih težav — še največkrat tega niti ni znal, saj ga na to ni nihče navajal, kar bi morala vendar biti osnovna naloga katerega koli že mladinskega vodstva — mu je postajala Zveza mladine vsebolj neživljenjska, umetno telo, ki pač mora obstajati, ker to želi »nekdo od zgoraj«, nima pa nobenega pravega učinka.

Vse to je mlade ljudi gnalo v ubijajočo pasivnost. Toda med njimi je bilo vendar mnogo takih, ki niso hoteli problemov prepustiti nekontroliranemu toku, hoteli so negativen razvoj ustavljati in ga preusmerjati; toda pri tem so poudarjali zahteve po administrativnih in birokratskih posegih, na svojih zborih so nastopali kritikatrsko, saj so videli krivdo za vse zlo, s katerim so imeli opraviti, v vodstvih delovnih organizacij, šol, v političnih forumih, v posameznih starejših tovariših, ki naj bi bili že vnaprej nasproti mladim netovariško, sovražno razpoloženi. Tako negativno so iskali poti za reševanje svojih težav, ki nastajajo zaradi neenotnih možnosti šolanja, zaradi napačnih metod pri idejnem vzgajanju v šolah, zaradi neustrezne kakovosti pouka; iskali so rešitve zaradi zmanjšanih možnosti v zaposlovanju, krivic pri nagrajevanju za opravljeno delo; iskali so možnosti, kako priti do stanovanj, kako naj se interesno uveljavljajo in delujejo, kako za to zagotoviti materialno osnovo in še in še. Toda ko so iskali možnosti, da bi razvozlati vse te voze življenja, so to delali, kot smo videli, napačno. To pa nas vodi v spoznanje, da je treba mlade ljudi drugače angažirati v njihovem boju za boljše življenje, da je treba zanje organizacijo napraviti tako privlačno, da bodo v njej hoteli delovati in bodo pri tem lahko pričakovali tudi sadove svojega delovanja. V okviru svoje organizacije naj bi torej mlad človek imel vse možnosti za konzultacijo o vseh težavah, ki jih ne more rešiti posameznik, pač pa le širše družbeno okolje, v katerem bo mladinec nato nastopil s stališči, ki so rezultat skupnega mnenja članov določene mladinske skupnosti. Gre torej za uveljavitev samouprave v Zvezi mladine, kajti če bo uveljavljena tu, se bodo mladinci lažje borili za njeno uveljavljanje povsod tam, kjer preživljajo svoj čas — v delovnih organizacijah, šolah, dijaških domovih itd. S tem se bodo lahko borili za izboljšanje svojih delovnih in sploh življenjskih razmer kot enakopravni člani kolektivov.

Morda vse preveč pozabljamo pri delu v Zvezi mladine na pozitivne izkušnje, ki jih pri samoupravnosti dosegajo specializirane organizacije. V te organizacije so mladi ljudje vključeni po svojih interesnih nagnjenjih, zato so zanje neposredno privlačne. Toda to ne pomeni, da je zaradi tega lažje delati, saj mora tudi v specializiranih organizacijah delo potekati po pravilno zastavljenem programu, zato je tudi tam treba biti ustvarjalen, delaven in discipliniran. Tega se mladi člani speciali-

ziranih organizacij zavedajo in se po tem tudi ravnaajo. To pa pomeni že dokaj razvito samoupravnost.

Stvar je torej razmeroma preprosta. Če bi še manj opisoval in se izrazil kratko »več samouprave v Zvezo mladine«, bi vse skupaj zvenelo še bolj preprosto. Menim pa, da postane zelo zamotano, če hočemo odgovoriti na vprašanje, kako naj to izvedemo. Poglejmo primer: Sklepi republiške mladinske konference se prično takole: »Uresničevanje načel zvezne in republiške ustave ter program Zveze komunistov Jugoslavije, kakor tudi vse doslednejše uveljavljanje zaključkov VIII. kongresa ZKJ in ukrepov gospodarske reforme ustvarja mladim možnosti za ustvarjalno delo, uveljavitev in osebnostni razvoj.« To je res. Vendar sem prepričan, da je zelo veliko mladincev, ki vseh teh načel, zaključkov in tudi nekaterih ukrepov ne poznajo. Zato jih je s tem treba seznaniti (toda ne mislimo spet, da je le šola to dolžna storiti, kajti mnogi mladinci so že davno zaključili šolanje in med njimi ni malo takih, ki nikdar niso izdelali vseh osem razredov osemletke). Takšno seznanjanje pa zahteva veliko dela od tistih mladincev, ki bi se takega dela lotili. Ali bi se ga tudi znali lotiti? Ali bi ga znali vsaj organizirati? Bojim se, da je to metodično tako zelo zahtevna naloga, da bi je brez poprejšnje temeljite priprave ne zmogli. O tem bi moral resno razmišljati CK ZMS, sicer bo citirani začetek sklepov ostal spet le gola deklaracija.

V sklepih pa je zapisano tudi tole: »Usmeriti to ustvarjalno energijo (mladih) v brezkompromisen spopad z zaostalostjo in dosledno borbo za naprednejše in novo je ena izmed osnovnih nalog Zveze mladine in pri tem iščemo podporo in pomoč naših starejših tovarišev, predvsem komunistov.« Ali smo lahko prepričani, da vsak mladinec (in tudi starejši človek) ve, kaj je to »brezkompromisen spopad z zaostalostjo in dosledna borba za naprednejše in novo?« Če ne ve, kako mu bomo to povedali?

Prepričan sem, da prav dobro vemo, kaj hočemo, da vemo, kaj naj bi Zveza mladine pomenila svojim članom, ne vemo pa, kako to hočemo, kako mlade ljudi navajati na konstruktivno angažiranost v okvirih njihove organizacije. Menim, da je CK ZMS kot najvišji mladinski forum — torej so vanj izvoljeni najbolj sposobni mladinci — prvi poklican, da o tem razmišlja, sicer bodo programska načela Zveze mladine ostajala načela, mladi ljudje pa bodo pasivni ali kritikastrski, reševanje njihovih resničnih težav pa bo individualno prepuščeno njim samim.

Ko je umiral nacifašizem

JOŽE PAHOR

Klerofašistični policijski stroj je v Ljubljani v začetku leta 1945 samo v zapore na Poljanskem nasipu nametal nad sedemsto žrtev in jih je potem odpravljaj v Dachau. 28. februarja je odgnal v Nemčijo zadnjo skupino. Ker tja niso bili več mogoči transporti, si je klerofašistična krvniška vnema pomagala tako, da je organizirala jetniška taborišča na Dolenjskem: v Ribnici, Žlebiču in Strugah. Že 8. marca je odšel s Poljanskega nasipa v Ribnico prvi odgon. Temu so sledili še drugi, zadnji 2. maja, ko je belogardistična morilska strast dossegla višek s pokolom na Turjaku.

Poslednji odgon v Ribnico je štel 69 žensk in 31 moških. Pod noč so nas naložili v tri živinske vagone, ob dveh zjutraj so nas v dežju pripeljali na cilj in nas, zastražene, takoj oddali v Mladinski dom.

Zbudilo nas je najlepše sonce. Razlika med zadušnim ozračjem v ljubljanskih zaporih in svetlim jutrom v Ribnici je bila ogromna. Tam so nam zadnje dni obetali, da se nas bodo za slovo iznebili s strojnicami. Tu je to uro propadel stoletni, gnili red. Še dan prej je bilo vse mesto pokonci: od jugovzhoda je grmenje topov naznanjalo, da se bliža osvobojenje. Toda nihče ni vedel, kaj se pravzaprav dogaja. Kod se bijejo boji? Okrog Kočevja? Ali je že padlo? Kaj nam bo prinesel novi dan?

S prtljago smo se preselili v barake, kjer smo na pogradih našli imena starih lastnikov, tovarišev s Poljanskega nasipa v Ljubljani.

Vpisali so nas še kot nove delavce za utrdbeno dela na bližnjem hribu Sv. Ane, čisto resno, kakor da bomo imeli novo tridesetletno vojno. Dobil sem številko 2341. Ali je res bilo že toliko robotov tod okrog? Še hranim uradno potrdilo, da sem bil 3. maja na delu v Ribnici; v resnici smo se po vpisu sprehajali po mestu, še najbolj podobni prazničnim majskim izletnikom, in si ogledovali ruševine. Krut čas je šel tudi čez Ribnico, a še ni bilo konca. Mesto je bilo opasano z bodečo žico, z utrdbami in bunkerji, posejano s strelskimi gnezdi. Vse dopoldne so dovažali še nove topove, strelivo. To je bila razločna govorica. Ali nismo prišli z dežja pod kap? Ali nismo prišli iz zaporov na fronto?

Majska idila se je že popoldne prevrgla v nasprotje. Na ulice so stopile švabobranske patrulje z brzostrelkami. Morali smo v barake, razglas je velel, da bo ustreljen vsakdo, kdor se bo po deveti uri zvečer pokazal zunaj. Položaj je bil napet do skrajnosti. Le malenkosten vzrok, in belogardistični obupanci, pred zadnjim obračunom, ki jih je čakal, bi nam mogli pripraviti krvave »siciljske večernice«.

Vse, kar smo premogli za obrambo v tem kočljivem položaju, je bilo naše konspirativno vodstvo. Odredilo je straže po barakah, ki so se menjavale vsaki dve uri. Nemir je naraščal. Čim bolj se je bližala polnoč, toliko silnejši šum je prinašalo k nam v barake. Včasih signal, včasih vmes strel. Nemir je trajal vso noč do jutra. Nismo dvomili: to je umik

velikih enot, neštetihi vozil s pešci, z artilerijo, s trenom. Zdaj smo vedeli: v Kočevju so.

Nevarna noč je prešla. Kljub kritičnemu položaju je okupator držal vajeti trdno v rokah. V Ribnici naj mu krijejo umik najemniki, belogardistični hlapci. Ta načrt so že izvajali. Poniglavi belogardizem se je z zadnjim upanjem spustil v izgubljeno dirko, da bi zahodni zavezniki zasedli Slovenijo pred narodno-osvobodilno vojsko in izročili njemu oblast.

Zastopniki treh stotin jetnikov, ki jih je bila vrgla vojna v taborišče, so znali najti stike s častnikom, Dunajčanom, ki je poveljeval v Ribnici. Po njegovi zašlugi, ne zgolj zaradi naglega razkroja okupatorske vojske, so vladale v taborišču znosne razmere že od začetka. Od njega nam je tovariš Kante prinesel zagotovilo, da bomo 4. maja popoldne nemoteno odšli iz Ribnice. »Rešiti vas hočem pred vašimi ljudmi!« je izjavil.

Opoldne smo imeli še toplo jed, kmalu potem smo stali v vrstah pred odhodom proti Zlebiču. Navdajale so nas neprijetne slutnje. Onstran zapornic je bil razvrščen udarni bataljon belogardistov. Ali smo prevarani? Ali smo izročeni tej oboroženi svojati na milost in nemilost?

Natančno ob dveh popoldne so Nemci dvignili zapornice, kolona se je zganila. Belogardisti so nas sprejeli s sramotilnimi klici, s petjem protipartizanskih pesmi, z grožnjami, ki so dokazovale njihovo divje sovraštvo. Korakali smo med to sodrgo in čutili, kakor bi naše nade propadale. Komaj je skupina naših tovarišev krenila z glavne ceste med hiše, so posamezni belčki planili za njimi. Padli so strelji. Prebili smo se skozi divji špalir, ki je nato odkorakal v Ribnico. Čete so bile določene, da držijo utrjeno postojanko proti desnemu krilu naše IV. armade.

Naša kolona se je raztegnila. Izčrpani in oslabei smo bolj in bolj zaostajali. Nismo še napravili pol poti, ko so se

oglasili topovski strelji. Nismo vedeli, da je ob istem času krenila naša X. brigada z Grčaric proti Ribnici. Mogočno je donel grom čez griče, vse obsijane od majskega sonca.

Upali smo, da bo iz Ortneka odšel proti Ljubljani kakšen vlak. Toda na postaji ni nihče nič vedel. Mnogo naših se je odločilo, da bodo šli dalje peš. Tega in onega so vzeli s seboj bežeči nemški avtomobili. Peš ali z avtomobilom — oboje je bila tvegana stvar. V Velikih Laščah so belogardisti krvavo obračunavali s sumljivimi. Kakor smo zvedeli pozneje, so bili tu ubiti trije naši tovariši, ki so utrujeni iskali prenočišča. Neko tovarišico so beli kljub ugovoru Nemcev potegnili iz avtomobila ter jo na mestu ubili.

S prijateljem Ostankom sva počivala pred ortneško postajo in opazovala beg. Cesta je mrgolela beguncev. Trpek občutek so vzbujali kmečki vozovi s starimi ljudmi, z ženskami in z otroki. Naj je ubežnike gonil upravičen strah, ker so imeli na vesti zločine, ali pa je bila psihoza, ki so jo povzročili belogardistični »dušni pastirji« — ta beg je pričal o veliki tragediji slovenskega ljudstva na zgodovinski prelomnici. Kam vrtinči vihar bežeče družine?

V tiski nam je pomagala iznajdljivost. Iz jetništva se je z nami vračal železniški uradnik, ki so ga bili belogardisti ujeli, ne da bi ga bili razkrili kot partizana. Na postaji je poiskal prometnika in z njim rešil nelahko nalogo. Z Grosupljega sta pritegnila lokomotivo, in ko se je stemnilo, je vozil s postaje proti Ljubljani vlak. Njegove potnike so napravili skupaj vojni dogodki.

Vožnja proti Ljubljani je bila tvegana. Tu je bela garda prejšnji večer, 3. maja, zaključila svoje politično vlačugarstvo s tem, da je »oklicala v smislu Atlantske listine in svečanih izjav velikih zaveznikov« prvo slovensko vlado. »Prvi slovenski parlament« pa je poslal Trumanu in Churchillu »vdane pozdrave« prošnjo za takojšnjo intervencijo — razume se, proti partizanom. Tako se je

belogardistični volk prelevil v jagnje in zaradi svojih neštetihih zločinov v strahu čakal varuhov, ki jih ni bilo od nikoder.

V to stanje nas je pripeljal okrog dveh ponoči naš posebni vlak. Postaja je bila natrpana ljudi, a nihče ni smel nikamor. Ni nas motilo, saj smo vedeli, da se vsi okupatorjevi ukrepi spričo neizprosnega zgodovinskega dogajanja sproti krhajo. Ta dan, 5. maja, je naša X. brigada po krajšem boju zasedla Ribnico in

prodirla čez Velike Lašče in Turjak proti slovenski prestolnici.

Še pred sedmo uro zjutraj so Nemci obsedno stanje odpravili in spet postajo odprli. Kljub popolnemu polomu bratomorne politike slovenske buržoazije je njena policija še vedno lovila po Ljubljani pripadnike OF.

Devetega maja je Ljubljana vsa srečana pozdravljala svoje rešitelje, narodno-osvobodilno vojsko.

Trikrat bunker

ZORKA KRAVOS

Zveneč naslov, samo v razočaranje bombašem zgodbe niso take. Kakšni so bili napadi na bunkerje, ne morem povedati, ker sem bila ob napadih prav slučajno vedno v zaledju. Rada bi pa povedala zgodbe o bunkerjih zaradi tega, ker često slišim pripovedovati: »Ta sploh ne ve, kaj je vojna, saj je bil vedno v bunkerju.« S tem misli tovariše, ki so delali v tehnikah in bolnicah, torej pri delu, ki je bilo vezano samo na bunker. Ker pa sem bila sama trikrat v bunkerju in vem, kaj je bunker — mišnica, iz katere ob slučajnem odkritju ni bilo izhoda, bom povedala, kako je bilo.

V italijansko-beli ofenzivi na dolomitski odred marca 1943 sva s tovarišico Darinko delali v oddelku za radijska poročila. Med zadnjimi sva zapustili Hrušovo in odšli za bataljonom proti Osredku. Priključila sta se nama še tovariš Miha, ki je gradil bunkerje, in tovariš Aco, ki je bil obveščevalec.

Nekako sredi poti proti Osredku smo srečali tovariša Pajota, ki je tedaj vodil dolomitsko tehniko. Prosil me je, naj bi šla z njim v bunker, kjer so pripravljali za tisk neko brošuro. Vedel je, da sem

že v Ljubljani pomagala pri tehniki in da znam pisati matrice. Bil je prepričan, da bo le majhna praska z belimi, sicer pa bomo v bunkerju mirno delali. Pa ni bilo tako preprosto. Zvečer sva prispela v Gabrje, tu je bil prav pri zadnji hiši, ki je bila že nekoliko izven vasi, hišni bunker. Že vhod v bunker je bil nesimpatičen. Lesti smo morali skozi svinjak. Na dnu svinjaka smo dvignili desko in šele potem, po nekaj stopnicah prišli v bunker. Bunker je bil majhen, največ trikrat tri metre. V njem je bilo že šest tovarišev, torej z nama vred osem. Komaj smo se gibal, dihati pa po nekaj urah skoraj nismo mogli več, ker ni bilo ventilacije, vhod pa je za nama gospodar dobro zadelal. Ponoči, ko smo počivali in je bil zunaj bunkerja mir, je še nekako šlo. Zgodaj zjutraj pa smo zaslišali pred hišo vpitje. Ena stena bunkerja je bila zidana tako, da je bila tik pod steno pročelja hiše. Slišala se je vsaka beseda tako razločno, kot bi bila izgovorjena v bunkerju. Sprva smo mislili, da se le domači malo glasneje pogovarjajo. Pri hiši so bili oče, mati in trije majhni otroci. Pa smo še prezgodaj ugotovili, da ne vpijejo domači, temveč belčki. Vpili so nad gospodarjem, naj pove, kje

Dore Klemenčič-Maj:
Komandant IX. korpusa,
generalmajor
Lado Ambrožič-
Novljan, 1944
(Čepovan) svinčnik

je bunker, ker so še pred kratkim videli, da je bila k njegovi hiši napeljana žica za elektriko. Gotovo so jim domačini, ki so imeli svoje pri belih, vse sproti poročali. Žica je bila res napeljana, a smo jo prejšnji večer, ko smo odšli v bunker, pobrali in spravili v bunker. Gospodar je seveda vse tajil in se zanj tudi nismo bali, da bi kaj izdal. Ko pa smo slišali, da beli kričijo, naj se gospodar postavi k steni hiše, da ga bodo kaznovali, smo popolnoma otrpnili. Kaj bo? Ali bodo vzdržali tudi žena in otroci? Ali ne bodo

kaj povedali, da bi rešili očeta? Skozi srce in vse telo me je prešinil obupni jok žene in otrok. Slišali smo tudi udarce, ko so topli gospodarja. Gospodar pa je vztrajal pri trditvi, da ne ve nič o žici niti o kakšnem bunkerju. Potem so gospodarja zopet odpeljali od zida in nad seboj smo slišali korake, vedeli smo, da preiskujejo hišo. Vpitje in kriki: »K steni!«, preiskave in jok družine so trajali dva dni in dve noči. Živčno sem bila že tako izčrpana, da nisem več vedela, ali bi bilo bolje, da nas gospodar

izda, ali da trpimo v bunkerju. Zrak je bil že tako slab, da smo ležali na tleh, ker se nam je zdelo, da le še iz zemlje lahko dobimo malo kisika. Tretje jutro pa smo v bližini zaslišali strele. Samo spogledali smo se. Ali so ustrelili gospodarja? So se mar spopadli z našim bataljonom? Prišlo mi je tudi na misel, da so Darinka, Miha in Aco govorili o gozdnem bunkerju, ki je bil le malo oddaljen od hiše, v kateri smo bili mi. Čez dobre pol ure smo zaslišali škripanje voza, ki je šel mimo hiše, in zopet vpitje belih: »Le glej, pes izdajalski, da se ti ne bo zgodilo kot tema dvema tu na vozu!« To so vpili hišnemu gospodarju, torej se njemu še ni nič zgodilo. »Pa tudi Darinki, Mihi in Acu se ni nič zgodilo,« sem takoj pomislila, »saj govorijo le o dveh.«

Ko je voz odšel, je nastala tišina, ki je trajala ves dan. Šele zvečer je prišel gospodar in nam odprl izhod iz bunkerja. Komaj smo se prerinili skozi svinjak, tako smo bili izčrpani. Dokler se nismo naužili svežega zraka, tudi govoriti nismo mogli. Pa saj tudi ni bilo kaj povedati. Nemo, samo s hvaležnostjo v očeh smo se zahvalili gospodarju in družini, ki so prestali vse, da so obvarovali nas. »Koga pa so peljali mimo?« sem vprašala čez čas. »Darinko in Mihca,« mi je odgovoril gospodar, »Aco pa jim je ušel iz bunkerja,« je še pripomnil. Bila sem tako potrta, da nisem mogla več govoriti. Torej je bila moja slutnja utemeljena. Takoj sem se spomnila, da so tudi mene vabili s seboj, a sem le odšla s Pajom. Kaj bi bilo, raje nisem mislila. Ves čas sem si zabičevala le eno: čimprej iz bližine bunkerja in iz Dolomitov.

Na Primorskem sem šla k sekretarju Alešu. Tovariš Aleš je imel ranjeno nogo še iz Španije, zato ni mogel prenašati večnih pohodov, temveč je bil v bunkerju. Pa sem bila zopet v bunkerju, le s to razliko, da je bil na Primorskem bunker v gozdu in ne v hiši. Ker pa je bil bunker šele zgrajen, še ni imel pokrova, da

bi ga lahko zaprli. In tako smo skozi odprtino vhoda, ki je bila tako majhna, da smo se komaj splazili v bunker, veselo gledali v svet, povedano poetično, sicer pa smo gledali v grapo. Približno deset metrov pod bunkerjem je bila grapa, ki je vodila v dolino, točneje v Slap ob Idrijci.

V začetku maja 1943 je prišel na obisk na Primorsko tovariš Jaka iz glavnega štaba Slovenije. Njegova in naša zaščita sta bili nastanjeni v neki zapuščeni hiši, približno četrte ure nad našim bunkerjem. Tam je bila tudi kurirska postojanka. Mislim, da je bilo 5. maja, ko je v smeri, kjer sta bili nastanjeni zaščitni, krepko zaropotalo. Naši so bili dobro oboroženi, saj so imeli kar pet lahkih strojnic, to pa je bila za tiste čase že oborožitev in pol, zato smo bili mi v bunkerju brez skrbi. Zaščitniki so bili tudi odločni borci. Naenkrat pa zaslišimo italijansko vpitje. Italijani so se umikali prav po grapi, ki je tekla pod našim bunkerjem. Tovariš Jaka, sekretar in jaz, drugega takrat ni bilo v bunkerju, sva se usedla k vhodu in pripravila vsak svojo pištolo. Zakaj, ne vem, saj s pištolami ne bi nič opravila, iz bunkerja pa nisva mogla več, Italijani bi naju res lahko opazili. Ko je bil italijanski oficir prav pod nama, je pričel vpiti: »Cedere, cedere!« Jaz sem pobledelela kot zid. Italijansko nisem znala nič, vendar se mi je zdelo, da pomeni »cedere« — na levo, na levi strani grape pa smo bili mi. Sekretar je opazil, kako sem blede, in me je vprašal, kaj mi je. Pa nisem mogla spodobno odgovoriti, samo izdala sem, kot bi imela stisnjeno grlo: »Odkrili so naju, sem gredo.« Ker pa Italijani le niso prišli bliže bunkerja, temveč so drveli naprej po grapi, takoj za njimi pa s huronskim vpitjem tovariši iz zaščite, sem se pa že toliko ojunačila, da sem zavpila nad našim komandirjem: »Hudiča, ali jih niste mogli nagnati po drugi poti!« Komandir se je zasmeljal in rekel, da je to pač najbližja pot do Slapa. Tudi je povedal, da je bila le patrola kakih 50 mož, ki je vpila po italijansko tako

na glas, da so jih že od daleč zaslišali in seveda primerno pozdravili. Ne na naši ne na italijanski strani ni nihče padel niti bil ranjen. Ko je komandir to pripovedoval, pa se je spomnil sekretar, kako sem rekla, da so nas odkrili. »Seveda so nas odkrili,« sem trdila svojo, »samo preveč se jini je mudilo, zato niso prišli sem gor. Ali nisi slišal, kako je kričal oficir: 'Cedere!' Saj to vendar pomeni levo, ali ne?« sem ga vprašala. To je sprožilo plaz smeha. Vsi tovariši iz zaščite so bili namreč Primorci in so dobro znali italijansko. Šele ko se je smeh polegel, so mi povedali, da pomeni cedere umikajte se, ne pa levo.

Ker gre v tretje rado, so me še enkrat spravili v bunker.

Bilo je v ofenzivi avgusta 1944. Ker so Nemci prodirali iz cerkljanske strani in iz Spodnje Tribuške, smo se morali umakniti iz naše stalne postojanke v Rupih nad Oblakovim vrhom na drugo stran, to je na Vojščico. Seveda so me zopet prepričevali, da ne bo nič hudega in da bomo v bunkerju lahko mirno delali. »Pa naj bo,« sem rekla in odšla z njimi. Na Vojščici smo imeli v šupi na dvorišču neke kmetije nov bunker. Bunker je bil še kar lepo urejen in tudi dovolj prostoren. Ko

smo vsi zlezli v bunker, ga je gospodar prekril z zemljo, nanjo je nametal steljo, na vrh pa je postavil še lojtrni voz. Komandir zaščite je obljubil, da bo ostal nekje v bližini in nas sproti o vsem obveščal. Pa ni bilo treba, ker smo sami dovolj videli. Ena stran bunkerja je bila obrnjena proti Kanomlji. Kamni, iz katerih je bila stena, so bili tako na redko postavljeni, da smo videli skozi razpoke nasprotno pobočje, kjer so se sprehajali Nemci. Ves čas smo čakali, kdaj bodo zavili čez dolino na našo stran. Prav prijetno nam ni bilo pri srcu, saj so na nasprotni strani požigali hiše in šupe. »Kaj, če bodo požgali tudi našo šupo?« smo se vpraševali. »Ali smo dovolj globoko pod zemljo, da ne bo prišel ogenj do nas?« To so bila zelo mučna premišljevanja, ki so se vlekla kar tri dni.

Po treh dneh ofenzive, ko so se Nemci umaknili, je prišel po nas komandir zaščite. Pripovedoval je, kaj vse so počeli Nemci v Masorah in drugje.

Moja zadnja beseda je bila: »Nikdar več v bunker!« In res me niso več spravili, pa naj so me še tako pregovarjali. V ofenzivah sem raje ostala zunaj in kuhala za četo, hodila v patroljo in na stražo, vse, samo da mi ni bilo treba več v bunker.

Iz rabskega dnevnika

ZLATA DROBNIC

26. julija 1942:

Najstrašnejša noč mojega življenja. Iz mučnega sna, kakor da sem slutila, je proti jutru vdrlo v naše stanovanje italijansko vojaštvo. Vprašali so po sestri Olgi, ki je bila že v partizanih, in nas s kovčkom v roki napodili iz hiše. Zbirališče takih nesrečnikov je bilo v šoli. Pustile smo prazen dom, vojaki pa so ga zaklenili.

29. julija 1942:

Na Rab smo prišli šele ob pol dvanajstih ponoči. Med vožnjo so nam vojaki obetali nebesa, ki smo jih kmalu okusili.

Pred odhodom z ladje smo dobili večerjo: juho s koščkom sira in hruškico. Vkrkali smo se na tovarnjake in ti so nas odpeljali 5 kilometrov od mesta Raba. Vojaki so govorili, da nam bodo odvzeli

vso prtljago, dekleta pa da bodo na razpolago oficirjem. Groza nas je bilo nad tem in pripravljeni smo bili na najhujše. Prišli smo v novi dom, »taborišče smrti«.

Tam, kamor so nas bili namenili, smo zagledali z žarometi razsvetljen prostor, ki je bil posut s šotori videti kot paradiž. Vojaštvo nas je sprejelo s pozdravom:

»Odložite prtljago in potem na pregled!«

V kabini je sledilo novo povelje:

»Ženske, slecite se!«

Ob tem nas je spreletala groza, toda drugega nam ni preostalo. Sleklo se nas je dvajset naenkrat. Potem smo se kot preplašene ovce skrivale druga za drugo, staro in mlado.

Pregledoval nas je neki zdravnik, in ker ni bilo električne razsvetljave, nas je obsvetljeval z majhno svetilko.

Po pregledu smo morali oddati ves denar in vse vrednosti. Potem so nas okopali, nam odvzeli obleko in jo prekuhali.

Ob treh zjutraj so nas premražene in od kopanja premočene spravili pod šotore, kjer je bilo le nekaj slame.

31. julija:

Dan sem preživela pod šotorom. Neznosna vročina, žeja in obupno slaba hrana. Proti večeru je spet prispel nov transport. Strašen je bil pogled na iztovarjanje teh ljudi med kričanjem karabinjerjev. Kako junaško so se počutili, ko so iztovarjali matere, otroke, invalide itd. Pobrali so vse, kar je bilo živega.

2. avgusta:

Nedelja in zato maša. Po njej selitev v druge šotore. To nam je spet povzročilo dosti žalosti, ker smo prišle v zelo slab šotor. V njem je bila mati z devetimi otroci. Zadnji je bil star šele štiri dni!

11. avgusta:

Strahot, ki jih doživljamo vsak dan, je neka starka za vselej rešena. Preselila se je v večnost, vsa izmučena od dolgega življenja, s katerim si je zaslužila boljšo smrt. Umrla je lačna, žejna, onemogla, na golih tleh bornega šotora!

13. avgusta:

Spet strašna vročina, ki jo le težko prenašamo. Trpimo, da je strah. Ljudje vzdihujejo in obupujejo, kajti žeja in glad sta huda. Vode ni že od jutra, čeprav se dan nagiba k večeru. Sicer so jo pripeljali z avtomobilom, ki je držal 2000 litrov, a kaj, ko je toliko ljudi, voda pa je bila predvsem za kuhinjo.

Ljudje so neučakano drveli skupaj s posodami, da bi si vsaj za silo ublažili žejo. Pri avtomobilu je kričalo staro in mlado:

»Vode, vode! Samo malo za otroka, ki umira!« Toda — brez uspeha: strazarji so razganjali in odganjali ljudi kakor krotilci zveri.

Ko so napolnili kotle za kuhinjo, so avtomobil obrnili, ostalo vodo pa polili po ljudeh.

14. avgusta:

Neznosna vročina nas zmaga vsak dan. Ko pa se zmrači, se zrak neverjetno ohladi, da postane kar hladno. Noči so tukaj mrzle, da nas kar zebe. Tako se oddahnemo šele proti večeru in se malo sprehodimo. Če nam je sreča mila, se ukrademo, da nas ne vidijo karabinjerji, in pohodimo na moško stran k očetom, bratom in ostalim znancem. Povemo si novice, ki pa so le redke, največkrat tudi neresnične, namenjene tolažbi.

Včeraj pa je bilo tudi zvečer soparno, ker se je pripravljalo k dežju. Dežja se veselimo, ker bo ohladil ozračje, hkrati pa se ga tudi bojimo, ker imamo slabe šotore in bomo spet mokri.

Res je močno deževalo, celo huda nevihta je bila. Komaj pa je strašna ofenziva narave ponehala, že se vzdigujejo glave.

Popoldne smo obveščeni, da bo nekakšen pregled.

Začelo se je štetje, »po tri in tri,« tak je bil ukaz. »Vsi iz šotorov! Tudi bolniki!«

Dolgo smo stali v vrsti, da nas je vse bolelo. Bolne starke so sedele ob jarku in vzdihovale, kdaj bo tega konec.

23. avgusta:

Že spet grozen dan. Nedelja! Ob štirih popoldne je prišel avto Rdečega križa in od mater so zahtevali, naj odajo vse nad 3 leta stare otroke.

Gledale smo to nezaslišanost, gledale objokane matere, in tudi nas so oblivale solze.

29. avgusta:

Sobota. Spet smo dobili dosti novih prijateljev, in to največ Novomeščanov in Belokranjcev. Vsi preplašeni smo jih obkolili, naj nam povedo, kaj se dogaja doma. Vsak je spraševal za svoj dom in svojce.

31. avgusta:

Že spet huda žeja. Ves dan nič vode. Strah pred novo selitvijo! Selili se bomo v taborišče, kjer se nam obeta še večja žeja in prah! Prahu je tam toliko, da se noge udirajo tudi do kolen.

2. septembra:

Selitev z dežja pod kap. Tu je še večje trpljenje. Hrano smo dobili šele ob dveh, vodo pa šele zvečer, in le toliko, da sem omočila jezik. Žeja je nepopisna, popoldne pa dolgo, da večera ni in ni bilo nikoli. Iz dneva v dan je huje.

11. septembra:

Petek, škofov obisk.

Ta obisk je dvignil dosti razburjenja. Njegov namen je bil, da v teh lačnih ljudeh, ki jim je na jeziku skoraj samo še kletev, oživi in poživi vero. Toda še tako zagrizena starka je uvidela nepravilnost in njihove namere.

Ko nam je škof delil blagoslov, so ljudje obračali hrbte in govorili: »Če bi imel srce, bi nam prinesel kruha, ne pa blagoslov!« Nekaj Ljubljancank, ki še niso bile tako sestradane, ker so prišle pozneje, je zapelo internacionalo, škof pa jo je popihal.

Zjutraj dobivamo nekakšno obarvano vodo brez vsakega okusa, opoldne pa toplo vodo z nekaj makarončki ali rižki. Zvečer sledi enako kakor opoldne.

17. septembra:

Neprespana noč, ker je močno deževalo in grmelo. Vreme je ponorelo, kot bi bil sodni dan. Voda je silila v šotore in raznašala blato. Vdrla je tudi do našega.

Ko je zjutraj dež ponehal, smo imeli dosti opravka s sušenjem in urejevanjem pokvarjenih šotorov.

Žalost nad neurjem se je kmalu spremenila v delno veselje, ker so nas domačini tolažili, da zaradi vremenskih razmer na tem kraju ne bo mogoče ostati. Toda ta tolažba je delovala le kratek čas. Bila je podobna ostalim. Bolj kakor to in vsa italijanska hrana nas drži pokonci le misel na dober izid vojne.

25. septembra:

Burja divja že tri dni. Kar naprej ležimo v šotorih. Zadnji čas prihaja dosti dobrih novic, toda naši želodci so že tako izčrpani, da je neznosno. Od slabosti se mi pogosto stemni pred očmi. Želja po domu je nepopisna, celo tako velika, da si želim priti samo še enkrat na domačo postajo in umreti. Tu nas je zdaj okoli 17.000, še vedno pa prihajajo novi.

27. septembra:

Nedelja. Burja se še vedno zaganja v naše slabe šotore, kot bi hotela nad nami izkazovati svojo moč.

Nagriža nas tudi obup, potem pa spet pride kakšna tolažilna novica in poživi to neznosno življenje. Prijemlje se nas revmatizem in pojavile so se tudi uši.

29. septembra:

Spet grozna noč, hujša od vseh dotedanjih. Nebo je bilo temno in burja neusmiljeno divja. Med spremljanjem viharja in treskanja se je utrgal oblak. Pada tudi toča, da odmeva po šotorih, kakor bi padale bombe. Minile so že tri noči brez spanja, ker nas vsako noč podi neurje. Naenkrat slišimo divje glasove:

»Voda, ljudje, bežite! Zalilo vas bo!«

Vse beži med največjo ploho. Ogrnili smo odeje in bredli vodo, ki je zalivala vse. Voda je mrzla, da nas peče od hladu. Bežali smo proti izhodu in vmes jokali, stokali in kleli. Mati je klicala otroka, otrok mater. Bilo je temno kot v rogu. To noč je bilo vse pokonci. Matere z otroki v naročjih so jokaje gazile vodo do kolen, za njimi pa smo racljali in padali v vodo tudi ostali.

Današnja noč je zahtevala štiri žrtve: dva otroka in dve starki.

4. oktobra:

Spet nedelja. Deseta v tem trpljenju. Spet nas prebuja vojaška trobenta, ki nam vsak dan grozi z večjimi težavami. Hrane je vsak dan manj, tolažijo nas le rabski zvonovi. Prav čudno je, kaj nas še drži pokonci?

Sinoči je odšlo domov okoli sto možkih, a so jih takoj nadomestili novi. Ne-popisna je bila njihova sreča, ko so odhajali, mene pa so oblile solze, ko sem pomislila na oropan dom, sestro partizanko, za katero nisem nič vedela, in na moža, ki je bil v zaporu.

5. oktobra:

Ponedeljek. Vse je potrto. Iz dneva v dan tolažilne novice, ki pa so le taboriščnega izvora.

Tolažba, da bomo še kdaj prišli domov, nas je minila, ker je spet prišel transport s 500 novimi ljudmi! Hrane je vsak dan manj, ljudi pa vedno več! Dvakrat dnevno dobimo porcijo juhe, kjer plava po pet makarončkov, krste se pa množijo iz dneva v dan.

1. novembra:

Nedelja. Noč je bila spet grozna, z burjo...

Rabski zvonovi pa se spet milo oglašajo...

Ta dan so iz taborišča odnesli 17 krst. Tudi druge dni jih odnašajo približno po toliko!

15. novembra:

Martinova nedelja! Krasen sončen dan, ki nas ob mislih na dom spravlja v žalost. Naše misli so doma pri dobri jedi in pijači... Koliko lepega je bilo tam, koliko lepih sprehodov proti Draščem, koliko dobrega je šlo mimo nas!

Bolničarka Albinca

MIRKO MOHAR-BRANKO

Ko je Malijeva Albinca končala osnovno šolo, si je morala kruh služiti sama. Tako je postala pastirica in že kot otrok številne družine brez očeta začutila vso grenkost življenja. Pred seboj je videla le trdo prihodnost. Zato ni čudno, da jo je že 1941. leta, ko ji je bilo petnajst let, navdušila misel o boljšem življenju.

Takrat so tudi do nje prispeli klici o revoluciji in narodnoosvobodilnem gibanju. Zanj je bilo to nekaj novega in

velikega. Misli o lepšem in boljšem življenju so prevzele vso. Verovala je vanje in v tiste, ki so ji govorili o tem. V njeni mladi duši je dozorel sklep, ki je pozneje dokončno spremenil njeno življenjsko pot.

Leta 1942 je odšla v partizane. Kmalu je postala bolničarka. Ker je nosila hlače, so jo klicali za Binča. Najlepše in najtežje je doživela med tomšičevci. Poznali so jo vsi, najbolj pa je bila priljubljena v tretjem bataljonu Tomšičeve

*Dore
Klemenčič-Maj:
Igralec
Slovenskega
narodnega
gledališča
Lojze Potokar,
januar 1945
(Črnomelj)
svinčnik*

brigade, s katerim je delila dobro in hudo. O tem govori tudi naslednji doživljaj...

Bilo je tistega toliko obetajočega septembra 1943. leta, ko je kapitulirala fašistična Italija, tistega septembra, ko smo mislili, da bo strahotne in krvave vojne kmalu konec, toda...

Tretji bataljon I. udarne brigade Toneta Tomšiča je hitel skozi Kočevje in Ribnico ter se okoli 17. septembra proti večeru ustavil v Velikih Laščah. Določen je bil dveurni počitek. V tem času so morali kuharji hitro pripraviti večerjo.

Tretja četa je počivala na vrtu ob glavni cesti. Utrujeni od dolgega pohoda so nekateri sezuli čevlje in udobno legli po mehki travi. Bolničarka Albinca tega

ni storila. Hodila je od borca do borca in skrbelo jo je, če je komu potrebna pomoč. Tiste, ki so bili ožuljeni, je obvezala, za vse druge pa je našla prijazno besedo in spodbuden nasmeh. Taka je bila Albinca vedno: razpoložena in nasmejana, kot da ne pozna utrujenosti.

Okoli devetih zvečer smo se uvrstili v kolono in zapustili Velike Lašče. Pot nas je vodila proti Turjaku, trdnjavi iz turških časov. Od tam je bilo slišati neprestano streljanje in zamolkle detonacije topov. Naše brigade so imele v gradu obkoljene belo-plavogardiste, ki so se zatekli v zaščito do tedaj še nezavzetega gradu. Prepričani so bili, da bodo utrdbe zdržale vse napade partizanske vojske. V gradu je bilo malo manj ko tisoč belo-plavogardistov.

Pred Turjakom smo zapustili glavno cesto in zavili na poljsko pot. Znašli smo se v temnem gozdu. Ker nismo pričakovali srečanja s sovražnikom, smo bili na tej poti nekoliko glasnejši kot navadno na takih pohodih. Naša četa je brigadi služila za izvidnico. Z vodnikom Matičkom sva bila na čelu čete. Matiček je sanjaril: »Eh, veš, zdaj pa res ni več daleč dan, ko bom vkorakal v našo belo Ljubljano.«

V medli nočni svetlobi, ki se je prebijala skozi gosto drevje, smo v daljavi zagledali temne obrise hiš na Velikem Osolniku. Brezskrbno smo šli dalje. Tedaj je zaropotalo in nenadoma nas je zasula toča krogel. Presenečeni smo obstali. Tega nismo pričakovali. Toda presenečenje je trajalo samo trenutek. Stekli smo naprej, prežeti z občutkom moči, ki nas je navdajala zlasti tedaj, in z vseh strani začeli obkoljevati vas in nevidnega sovražnika. Streljanje je bilo z vsakim trenutkom močnejše. Ko sva z Matičkom pritekla v vas, sta iz neke hiše skočila dva moška z dvignjenimi rokami. Bila sta belogardista — prva ujetnika.

Tedaj smo opazili, da prihaja najmočnejše streljanje od hribčka nad vasjo, kjer stoji starodavna cerkev. Bataljon je sklepal obroč tudi okoli cerkve,

kamor so se zabarikadirali belogardisti. Rafali mitraljezov so grozeče parali nebo. Prek naših glav so žvižgale številne krogle in se izgubljale nekje daleč v dolini. Korak za korakom, meter za metrom smo se plazili naprej po zoranih njivah in vse bliže sovražnim položajem. Od časa do časa so se v bližini razletavale tudi mine ali tromblonski naboji. Njihove eksplozije so noč spremenile v besneč hrup. Krogle so srdito udarjale okoli nas. Poleg tega so včasih razsvetljevale položaje tudi rakete, ki so z višine rdečile vso okolico. Belogardisti se verjetno niso počutili dobro. Ponovno, bolj zaradi obrambe kakor napada, so tedaj še veliko močnejše navalili na nas. Nič več ni bilo mogoče ločiti posameznih strelav, vse skupaj je bil en sam dolg rafal — pomešan z eksplozijami granat in z vpitjem ranjencev. Stisnili smo se k tlu, toda položajev nismo zapustili. Trdovratno smo odbijali vse njihove nepričakovane ostre napade. Nato smo v napad prešli sami. Pri cerkvi je bilo tedaj že slišati jok in napomaganje. Ranjenci so jokali, stokali in preklinjali. Sovražnikov položaj je postal brezupen. Čemu še več žrtev, kakšni norci so bili, ko so se nas lotili! Obkoljene belogardiste smo skušali prepričati o brezupnosti njihovega položaja in jih pozivali, naj se predajo.

»Obkoljeni ste, nikamor ne morete, vdajte se in nič se vam ne bo zgodilo!« je proti jutru prevpil mitraljeze Brane, komandant bataljona.

»Banditima? Nikada!« je ostro odgovoril nasprotni komandant.

»Potem boste uničeni. Iz obroča ne morete nikamor!«

»Nemojte pričati! Još ovog jutra ćemo vas uništiti. Mi se borimo za domovinu i kralja!« je grozil v noč njihov komandant.

»Dajemo vam pol ure za premislek. Čakali bomo, odločite se!« smo še enkrat poskusili s pametnim predlogom.

Nastal je molk. Samo včasih je počil še kak strel. Pri cerkvi je bilo slišati vpitje in prerekanje. Zdelo se nam je,

da so nekateri za predajo, medtem ko se drugi temu verjetno upirajo. Čakali smo in tiho ugibali, kako se bodo odločili. Ko je preteklo pol ure, smo brez povernega poziva napadli. Nismo uspeli. Pred nami je bila čistina; čeznjo nismo mogli, ker bi pri tem padlo preveč naših borcev. Sklenili smo počakati do jutra.

Komandant Brane je vse komandirje opozoril, da morajo biti čete proti jutru sila oprezne, ker je pričakovati, da se bodo obkoljeni nasprotniki tedaj skušali prebiti! Vsi smo se pripravili in se utrdili na položajih, bolničarka Albinca pa tega ni storila. Hodila je med fanti in z znano vedrim nasmehom spodbujala utrujene in zaspane tovariše. Končno je bilo vodniku Matičku dovolj in je dejal:

»Albinca, veš, to ni ljubljanska promenada.«

»Imaš prav, Matiček. Tule bo kmalu prava kanonada!« se je odrezala nazaj. Matiček je nekaj zagodrnjal, mi pa smo se zasmejali.

»Albinca nikoli ne ostane dolžna, kaj ne veš tega?« je nekdo zbodel Matička, ki je postrani gledal drznega dekleta.

Ob prvem svitu so belčki res napadli. Z nepričakovano silovitostjo so nas zasuli z ognjem iz vsega orožja, potem pa z jurišem poskusili prebiti obroč. Toda kmalu za tem so utihnile tudi cevi. Po položajih je bilo slišati le še pridušeno ječanje ranjencev.

Medtem se je zdanilo. Na vzhodu, tam v daljavi prek sv. Ane, je žarelo rdeče jutro. Tu pa je bilo to jutro po-barvano s krvjo. Zada, daleč za nami, se je v zgodnji sončni svetlobi dvigal ponosni Kurešček, za njim pa se je zrcalila Krvava peč.

Šele sedaj smo prav videli, kakšen je teren! Vse okoli nas in pred nami sama čistina! Še bolj smo poskusili stisniti obroč, a vsak naš premik so belčki obsuli z mitraljeznim ognjem. Poskusili smo še dvakrat, toda uspeli nismo. Tvegati, da bi padlo še več naših fantov, nismo hoteli. »Saj lahko počakamo,« smo rekli. »Še radi se bodo predali sami!«

Nekdo je predlagal, naj bi določili bombaše, ki bodo pod kritjem mitraljeznega ognja razbili njihova utrjena gnezda. Med prvimi, kot vedno, se je javila Albinca. Tako je bila ogorčena nad belogardisti, da je vzela bombo, vstala in skočila, da bi jo vrgla mednje. Ni čakala, da bi napadala z drugimi.

»Aalbinca-a-a! Lezi! Na tla!« je zavpil vodnik Matiček. Albinca ga ni slišala. Pri cerkvi pa so že zaropotali mitraljezi in zarohneli minometalci. »Albinca, lezi!« je še enkrat poskusil Matiček. Toda njegov glas se je zgubil v zaglušujoči eksploziji in drdranju strojnic. Bilo je prepozno. Videli smo še, kako je zamahnila z roko, ko je pred njo eksplodirala mina. Strahotna detonacija in Albinco je požrl sivo črn, z zemljo pomešan dim. Le slišali smo, kako se ji je iz prsi izvil presunljiv krik, potem pa se je zamajala in z obrazom naprej padla po tleh. Vsem, prav vsem se je stisnilo srce. Albinca je mrtva ali ranjena?

»Naprej! Hura!« je tedaj nekdo prepil hrup, ki ga je povzročilo streljanje.

»Juriš! Tomšičevci-i-i!« se je izvilo iz naših grl. Nenadoma smo se zagnali naprej. Naši streli so obsipali položaje ob cerkvi, vmes pa so odjeknile bombe. Nastal je pravi pekel. Belogardisti so se še bolj stisnili k cerkvi. Slišati je bilo preklinjanje in napomaganje ranjencev. Še so streljali. Zraven mene je omahnil Jože, doma nekje iz Bele krajine, pomočnik mitraljezca in neustrašen borec. Bil je hudo ranjen.

Tedaj smo nenadoma zagledali belo zastavo! Po tem smo vedeli, da je padel njihov zagrizeni komandant! Zdaj so beli vojaki odvrgli orožje. Vstali so dvignjenih rok in zapustili dotedanje položaje. Ko so se pomikali proti nam, so bile vanje še vedno uperjene naše cevi. Morda so poskusili s kakšno prevaro? Zaplenili smo vse puške, mitraljeze in drugo opremo.

Ta spopad je trajal enajst ur. Uspeli smo, toda vračali smo se brez Albince. Prav to pa je kalilo zadovoljstvo nad našim uspehom. Albinca je bila ranjena.

Sovražna mina ji je hudo ranila mlado, še skoraj otroško lice. In to prav njej, ki je bila tako vestna in požrtvovalna bolničarka, odločna in neustrašena borka. Ranjenci so bili Albinci vse, z njimi je delila zadnji grižljaj. Mnogokrat je sama iz najhujšega ognja reševala ranjenega tovariša. Za vsakega ranjenca je imela lepo besedo in prijazen nasmeh. Albinca je bila znana ne le v bataljonu,

temveč v vsej Tomšičevi brigadi. Prav vsi smo jo imeli radi. Hudo nam je bilo, ker smo mislili, da bo zaradi rane podlegla. Pa se je na veselje vseh kmalu pokazalo, da bo ozdravela. Ona, ki je s takimi dejanji tako znala vlivati pogum, je ostala živa!

Nekaj let pozneje, že po vojni, je Albinca prejela največje priznanje: red narodnega heroja.

Komanda mesta Trst

FRANC ŠTOKA

Komanda mesta Trst je v samem gnezdu okupatorjevih sil igrala važno vlogo. Trst je imel pomembno vlogo posebno zato, ker je zraven velikega mesta in njegovih industrijskih objektov rabil okupatorju tudi kot pomorska baza za različne morske konvoje, ki so za frontna zaledja po Istri in do Kvarnerskih otokov prevažali vojaški material. Zato ni bilo nič čudnega, da je vsak dogodek, ki je pričal o obstoju in delovanju naše »komande mesta« v Trstu, šel okupatorju in njegovim hlapcem silno na živce. Ta naša komanda je vse od svoje ustanovitve poleti leta 1944 imela nepretrgano svoj sedež v Trstu; to dokazuje, da je imela dobre in zanesljive ljudi.

Sicer smo izgubili dva nenadomestljiva tovariša: tovariša Jako, tehničnega mojstra, in pa namestnika politkomisarja Matjašiča, ki je bil nekaj časa duša sabotažnih skupin v Trstu.

Naša komanda je med drugimi imela svojo bazo tudi na Trsteniku. Vsem članom je bila ta točka najbolj priljubljena, čeravno je bila težko dostopna. V tej postojanki si nekako visel nad vsem Trstom kakor v kakem opazovalnem balonu.

V pričakovanju, da bo Trst osvobojen, so bile naloge naših akcijskih sku-

pin vedno večje. Že dolgo so se na tržaških zidovih pojavljala gesla, ki so govorila o zmagah zavezniških in partizanskih vojska nad nacifašističnim okupatorjem. Napis Včeraj Stalingrad, danes Beograd, jutri Trst! s podpisom komande mesta Trst je bil vse pogostejši. Ta jutri se je približeval naglo, a v zelo težkih okoliščinah. Zato je spomin na te dneve in na te priprave nam in tržaškim delavcem med najlepšimi v našem življenju.

Premišljeno smo snovali načrte, kako bomo delovali, ko bo nastopil odločilen čas. Nismo pa samo tuhtali, temveč smo naše akcijske skupine tudi stalno »trenirali«. Zavedali smo se, da nismo sami. Naša mestna komanda je bila v sklopu 9. korpusa NOV in POS. Zato se kljub stalni obkolitvi nismo čutili osamljene.

Baza na Trsteniku nas je vzpodbujala in, kolikor bi bilo treba, tudi izživljala, da bi svojo aktivnost okrepili. Ta točka nas je navajala tudi na misli, da smo nekako na osvobojenem ozemlju.

Proti koncu aprila 1945. leta je ta baza že opravila svoje. Vse bolj se je bilo treba muditi na sektorskih in okrajnih komandah. Vsi člani komande mesta s komandantom in politkomisarjem vred, so bili zadržani, da pregledajo stanje naše vojske, bunkerje

*Dore
Klemenčič-Maj:
Jožko Jurca,
borec južno-
primorskega
odreda,
april 1944,
svinčnik*

z orožjem, organizirati dovažanje orožja v mesto. Končno je bilo treba misliti tudi na organizacijo pomožne službe naših sektorskih enot. V ta namen je komanda mesta sklicala sestanek vseh odgovornih kadrov raznih služb. Ti ljudje so bili italijanske in slovenske narodnosti. Ta sestanek nam je dal točno sliko o naši moči in naši pripravljenosti. Od tega dne so bile komanda mesta in vse njene sile v stalni pripravljenosti.

Obveščevalna služba nam je stalno poročala o vseh pomembnih sovražnikovich premikih. Tudi smo vedeli, da se tržaška profašistična reakcija pripravlja, da v sporazumu z okupatorjem prevzame civilno oblast takrat, ko bodo nacisti naše mesto morali zapustiti. Budnost vseh naših organizacij pa je vse te manevre preprečila že ob prvih poskusih.

27. april bi moral biti dan, ko naj bi vtisnil Trstu sramoten pečat predaje nacistične komande v roke profašističnim

elementom, toda v zgodovini tržaškega gibanja je postal dan, ki je pokazal, da je Trst že več kot sit fašističnih in pro-fašističnih oblasti in hoče biti svoboden. Komanda mesta je izdala splošni nalog o mobilizaciji vseh svojih oboroženih sil in odredila, da je treba bunkerje, ki so bili polni partizanskega orožja, odpreti. Vse sektorske enote so se oborožile, 28. in 29. aprila pa so mobilizirali tudi vse pripadnike Delavske enotnosti. Tako smo pošteno posegli vmes. Zadnjega aprila, tj. na večer pred 1. majem, so tržaške oborožene delavske enote že z orožjem v roki pozdravljale prihajajoče partizane 9. korpusa, ki so prišli v Trst kot predhodnica IV. armade. Od istrske strani sem je bilo že slišati grmenje partizanskih topov, ki so se bližali Trstu s tankovsko divizijo.

Komanda mesta je vsem sektorskim komandam dala nalogo, naj se povežejo s prihajajočimi partizani, da skupno z njimi napadajo ključne okupatorske pozicije, ki so bile tržaškim delavcem dobro znane.

Prvi maj je svetojakobski proletariat slavil že kot dan osvoboditve Trsta. Kot politkomisar mesta sem imel čast, da sem končno pozdravil Tržaçane v osvobojenem mestu. Ljudje so se vsi srečni objemali s Titovimi partizani. Povsod so plapolale rdeçe in narodne zastave obeh narodnosti s peterokrakimi zvezdami.

Ostanki onemogle nemške vojske so se v mestu zabunkali na treh ali štirih toçkah. Tržaški grad je bil še vedno kot močno utrjen bunker, v njem pa Nemci.

2. maja se na komandi mesta pojavi samozvani poveljnik neobstojeçe tržaške CLN vojske, bivši polkovnik Musolinijeve vojske Fonda Sevio. Kot emisar tržaškega škofa je prinesel sporoçilo, da so obkoljeni Nemci v gradu sv. Justa pripravljeni na predajo. V tej zvezi me je povabil, naj bi šel kot zastopnik partizanske vojske na pogajanja s poveljnikom nemške vojske, ki je bila v gradu.

Po posvetu s tovariši v komandi mesta sva se s polkovnikom Fondo, ki je bil preoblečen v funkcionarja Rdeçega križa, z ambulatnim avtom odpeljala in prišla v zakristijo katedrale. Tam sva že dobila tržaškega škofa; ta mi je sporočil željo poveljnika nemških vojakov v gradu, da se mislijo predati. Z majorjem Stevom, ki je poveljeval partizanskim enotam, ki so oblegale grad, sva stopila v zvezo s tem nemškim oficirjem in ga povabila na pogovor. Ta nemški komandant nama je potem povedal, da se ne bo predal nam, ker ima nalog, naj se preda Angloameričanom, ki so prišli v Trst s celo tankovsko divizijo in že operirajo na tržaški obali. Njegov nadrejeni, ki je bil utrjen na obali na Obçinah, je namreç z daljnogledom opazoval partizanske tanke, ki so rušili zadnje bunkerje pri Trstu. Zato je v zmoti mislil, da to ne morejo biti raztrganci partizani. Ko smo mu povedali, da je njegov nadrejeni gospod v zmoti, je poveljnik gradu prebledel, saj je uvidel, da bo moral postati partizanski ujetnik in bo moral plaçati zlo, ki ga je poçel tako dolgo. Še istega dne je na tržaškem gradu zaplapolala jugoslovanska zastava svobode!

V mraku je na sedež komande mesta prišel kurir iz štaba novozelandske divizije z brzojavko, v kateri je bila izražena želja, naj se jim dovoli vstop v Trst. Tedaj so me zadolžili, da grem naproti generalu Myru, ki so ga naši ustavili na barkovljanski cesti. Ob sreçanju sem mu izrekel dobrodošlico ter ga pozdravil v osvobojenem Trstu. On je s svoje strani izrekel čestitke komandi mesta Trst in vsem partizanskim enotam ob zmagi nad okupatorsko vojsko.

Tretjega maja so že v jutranjih urah po vsem Trstu plapolale jugoslovanske in tržaške zastave. Ob igranju partizanskih pesmi in v neizmernem veselju tržaških antifašističnih množic smo proslavljali svobodo.

Odlomek iz dnevnika

MARIJA JORDAN-ANČKOVA

Leta 1941 mi je bilo 20 let. Delala sem v majhni zagrebški tovarni Iris v Ilici 116. Izdelovali smo trikotazno perilo. V začetku avgusta je še pred malico tovarno obkolila policija. Delavke smo morale ostati na svojih mestih, policaji pa so se razkropili po vseh tovarniških prostorih. V tovarni smo imeli nekaj letakov in te so našli. Začelo se je zasliševanje. Spraševali so drugo za drugo. Jaz sem se najbolj bala Juste, ker z nami ni bila povezana in nas tudi ni marala. Mene so odpeljali v zapore v Petrinjski ulici z »zelenim Tomažem«, kakor smo takrat imenovali policijski avto. Ko so popisali osebne podatke, me slikali in vzeli prstne odtise, so osebne stvari in še mene izročili pazniku, ta pa me je odpeljal v celico. Tam je bilo že pet žensk. Spominjam se visoke rdečelaske. Pogled nanjo mi je del nekam dobro. Bila je nasmejana, odkritega pogleda in polna obžalovanja, da so prijeli tudi mene. Nikoli ni bila mirna. Navadno je hodila po celici gor in dol in si mela roke.

Celica je bila kaj borno opremljena: nekaj desak brez slame in umazane odeje. Prostor je bil zelo ozek. V kotu pri vratih smo imele stranišče. Druge štiri so bile zaprte samo zato, ker so bile židinke. Le ena je vedno tožila — menda je bila prej celo dvorna dama — da je doma ostala zaprta črna mačka, zdaj pa jo skrbi, kaj da bo z njeno ljubljenco, ker je ostala sama. Čudno mi je bilo ob tem. Ta ženska ni tožila nad svojo ali našo usodo, mačka ji je bila najvažnejša. Minilo je nekaj dni. Zasliševali so podnevi in ponoči le rdečelaske, ki so jo klicali Lidija Ercog. Vedno se je vračala vsa stopena in skuštrana. Slišala sem jo šepetati: »Le kaj mi je bilo, da sem se dala prijeti!«

Neki dan so nas nagnali na kopanje. Tam smo se pod nadzorstvom paznikov morale sleči do golega. Mene je bilo sram, kajti dotlej še pred nikomer ni-

sem bila brez vsega. Paznik me je zaradi obiranja udaril s pendrekom, Lidija pa mi je pomagala. Ko se je slekla še ona, sem videla, da je njen hrbet od udarcev ves črn. Po kopanju smo se oblekle kar mokre in šle na dvorišče na sprehod. Lidijo so neko noč spet poklicali in nikoli več je nisem videla. Zvedela sem, da so jo ustrelili za Maksimirom, kamor so vsako noč vozili ujetnike. Čez nekaj dni sem prišla na vrsto tudi jaz. Odpeljali so me h komisarju v veliko in lepo opremljeno sobo. Vpraševal me je, od kdaj sem v Zagrebu, kaj delam, kje so moji starši, vmes pa mi je zastavljal še druga vprašanja. Na primer: Če vem, kaj je to oblast, če sem slišala za komunizem ali če mi je kdo kaj omenil o delavski pomoči. In končno me je spraševal o fantih. Ves čas sem imela v mislih, da so nas tovariši učili, kako se moramo zadržati pred razrednim sovražnikom. Tako sem trdno sklenila, da ne bom izdala ničesar, pa naj bo potem kar hoče. Nato mi je začel govoriti, da sem mlada in lepa, da me je škoda in se mu smilim, ko sem zašla v take težave in so me osumili sodelovanja s komunisti. Hotel se je zame zavzeti, toda to sem odločno odklonila. Vrnila sem se v celico.

Kmalu sem prejela pisemce! Kdo bi le mogel vtihotapiti pisemce v celico, ko je bil vendar vsak stik z zunanjim svetom nemogoč. Pisal mi je neki jetnik, češ da me že dolgo pozna, da sem mu zelo všeč in da je vame zaljubljen. Ne, ti listki niso mogli prihajati skrivaj, prihajali pa so potem vsak dan. Spet me je klical komisar in me vprašal, če sem se že premislila in če sprejemam njegovo pomoč. Izpustil me bo, je obljubil, jaz pa naj mu pomagam odkriti komuniste. Ničesar nisem hotela vedeti in potem mi je pokazal slike nekaterih ilegalcev. Nekaj sem jih poznala, vendar sem vztrajno trdila, da mi ni nobeden znan.

Nekega dne pa so me nenadoma izpustili. Poklicali so me v pisarno, izročili moje drobnjarije in mi dejali, da sem prosta. Nisem mogla verjeti. Pred vrati me je čakal mlad, visok fant. Približal se mi je in povedal, da je on tisti, ki mi je v celico ves čas pošiljal listke. Dejal je še, da bi se rad bolje spoznal z menoj. Bil je lepo oblečen. Zvedela sem, da je Dalmatinec, da je mehanik in živi v Zagrebu. Toda ko sem zagledala njegove lepo negovane roke, mi je bilo jasno, da laže. Te roke niso poznale trdega kovinarskega dela. Po glavi mi je rojila ena sama misel: kam oditi? Bila sem ušiva, umazana, potrebna kopeli in svežega perila. Za spremljevalca sem bila prepričana, da je bila laž prav vse, kar mi je pripovedoval.

V sobico, kamor sem zahajala prej in kjer sem imela nekaj perila, nisem upala, ker nisem vedela, če je tam kdo izmed naših. Razen tega sem se bala, da bi koga srečala, saj je bil ob meni spremljevalec, ki sem ga sumila, da ima z menoj drugačne namene. Odločila sem se, da grem k teti; njen mož je bil mobiliziran. Toda ta me je nagnala z najgršimi izrazi. Končno sem se namenila k znanki, k šivilji Tilčiki. Ta je bila prej zelo aktivna, potem pa je zaradi bolnega moža in majhnega otroka popustila in je le še šivala. Toda treba se je znebiti neprijetnega in nadvse sumljivega neznanca. Rekla sem mu, naj ne hodi za menoj, če me še hoče videti, in da bom pozneje prišla, kamor bo hotel. Pred hišo sva se ločila. Pri Tilčiki sem se preoblekla in umila ter povedala svojo težavo. Tilčika je sporočila tovarišem, kako je z menoj. Kmalu so me obvestili, naj bom previdna, saj je moj spremljevalec gotovo ovađuh.

Preselila sem se k znanki Ankici in spet začela hoditi na delo. Toda spremljevalec je bil zelo vztrajen; vedno mi je bil za petami. Najini razgovori so bili kaj čudni. Slikal mi je lepo Dalmacijo, bogate starše, potem je pa kar na lepem vprašal: »Ali poznaš tistega tamle?«

Nikogar nisem poznala. Potem mi je spet govoril, da išče delo, vedno pa je imel čuda veliko denarja. Na srečo sem kmalu dobila sporočilo, naj se z vlakom odpeljem v Djakovo. Nemci so vedno bolj množično vozili židovske in pravoslavne družine v koncentracijska taborišča. Tudi družina, kamor bi morala priti jaz, je čakala na tak nasilen odhod. Pri teh ljudeh sem bila le nekaj dni. In res, kmalu za tem so jih odpeljali.

Vrnila sem se v Zagreb z nič kaj prijetnimi občutki. Tedaj so mi dali novo ilegalno ime, in sicer Marija Kovačič. Poslej sem delala še bolj vztrajno kot prej. Čez dan sem pomagala tovarišem ilegalcem. Delali smo lažne legitimacije, potne liste, živilske karte in drugo. Zvečer sem hodila na razne akcije; pisali smo gesla, trosili letake in podobno. Stanovala sem na Trešnjevki pri raznih družinah. Tako sem dobila zvezo z neko Fani iz te četrti. Ta je imela moža v Nemčiji in je stanovala v majhni hiši. Bila je zgovorna in kar preveč uslužna. Naša pomoč jo je podpirala z denarjem, prav tako kot je tudi druge ilegalce. Povezavo je vzdrževala mlekarica na Trešnjevki. Pri njej sem se večkrat oglasila, dobila denar, kakšno delo ali podobno. Tako sem se spet nekoč ustavila v mlekarni. Kar se odpro vrata in v mlekarno vstopi Fanika ter še dva moška. Že njen pogled je povedal to, česar ni ona. Stopila je k meni in se obrnila k spremljevalcema: »Tale je!« Prvi me vpraša, kje imam legitimacijo, nato sem mu jo izročila. Fanika mu je še enkrat potrdila, da sem prava, meni pa je rekla:

»Ne zameri, povej vse, če se hočeš rešiti!«

Vem le, da sem iz srda pljunila vanjo, drugi moški pa me je takoj nato udaril po obrazu. V trenutku, ko sem na glavi začutila pekočo bolečino, sem se zavedela, da ti ljudje zaslužijo le prezir in sovraštvo. Potisnili so me v zaprt avto in me spet odpeljali v zapor v Petrinjski ulici.

Ne morem opisati, kaj so počeli z menoj. Tudi se ne spominjam več po-

*Dore
Klemenčič-Maj:*
James
St. Bornazian,
ameriški letalec,
ki so ga rešili
partizani po
letalski bitki nad
Poreznom
na Primorskem,
februar 1944,
svinčnik

drobnosti, kajti precej dolgo sem bila nezavestna. Na zaslišanje so me vodili ponoči. Zasliševala sta me po dva ali trije policisti, vendar sem trmasto vztrajala, da ne vem nič, da ne poznam nikogar in da nisem to, kar hočejo. Mali policist me je prijel za glavo in z njo butal ob zid. Sadistično je užival, ko mi je hodil po prstih ali trebuhu, in še bolj podivjal, ko sem mu s pogledi pokazala, kako jih sovražim. Tako, vso pretepeno, so me neko noč pahnili v bunker. Dva dni mi niso dali nič jesti, nato se je spet začelo znova. Zasliševalec me je prijel od zadaj za komolce, jih stisnil skupaj in vpil, naj povem, zakaj imam drugo ime, kje so banditi; toda če jim ne povem, da me bodo posadili na stol za mučenje.

Po meni je padalo s stolom, da se je odlomila noga, toda niso me mogli pripraviti do tega, da bi bila kaj povedala. Spet sem začela krvaveti. Tako se je končalo. Vrgli so me v celico, kjer je bilo okoli 40 prostitutk. Te so me sprejele s posmehom in ironijo. Opoldne, ko smo dobile porcijo s toplo vodo, so mi jo izlile, vanjo pa nalile vodo iz kible, ki je služila za stranišče. Ko sem v vročici ležala na cementu, so me polivale s to vodo in se norčevale, češ da je seč zdravilen. To je trajalo nekaj dni. Pozneje pa so le uvidele in spoznale, da je med nami in menoj le razlika, kajti one so hodile na sprehod, na delo, v zaporih so čistile stopnice, hodnike, le jaz sem ostajala vedno v celici. Počasi se je začel

med nami led tajati. Nekatere mlajše so se mi celo približale. Tako so izvedele, da sem delavka brez službe. O nekaterih sem si kmalu ustvarila podobo. Bila so dekleta kot jaz. Dalj so jim delo in morale so čiti dekleta za vse ali pa so jih vrgli na cesto. Brez kruha pa človek ne more živeti in tako so postale poklicne prostitutke. Zato so jih Nemci zaprli.

Medtem se mi je zdravje močno poslabšalo. Krvavela sem kar naprej in dekleta so začela vpiti, naj mi pošljejo zdravnika. Toda prišel je paznik in nas vse pretepel. Čez nekaj dni so me premestili v drugo celico, kjer sta bili še dve zapornici. Na sprehod me niso pustili. Eno dekle so izpustili. Tej sem naročila, naj pove teti, da sem bolna. Računala sem, da bo z jezo to povedala komu izmed tovarišev ali tovarišic v tovarni, ker je prej delala z nami.

Ne vem, če je kam sporočila. Toda rešitev je prišla povsem nepričakovano. Neko noč, ko so spet klicali zapornike in zapornice, so prišli tudi pome. Na dvorišču smo se gnetli okoli avtomobilov. Približal se mi je neki paznik in me zmerjal, zakaj se mu ne umaknem, mimogrede pa me je v gneči potisnil skozi vrata prav v trenutku, ko so druge naložili na avtomobil. Vrata so bila odprta. Hitro sem se obrnila, stražnik pa je bil že za menoj pri vratih in jih zaprl za menoj. Od presenečenja se prvi hip nisem zavedela, potem pa sem stekla po Petrinjski ulici. Ustavil me je neki moški in me odvedel k neki neznani ženski. Bila je sama, mož pa pri domobrancih. Tam sem ostala nekaj dni, potem je prišla tovarišica in mi prinesla lepo obleko, plašč, čevlje in kapo ter me odvedla v Dalmatinovo ulico. Tam sem se spet srečala s tovarišema ilegalcema. Bila sta Zvonko in Če. Veselo je bilo naše snidenje, hkrati pa tudi žalostno, kajti bila sem zelo slaba. Dobila sem spremstvo in šla k zdravniku. Ta me je sprejel v zasebnem stanovanju — v jedilnici. Dejal je, da sem vsa otečena in da krvavim zaradi udarcev. Dal mi je zdravila in naročil, da moram ležati. Stanovanje sem

morala večkrat menjavati in mnogokrat sem bila v nevarnosti, da me spet zgrabijo, kajti racije so bile vse pogostejše. Ko se mi je zdravje nekoliko izboljšalo, sem spet hotela delati ali pa bi odšla v partizane! Spoznala sem še nove tovariše in tovarišice, med njimi tudi Anko Berus.

Medtem mi je strogo ilegalno življenje potekalo v branju. Prebrala sem vse, kar mi je prišlo pod roke. Veselila sem se obiskov tovarišev, ki so mi prinašali razne brošure in me obveščali o stanju zunaj. Stanovanja, v katerih sem prebivala, niso bila vedno varna vso noč. Zgodilo se je, da sem morala stanovanje zapustiti sredi noči in se preseliti. Če je bila hiša obkoljena, je bilo treba čez dvorišče ali čez ograjo v sosedno stavbo. Na to sem bila vedno pripravljena, pomagal pa mi je kak član gostoljubne družine. Brez povezave sem ostala samo enkrat. Bilo je v neki ulici v Černomeru. Ven sem prišla v mraku — stanovanje je bilo visokoprtilično. Prvo noč sem prebela v miru, drugo noč pa smo dobili »obisk«. Pravočasno so me poklicali, in ker sem spala v sobi z oknom, obrnjenim na vrt, sem naglo skočila skozenj. Med vrtovi sem se umikala bosa, da me niso slišali. Nisem vedela, kam naj grem. Znanci so bili daleč, po cesti pa ni bilo varno, kajti bila je policijska ura. Spomnila sem se nekega oficirja Slovenca, ki je imel Nemko za ženo. Stanoval je na robu Černomerca. Na njegova vrata sem potrkala s strahom in negotovostjo, kako me bodo sprejeli? Bili so prestrašeni, vendar mi niso odrekli strehe in še čevlje so mi dali. Naslednji dan me je v mesto spremil eden izmed otrok in tako sem si spet poiskala povezavo.

Sestali smo se: Tovariš Če, Zvonko, Anka Berus in jaz. Od CK KP Hrvatske smo dobili nalogo, da moramo priti v Vrapče. Oglasiti sem se morala pri družini, katere hišni poglavar je bil železničar. Razen žene je bila tam še hčerka študentka; ta je pozneje šla v partizane. Pri njih sem ostala nekaj dni. Le nekaj metrov od tu, blizu železniške proge, so

*Dore Klemenčič-Maj:
»Übermensch«, jesen
1944 (Srednja vas na
Kočevskem) tuš*

urejevali družinsko hišo. V nekaj dneh smo se tja vselili trije ilegalci: Če, Zvonko in jaz. Hiša je bila opremljena, v njej so bili tudi že tiskarski stroji, torej tehnika. Takoj smo se lotili dela. Okno v prostoru, kjer je bil stroj, smo skrbno zakrili. Obesili smo zaveso, nato papir, odeje in še drugo, da bi zadušili ropot, ki ga je povzročal stroj. V mraku smo ven hodili poslušati, če je kaj slišati ropot. Mašili smo vse dotlej, dokler nismo ugotovili, da ni slišati prav ničesar. Iz veže je bil najprej vhod v majhno podolgovato sobo, kjer smo imeli urejeno tiskarno. Razen tiskarskega stroja smo imeli še mizo, na kateri smo delali in ponarejali živilske karte, prepustnice, legitimacije, potne liste in še drugo. Vsa

kemična sredstva smo dobivali od tovarišev, ki so nam prinašali in odnašali material. Iz tega prostora je bil vhod v večjo sobo z okni, obrnjenimi na železniško progo. Tudi tu smo okno skrbno zadelali in izolirali ter tiskarski stroj preselili tja, kjer je bilo več prostora. Potem je bila še vogalna soba z dvema oknom, obrnjenima proti železniškemu tiru. Ta je bila prazna. Notranje okno smo za vsak primer sneli, da bi ga lahko hitreje odprli, kadar bi bilo treba. Dobro smo namazali tečaje, da ne bi škripali. Ostala je še ena vogalna soba, in to na strani proti hribu. Tu smo si uredili ležišča in omaro. Nato je bila še kuhinja z vhodom iz veže, poleg tega pa še shramba.

Čez dober teden so tovariši pripeljali nekega moškega, ki so ga klicali Stari. Ta je pregledal klet in po posvetu z nami je bilo sklenjeno, da bomo naredili še bunker. Takoj smo ga začeli delati. Tiste dni, ko so tovariši prebijali zid za vrata, sem jaz oprala perilo in kuhala. Kuhal je namreč vedno tisti, ki je bil oproščen dela v tiskarni. Tehnično delo smo vedno opravljali v dvojce. V mraku smo odvečno kamenje znosili na dvorišče za drvarnico. Ves material, cement, opeko in les, so nam nosili ali pripeljali tovariši ponoči ali v mraku. Delali smo neprestano. Zid je bil kmalu prebit, nato smo začeli kopati še pod cesto. Skopali smo ozek in podolgovat bunker. Tla smo shodili. Kopali smo že pod cesto, kjer je bil kanal, da smo dobili zrak in si uredili tudi zasilni izhod. Zdaj smo tiskarski stroj prestavili v bunker. Delo v njem je bilo težavno, kajti zraka je bilo premalo. Svetlobo je dajala najprej sveča, potem pa petrolejka. Izkopano zemljo smo znosili na vrt in napravili gredice, tako da je kazalo, kot bi sicer neobdelani vrt imeli za zelenjavo. Vrata v bunker so imela majhno luknjico. Ker je bila klet temna, luknjice ni bilo moč opaziti. Celó mi smo jo morali iskati, čeprav smo vedeli, kje mora biti. Vanjo smo v obliki žeblja vtaknili ključ z majhno zarezo in ga obrnili. Vrata so se odpirala tako, da smo z rokami pritisnili na notranjo stran. Tam, kjer je bila luknjica, so se vrata premaknila na ven, z druge strani pa na znotraj bunkerja. Tako smo dobili vhod in izhod. Zdaj smo imeli sicer zasilno, toda varno zavetišče. Bila sem vedno zelo utrujena, kajti delo v bunkerju ni bila lahka naloga. Pri vsem tem pa ni bilo pravega orodja za kopanje. Zemljo smo grebli z lopato, z motiko ali s čim podobnim. Vse je bilo na kratkih toporiščih. Kar z rokami smo zemljo metali v posodo in jo nosili na vrt.

Tehnika je postopoma imela vedno več dela, tako da tiste dni nismo dosti počivali. Tovariša sta duhovito pripove-

dovala, kako veselo sta odhajala iz Mitrovice, kjer sta bila poprej zaprta.

Tiskali smo letake, brošure: Srp i čekič. Po izgotovljeni material so hodili tovariši od zunaj, včasih pa sem ga tudi jaz odnesla v železničarjevo hišo. Hčerki je bilo ime Dragica. Bila je skojevka in zelo aktivna. Tako smo med naglim delom preživeli dober mesec in še več.

Decembra 1941 smo končali razglas KPH, v katerem je bil poziv na vstajo. Bili smo tako utrujeni, da iz stroja nismo pospravili niti klišeja. Vse smo pustili, kakor je bilo, in šli spat v zgornjo sobo. Po drugi uri ponoči pa nas je zbudilo močno trkanje na vrata. Opazila sem, da okoli hiše nekdo sveti. Hitro pokličem tovariša in potem smo se bosi umaknili v sobo, ki je bila pripravljena za pobeg. Bili smo prepričani, da je policija. Trkanje je bilo vedno močnejše in okoli hiše je bilo slišati močne korake. Predlagala sem: »Grem odpret! Tisti trenutek, ko se bo policija ukvarjala z mano, vidva pobegnita!«

Oba sta bila odločno proti. Če je dejal:

»Skupaj smo delali, skupaj se bomo tudi borili in rešili!«

Imeli smo pištole in železno kroglo na vzmeti. Dogovorili smo se: jaz bom stopila k oknu in ga odprla, tovariša pa se bosta postavila vsak na eno stran. Skozi okno bo prvi skočil Če, za njim jaz, zadnji pa Zvonko. Tako se je tudi zgodilo. Če je prvi sprožil pištolo in zadel policajca, ki je stal na vogalu. Razbijali pa so tudi že na vzhodnih vratih in drobili šipe. Začelo se je splošno streljanje. Policija v hišo, mi pa ven. Med begom smo še kar naprej streljali nanje. Bilo je temno in zato niso videli, od kod smo pobegnili. Tekli smo ob progi proti Zagrebu in čez čas krenili levo čez plotove ter proti hribu. Nekaj korakov za nami je tekel še nekdo, toda ne dolgo. Morda je bil zadet ali pa je omagal, kajti kmalu ga ni bilo več čuti. Mi smo zdravi prispeli v hrib in bili pošteno premočeni. Našli smo šupo, napolnjeno s senom, in se tam odpočili.

*Dore Klemenčič-Maj:
Italijani na vasi, 1944
(Lokve na Primor-
skem) linorez*

Kdo nas je izdal? To je bilo vprašanje. In kako zdaj spet dobiti povezavo? Bili smo bosí in le malo oblečeni. Ostali smo brez plaščev in pokrival. Ko se je zdani, smo sklenili, da grem kar do kmeta v prvo hišo. Tovariša sta mi svetovala, naj vprašam za Matijo Gubca. Povedati namreč moram, da so prav v tistem času ljudje veliko govorili o vstaji, za to pa je bilo Gubčevo ime nekak simbol. Šla sem proti hiši. Gospodar je pravkar stopil čez prag in se čez dvorišče napolnil proti hlevu. Pozdravim ga, on pa me začudeno pogleda. V glavi mi vre in

razmišljam: »Naj ga vprašam in poprosim za pomoč ali ne?« V hipu se odločim. Kar bo, pa bo!

»Ali ste vi gospodar?« ga vprašam. Pritrdi mi, jaz pa naprej:

»Ali ste kmet?«

»Da, kmet sem! In kaj hočeš?« Zdaj ga vprašam, če kaj ve o kmečkem voditelju Matiji Gubcu. Odgovori mi, da je o tem dobro poučen. Šele zdaj se ojunam in ga poprosim, naj nam pomaga. Razlagam mu, da smo tudi mi vojska, ki se prav tako kot Matija Gubec borimo za pravice kmetov. Nič ni od-

govoril, samo prikimal mi je in vprašal, koliko nas je. Poklical je sina, že starejšega fanta. Hiša nam je nudila pomoč. Ko so me oblekli v hčerkino obleko, je sin odšel z menoj. Nosili smo hrano in odeje. Zdaj smo bili spet v negotovosti! Kaj bo, če nas bo zdaj izdal ta fant, kajti prosili smo ga, naj železničarju sporoči, da smo se rešili. Ves dan smo bili zelo nervozni, kajti to je bilo nevarno tveganje.

V mraku se je fant vrnil in oba tovariša sta šla z njim, mene pa so pustili na senu v šupi. Odleglo nam je. Tam sem ostala še nekaj dni. Kadar je kdo izmed domačih s košem prihajal po seno, mi je vedno prinesel hrano. Skrbelo me je, kdaj se bom rešila iz tega ujetništva, in tudi zeblo me je. Nekaj dni zatem slišim gospodarja, kako zatrjuje: »Tu ni nikogar!« Koraki. Hoja okoli šupe in po njej. Neznani preiskovalci so v seno drezali in pregledovali. Slišala sem gospodarja, kako je pripovedoval, da je sin domobranec, hči pa ima fanta ustaša. Oddahnila sem se, ko se je spet vse umirilo. V mraku mi je sin prišel povedat, da je prišla skupina policistov in po vasi spraševala, če so tu skriti kakšni ljudje. Priznati je treba, da so znali iskati. Zgodaj zjutraj sem odšla v hišo. Tedaj so me oblekli v kmetico in mi dali košaro z jajci in sirom, sin pa, ki je imel domobransko uniformo, me je na tej poti spremljal. Z vozom sva se odpeljala v Zagreb. Tako sem se spet znašla v strogi ilegali in čakala, da me pošljejo med partizane, kamor sta tovariša že odšla. Tudi jaz bi morala v nekaj dneh oditi z nekim tovarišem. Zaradi vedno hujših racij pa so odhod odlagali iz dneva v dan. Končno mi je Anka Berus le poslala obvestilo, potrebno obleko in denar. Tovariša, s katerim bi morala oditi, so medtem aretirali. Čez nekaj dni mi je sorodnica Fanči Jordan dobila povezavo s tovarišem Korošcem iz železnic Savskega kolodvora in tako sem odšla. Do Slavonskega Broda so mi kupili vozovnico, moje ime v legitimaciji pa se je glasilo na Fanči Gajšek iz Sla-

vskega Broda. Tovariš, ki mi je prinesel legitimacijo in karto, mi je tudi povedal, do kam naj se peljem in kam naj se obrnem, da bom prišla do hiše, v kateri je žena, ki bo uredila povezavo s partizani.

Zjutraj jo maham proti postaji kot kmečko dekle s košaro, v kateri je tudi žganje. Mirno grem na peron in proti vlaku. Potem stopim v vagon in ogledujem sosesčino ter iščem primeren prostor, kjer bom najmanj sumljiva. V kotu zagledam skupino fantov, ki so bili prav dobre volje. Namerim se k njim in rečem:

»Saj ste iz Slavonskega Broda?« Menda so bili res. Eden je trdil, da me je celo videl tam. Ponudim jim žganje in se delam židane volje ter z njimi zbijam šale. Preden je vlak odpeljal, so pregledali in legitimirali vse potnike. Ko agentu pokažem legitimacijo, mi reče: »Tudi jaz sem iz Slavonskega Broda, pa te ne poznam.« Iz zadrege so me rešili fantje, ki so po vrsti prisegali, da sem res iz njihovega okraja; tako je agent popustil. Ko je vlak potegnil, sem se končno oddahnila. Z izgovorom, da grem na stranišče, sem pozneje družbo zapustila. Izstopila sem na določeni postaji. Kmalu sem našla tudi hišo, v kateri sem potem prespala dve noči. Bila sem zelo sumljiva, kajti z menoj bi bil moral priti še tovariš, a so ga zaprli tik pred odhodom. Ženi se je zdelo sumljivo, ker sem prišla sama, kajti bili so tvegani časi. Končno sem jo le prepričala, da sem prava.

Naslednje jutro sem pomagala kmetu, ki je šel z vozom po drva v gozd. Odšla sem z njim kot njegova spremljevalka, pokrita z ruto, ki so tam v navadi. Dejansko pa je le on spremljal mene. Kako sem se oddahnila, ko sva prišla v hrib. Zadihala sem svoboden zrak. Nekaj ur hoje in prišla sva do prve parti-zanske straže. Kje in kako je kmet naložil drva, ne vem, vem le to, da sem se končno oddahnila od napornega in živčnega potovanja. Vedela sem: zdaj se začne boj iz svobodnih gozdov.

Razcepljenost ali enotnost delavskih gibanj v Latinski Ameriki

EDO RASBERGER

Zeleni kontinent skriva v svojih nedrjih največja naravna bogastva na svetu, vendar pa živi na njem devetdeset odstotkov od 210 milijonov prebivalcev v večji ali manjši revščini. Zato doživlja danes obdobje nenehnega vrenja doslej zatiranih množic, ki počasi čutijo, da obstajajo možnosti, da si ustvarijo boljše, človeka vredno življenje.

Začetki delavskega gibanja v Latinski Ameriki izvirajo še iz 19. stoletja, ko je ta kontinent doživel svojo politično osvoboditev izpod španske in portugalske kolonialistične nadvlade. Splošna revolucija, ki jo je takrat načrtoval Simon Bolivar, traja nenehno še danes, čeprav je prevzela druge oblike in druge cilje, ohranila pa je svojo borbenost. Politična revolucija, ki jo je Latinska Amerika v prvi stopnji že uspešno prestala, se danes spreminja v ekonomsko revolucijo, vendar pa ta nujno zasleduje tudi politične cilje, čeprav nekoliko drugačne kot Simon Bolivar.

Ta revolucija postavlja pred milijone južnoameriških campesinov-kmetov in pred številne delavce, ki životarijo v mestih, nove, pa čeprav ne manj zahtevne naloge.

Gospodarska revolucija, boj množic za socialno osvoboditev, poganja čedalje globlje korenine. Milijoni campesinov in delavcev nočejo še naprej ostati prepuščenj milosti in samovolji velikih latifundistov, baronov kave, mesa, žita, bombaža, bakra, kositra in drugega.

Povprečen letni dohodek je najnižji v eni najbogatejših dežel, v Boliviji, saj znaša le 100 dolarjev, v drugih državah do 200 ali 300, v Čilu pa celo 500. Medtem ko so statistiki prišli do astronomske številke narodnega dohodka za Južno Ameriko, 1800 dolarjev v Venezueli, pa ima venezuelski kmet komaj zadosti denarja za sol. Tu se ponavlja znana prevara statističnega povprečja. To bi, recimo, lahko dejal guverner države New York Rockefeller, hkrati lastnik velikih plantaž v Venezueli, ki mu prinašajo letno nekaj milijonov dolarjev, campesini pa životarijo na njegovih posestvih. Pri tem niti ne omenjamo velikih števil o kapitalu, ki je vložen v venezuelsko nafto in železno rudo, v brazilске plantaže in rudnike železa, v čilske rudnike bakra in v prostrane nasade banan v osrednji Ameriki in v Ekvadorju, odkoder potegne letno nad milijardo dolarjev dobička.

Zato je razumljivo, da so se že okrog leta 1870 v Mehiki in v Argentini pojavile prve skupine delavcev, ki so se začele ukvarjati z marksistično literaturo. Vzpostavili so tudi zveze z vodstvom prve internacionale in se ji pridružili kot latinsko-ameriška sekcija. Od takrat je razvoj delavskega gibanja v Latinski Ameriki potekal na eni strani kot odsev splošnega političnega položaja v svetu, po drugi strani pa je doživel vse spremembe, ki so spremljale na primer mehiško revolucijo, ustanavljanje prvih socialističnih strank in podobno. Delavsko gibanje je prehajalo skozi raznovrstne oblike, kot so anarhizem, anarhosindikalizem ali tako imenovana 4. in-

ternacionala. Leta 1920 pa so vsa ta gibanja dobila svoj pravi napredni smisel z ustanavljanjem komunističnih strank. Od razdobja velikega stavkovnega gibanja v Čilu v letih 1920—1925 pa do kubanske revolucije pred osmimi leti je šel delavski razred Latinske Amerike skozi zgodovinska obdobja, ki so bila odsev specifičnih razmer v posameznih deželah. Po neuspehih in uspehih je delavsko gibanje v Latinski Ameriki danes prispelo v obdobje, ki odpira novo, dosti bolj zrelo stopnjo.

BOLIVIJA — ZIBELKA JUžnoAMERIŠKE SOCIALNE REVOLUCIJE

V tej deželi se je ponovil podoben primer, kot ga je leta 1918 doživela Sovjetska zveza. Tako kot v Evropi, je tudi v Latinski Ameriki nastala socialna revolucija v deželi, ki je imela najnižji osebni dohodek, deželi, kjer je delavski razred štel 19.000 rudarjev in 20.000 industrijskih delavcev in kjer je večina prebivalstva na podeželju. S prihodom nacionalnega revolucionarnega gibanja in dr. Viktorja Paza Estenssora na oblast leta 1952 so na južnoameriškem kontinentu prvikrat nastale resnično velike socialne in revolucionarne spremembe. Pri tem so se složno združile vse delavske stranke v centrali bolivijskih delavcev — Central Obrera Boliviana. V Boliviji so nacionalizirali največje rudnike kositra v deželi, prvi so izvedli agrarno reformo, naravna bogastva so postala last države; to je bil primer, ki je prinesel nov veter, veter upanja v napredna gibanja Latinske Amerike. Številne delegacije delavskih strank so prihajale v Bolivijo, saj je postala vzor za marsikatero deželo zelenega kontinenta. Kar dvanajst let je bilo danih tej deželi, da je urejevala svoje razmere sama. Zadnjih nekaj let le bolj na videz. Od znotraj so že začela razjedati to enotnost razna trenja, od teh je bilo največje med nekdanjim slavnim rudarskim voditeljem Juanom Lachinom in dr. Estenssoram. Mogočni severni sosedje, ki so že dalj časa nestrpnost čakali na takšen razcep v Nacionalnem revolucionarnem gibanju (Movimiento Nacional Revolucionario), so to še podžigali in marsikateri funkcionar stranke je padel v mreže korupcije in egoizma. Tako je med študenti in rudarji rasel odpor proti korumpiranemu strankinemu vodstvu in novembra 1964 je izbruhnila revolucija; to so najprej imenovali renesančna, ker so hoteli osvežiti revolucionarne pridobitve. V upor proti Estenssoru pa se je ob koncu vmešala še armada pod vodstvom podpredsednika vlade, generala Barrientosa; ta je bil namreč že dalj časa zapleten v osebni spor z Estenssoram. Oborožene sile so prevzele pobudo iz rok množic in si s čvrsto roko zagotovile oblast, te pa zlepa ne bodo popustile. Za zdaj sicer trdijo, da bodo spoštovali vse revolucionarne pridobitve, zanimivo pa bo pogledati v to deželo po volitvah, ki bodo junija letos. Ameriška pomoč še zmeraj precej vpliva na političen barometer in Bolivija jo še vedno potrebuje.

KUBANSKA REVOLUCIJA

Drug primer, ko je zmagal delavski razred v Latinski Ameriki, imamo na Kubi. Iz boja proti diktatorju Fulgenciu Baptisti se je razvila socialnoekonomska revolucija in je pred osmimi leti veliko bolj kot v Boliviji, katere vpliv ni bil tako močan, zmagala v boju proti vladajočemu razredu veleposestnikov, ki so bili lastniki več kot 85 % vseh sladkornih plantaž.

Kubansko revolucijo je nemogoče razumeti in oceniti, ne da bi pri tem upoštevali vse družbenopolitične in ekonomske odnose, ki so v tej deželi prevladovali vrsto let. Specifičnost kubanske revolucije je v tem, da se je odigrala v tipičnih latinskoameriških razmerah in pod vplivom vseh tistih dejavnikov, ki so značilni za vse druge države kontinenta. Tako je Kuba dokazala, da si socializem krči pot v

*La Paz
1964. leta
v času
revolucije*

različnih oblikah, pri tem pa se lahko odkrijejo splošne zakonitosti socializma; to lahko pripomore, da se v podobnih razmerah lahko hitreje oceni dejansko stanje in ugotovijo smeri gibanja, razvoja in sprememb družbenega procesa. Najprej so na Kubi uresničili agrarno reformo, kajti tudi tukaj so vladali fevdalni odnosi, ko je 1,5 % prebivalcev imelo v lasti 71 % skupne obdelovalne površine. Tako rekoč vse telekomunikacije, polovica železnic in 40 % proizvodnje sladkorja je bilo v rokah severnoameriškega kapitala, ta pa seveda ni hotel prepustiti nad 300 milijonov dolarjev dobička letno. Hkrati pa je bil primer uspešne kubanske revolucije vabljev vzgled za druge latinskoameriške dežele, ki so si želele samostojnost. Zato so nasprotniki napredka po vsi sili hoteli potisniti Kubo nazaj v prejšnje stanje in s tem zagotoviti poslušnost drugih.

MEHIKA — TRETJI PRIMER REVOLUCIONARNIH, SOCIALNO DRUŽBENIH SPREMEMB

Prvo sindikalno organizacijo so v Mehiki ustanovili okrog leta 1920, in sicer v glavnem mestu dežele. Že leta 1922 so pokale puške Pancha Ville na severu, Emiliana Zapate na jugu in Alvares Obregona v središču dežele. Vsi so se skupno uprli fevdalni diktaturi predsednika Porfiria Diaza. Kontrarevolucionarna vlada je objavila splošno mobilizacijo in prisilila delavce, da so šli v vojsko.

Skupina 50 delavskih predstavnikov je takrat proučevala proglas šefa mehiške liberalne stranke Ricarda Floresa, ki je pozval delavce, da se pridružijo borcem za napredek. Delavci so soglasno sprejeli poziv na boj proti diktaturi in sprejeli ustavno deklaracijo, ki so jo ravno te dni objavili na zborovanju zapatistov s proklamiranjem polnih delavskih pravic. Ustanovili so prvo sindikalno centralo, casa del obrero mundial — dom svetovnega delavca, ki je vplivala na spremembo smeri velike revolucije, začete leta 1910, v velike družbenoekonomske spremembe, kot so vsebovane tudi v današnji mehiški ustavi.

Casa del obrero mundial je dala revoluciji šest rdečih delavskih bataljonov, najboljših čet konstitucionalistov, ki so nosile najtežje breme v boju proti fede-

ralistom in ameriškim intervencionističnim četam. Rojstvo mehiškega sindikalnega gibanja v tej veliki ljudski revoluciji je dalo dokončni pečat njegovi orientaciji in povezanosti z interesi nacije. Vendar pa je velika razdvojenost med vodji revolucije, ki so ji sledili tudi medsebojni obračuni, vplivala na razcepitev komaj ustanovljenega sindikalnega gibanja. Bleščeče pridobitve delavcev, izbojevane med revolucijo, so sicer vsebovane v ustavi, ki je še v veljavi, vendar pa so samo zakonske norme, ne pa življenjska praksa, največ pač zaradi sporov med sindikati. Na kongresu združitve letos prve dni marca so sklenili, da bodo obrnili temne strani preteklosti. Nihče od delegatov ni hotel raziskovati osebne odgovornosti nekaterih sindikalnih voditeljev ali samih central. Naloga delavcev danes je, da obsodijo razcep, voditelji pa naj gledajo na prihodnost.

Izhajajoč iz takšnih stališč, so prvič v mehiški zgodovini ustanovili enoten kongres dela, dokaj na pobudo vladajoče ustavno-revolucionarne stranke. S kolektivnim članstvom delavskih central v vladajoči stranki, ki so ga razglasili na konferenci kongresa dela, se uresničuje tudi pomen politične aktivnosti organiziranih delavcev v današnjem dogajanju v Mehiki.

UMERJENI PROGRAM ENOTNOSTI

V takšnih okoliščinah premagovanja razdvojenosti, ki je na žalost tipična za vse južnoameriško delavsko gibanje, so nujno morali postaviti akcijski program na skupni imenovalec. Zato v njem ni radikalnih gesel, vendar pa vsebuje dosti realnih ocen možnosti. Enotni kongres dela se bo trudil za uresničenje vseh tistih določb ustave, ki zagotavljajo boljše življenje delavcem: za sodelovanje delavcev v upravljanju nacionaliziranega sektorja industrije, udeležba delavcev pri dobičku v zasebnih podjetjih, za revizijo zakonskih predpisov, ki so kratili pravico do stavke, za krajši delovni teden, za socialistično smer socialnega zavarovanja. Nacionalizacija velja za proces, pri tem pa za posamezne sektorje težke industrije zahtevajo počasno podrejanje državnemu nadzorstvu.

Pomemben je sklep o ustanovitvi delavske banke, ki bo v okviru kapitalističnega družbenega reda zagotovila sredstva za sindikalno in delavsko gibanje. Na političnem področju je kongres dela zagotovil svojo lojalnost splošnim ciljem vladajoče stranke, poudarjaje, da sindikalno gibanje rešuje vse odnose z nosilcem oblasti v okviru te revolucionarne stranke delavcev, kmetov in ljudstva Mehike.

V mednarodnih odnosih pa je ta kongres ugotovil škodo, ki jo povzroča našnja razdvojenost v mednarodnem sindikalnem gibanju. Ko je razglasil načelo boja za mir, za mednarodno delavsko solidarnost, za prijateljstvo vseh narodov, malih in velikih, je hkrati odbil možnost, da bi se priključili h kateri koli izmed razdvojenih mednarodnih sindikalnih organizacij.

»Mi želimo sodelovati z vsemi nacionalnimi delavskimi in sindikalnimi gibanji na osnovi teh načel in doslednega spoštovanja pravic vsakega naroda do samoodločbe in nevmешavanja v zadeve drugih držav.« To je potrdilo 2500 delegatov iz 29 sindikalnih organizacij, ki zajemajo nad tri milijone organiziranih mehiških delavcev; ti so se namreč po dolgoletnih sporih sporazumeli za enoten in skupen nastop in za sodelovanje z vladajočo ustavno revolucionarno stranko današnjega predsednika Diaza.

Mehiški primer sem navedel morda v prevelikih podrobnostih, vendar menim, da je sam dogodek združevanja delavskih organizacij v eni največjih latinskoameriških držav tako pomemben, da ne smemo mimo njega. Mehika je tudi dežela, ki uživa pri vseh drugih državah Latinske Amerike veliko spoštovanje in jo navajajo dostikrat za zgled neodvisnosti.

SODELOVANJE DELAVSKIH STRANK V ČILU

Lahko trdimo, da je v sorazmerno visoko industrializiranem Čilu, saj živi na deželi le 25 % vsega prebivalstva, nastalo pomembno sodelovanje med komunistično in socialistično stranko. To sodelovanje se je nadaljevalo celo v preteklem obdobju, ko so v drugih deželah Latinske Amerike ostro tekmovali, kako bi pridobili čimveč vpliva med množicami. Zbliževanje stališča med čilskimi delavskimi strankami je bilo zelo dolg proces in še traja. Enotnost strank so začeli utrjevati leta 1953, v drugem obdobju vlade generala Ibaneza, ko je bil pritisk na delavski razred najhujši. Tako je pobuda za sodelovanje prišla od znotraj in ta proces se je potem nadaljeval. Leta 1956 pa so osnovali Enotno centralo delavcev Čila, ta je bila začetek široke Fronte ljudske akcije, edinstven primer akcije zveze levih strank.

Nasprotja med stališči socialistov in komunistov čedalje bolj izginjajo in Fronta de Accion Nacional je v letu 1965 skoraj zmagala na predsedniških volitvah, ko je kandidat Allende dobil za levico rekordno število glasov.

Sedanji demokristjanski predsednik Frey, ki je Allenda sicer na volitvah premagal, pa danes ne more mimo obstoja močnega socialistično usmerjenega gibanja v deželi, tako da je sam začel pripravljati nekatere revolucionarne ukrepe.

Tako je sedaj Čile četrta država v Latinski Ameriki, kjer bodo izvedli agrarno reformo. Prva je bila Mehika, druga Bolivija in delno tudi Venezuela. Hkrati pa si Frey prizadeva dobiti čimvečjo udeležbo države v čilski industriji bakra, ki je danes, kot je znano, večina v rokah severnoameriških družb. Dolgotrajne stavke rudarjev, ki si želijo izboljšanje delovnih pogojev ter sodelovanje v upravljanju rudnikov, so lahko znak, da bodo v bližnji prihodnosti res dosegli tako imenovano čilenizacijo industrije bakra, ki je osnovna gospodarska dejavnost Čila. Pri tem naj omenimo, da so ravno izrazite monokulture in pa samo v eni veji razvite rudarske industrije v Latinski Ameriki najbolj ranljiva točka tamkajšnjih dežel, saj jih je mogoče tu najlažje raniti s posameznimi akcijami na svetovnih tržiščih, to pa se je že dogajalo.

Zato se vse napredne vlade borijo za raznolikost industrije in za izboljšanje kmetijstva, ker ne moremo mimo dejstva, da se je v Latinski Ameriki, posebno v tistih državah, kjer je latifundije po agrarni reformi zamenjal sistem maloposesti, zmanjšala kmetijska proizvodnja.

Morda bi navedel še načelno stališče KP Čila; v svojem programu so ga izrazili takole: (velja lahko za vse latinskoameriške dežele brez izjeme) enotna akcija delavskih strank, v prvi vrsti socialistov in komunistov, enotnost sindikalnih organizacij delavcev in najširše sodelovanje protiiimperalističnih sil morajo postati osnovna gonilna sila delavskega gibanja za nacionalno osvoboditev, ki bo privedla do formiranja vlade, sposobne, da s podporo ljudstva uresniči svoj program.

KAKO PA JE V ARGENTINI

Po razcepu med marksistično in reformistično smerjo v socialistični stranki Argentine leta 1958 je le-ta izgubila svoj vpliv med množicami. V argentinskem delavskem gibanju so nastale razne pregrupacije. Socialistična stranka (skupina Tifenberg) se je začela zblíževati s komunistično stranko v najtežjem času argentinskega političnega življenja, saj je bila KP Argentine postavljena izven zakona.

Zanimivo je, da sta se zadnje čase tako KP Argentine kakor tudi socialistična stranka močno približali peronističnemu gibanju, ki danes zajema večino delavskega razreda Argentine. Omeniti pa moramo, da je k temu pripomogel razcep v Peronovi stranki, in skupina, ki ne vidi potrebe po Peronovi vrnitvi, je čedalje močnejša. Ta sprememba v strukturi peronističnega gibanja, katere osrednji del je nacionalna konfederacija delavcev, je dokaz, da hočejo delavci čimprej najti izhod iz težkega

gospodarskega stanja v deželi. Vlada je namreč brez moči proti baronom mesa in žita, ki režejo kruh velikemu številu Argentinec in ki se žilavo upirajo vsaki strukturni reformi gospodarsko družbenih temeljev.

Tako kot v večini latinskoameriških držav (zaradi omejenega prostora ne bom mogel vsake posebej obravnavati), so tudi tukaj budno na straži konservativni generali, ki so vzgojeni na ameriških vojaških akademijah in stalno pripravljeni, da z vojaškim udarom ohranijo oblast domačega in tujega kapitala. Domači manjši industriji pa se obračajo danes že tudi nekoliko v levo, ker v senci velikih sosedov le težko prosperirajo. Generali so danes na oblasti tudi v največji latinskoameriški državi, Braziliji, in kaže, da bodo kljub volitvam, ki bodo letos in za katere so prilagodili ustavo svojim kandidatom, na oblasti še nadalje ostali. Brazilija pa je tako obširna, da bi zahtevala zase kar celo poglavje, zato jo bomo posebej obravnavali v eni prihodnjih števil.

ZDRUŽEVANJE DELAVSKIH ORGANIZACIJ LATINSKE AMERIKE

Latinskoameriška sindikalna konferenca delavcev je leta 1962 sprejela naslednji akcijski program:

1. Povišanje plač in mezd. Določitev minimalne zajamčene plače. Zaščita kupne moči delavcev in uslužbencev. Uporaba načela: za isto delo ista plača ne glede na razliko v spolu, starosti in rasi.

2. Boj proti brezposelnosti in prevelikem izkoriščanju. Ustvarjanje novih delovnih mest.

3. Uvajanje ter izpopolnjevanje pravic do socialne zaščite in zavarovanja, pri tem pa je treba te pravice razširiti tudi na družino. Sodelovanje delavcev pri upravljanju socialnega zavarovanja. Točno izvrševanje mednarodnih pogodb Mednarodne organizacije dela o varnosti pri delu in razširitev pravic v primeru nesreče ali poklicnih obolenj.

4. Polna pravica organizacije stavk in predlaganje zahtev za vse delavce brez kakršne koli diskriminacije. Demokratizacija državnih institucij, razširitev državljanskih pravic, obramba javnih svoboščin in neposredno sodelovanje delavcev v državnih organih za kreditiranje, planiranje ter gospodarski razvoj dežele.

5. Široka demokratizacija izobraževanja ter ustvarjanje možnosti za brezplačno šolanje revnih slojev. Boj proti nepismenosti in odvajanje proračunskih sredstev za izobrazbo. S tem v zvezi je zmanjšati izdatke za vojsko.

6. Nacionalizacija osnovnih industrijskih vej, ki so v rokah tujega monopola, bank in zavarovalnih družb. Vzpodbujanje širokega načrta za razvoj narodnega gospodarstva.

7. Uresničevanje agrarne reforme, ki bo odstranila sistem veleposestev in delila zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Z raznoterostjo v kmetijski proizvodnji je treba vplivati na izboljšanje življenjskih razmer kmetov, zato jim je treba nuditi tudi pomoč v orodju, mehanizaciji, semenih itd.

8. Obramba kubanske revolucije na osnovi pravic do samoodločbe in uporabo načela o nevmešavanju.

9. Medsebojna solidarnost delavcev v boju za zaščito njihovih pravic in široka podpora sindikalnim in političnim jetnikom ter izgnancem.

10. Podpora bolivijski revoluciji in vsemu osvobodilnemu gibanju narodov na kontinentu.

11. Svoboda trgovine. Vzpostavljanje širokih trgovskih, diplomatskih in kulturnih odnosov z vsemi deželami sveta na temelju enakopravnosti in spoštovanja nacionalne suverenosti.

*La Paz
1964. leta
pred
revolucijo*

12. Obramba miru, splošna in popolna razorožitev, prepoved jedrske oborožitve. Neposredna pogajanja za reševanje meddržavnih problemov. Izkoriščanje atomske energije v miroljubne namene.

Takšen program skupne, enotne akcije konference delavcev Latinske Amerike je odsev čedalje močnejšega boja delovnih množic za svoje osnovne pravice. S tem enotnim programom so postavili temelj sodelovanju vseh delavskih organizacij na tem kontinentu, ker so bili prepričani, da bo uspela le takšna skupna akcija, ne pa posamezna delavska gibanja po deželah, kjer je vladajočemu razredu navadno uspelo vsako napredno misel že v kali zatreti.

Omenili bi še nekatere poizkuse združevanja latinskoameriških delavskih organizacij v preteklosti. Že v začetku tega stoletja so na tem kontinentu ustanovili različne skupne organizacije. Prva je bila vseameriška konfederacija delavcev ali Confederacion Obrera Panamericana. Ta pa je bila tako rekoč pod vodstvom severnoameriškega sindikalnega gibanja in je od njega tudi prevzela reformistično in konservativno orientacijo. To je bil vzrok, zaradi katerega ni mogla zastopati dejanskih zahtev delovnih množic Latinske Amerike.

Kasneje so ustanovili Latinskoameriško sindikalno konfederacijo, Confederacion Sindical Latinoamericana, s sedežem v Montevideu. To združenje je pokazalo pomembno dejavnost v boju za organiziranje sindikatov delavcev, uslužbencev in kmetov. Vendar pa ni uspela združiti latinskoameriških delavcev v celoti.

Zatem so v letu 1938 v Mehiki ustanovili Konfederacijo delavcev Latinske Amerike, Confederacion de Trabajadores de America Latina. Ta organizacija je delovala v obdobju boja proti fašizmu in v trenutkih, ko je imperializem pripravil drugo svetovno vojno. Pomembne zasluge si je pridobila pri organizaciji enotnih nacionalnih central ter pri utrjevanju protiimperialistične zavesti delovnih množic.

Sosedje s severa so se vztrajno trudili, da bi razbili enotnost delavskega gibanja v Latinski Ameriki, saj je pomenilo stalno nevarnost za dobičkanosne monopole, ki so imeli na tem kontinentu velike vire svojih dohodkov, od bank v Srednji Ameriki pa do rudnikov bakra v Čilu in nafte v Venezueli.

V delavsko gibanje so vključili svoje ljudi in tako jim je že po sorazmerno kratkem času uspelo ustanoviti organizacijo, ki se je povsem podvrgla severno-ameriškim vplivom. To je bila Medameriška regionalna organizacija delavcev ali po špansko Organizacion Regional Interamericana de Trabajadores — ORIT. Ta organizacija je še vedno velika ovira za enotnost latinskoameriških delavcev v boju za svoje pravice.

Kljub obstoju te, lahko trdimo, desno usmerjene organizacije, je latinskoameriško sindikalno gibanje uspelo razbiti ovire, ki so jih ustvarili sektaštvo, personalizem in caudilizem, ter začelo na višji ravni proces združevanja in boj za ekonomske, politične in socialne zahteve. Takšen razvoj je lahko pripeljal do konference v letu 1962, kjer so ustanovili Latinskoameriško sindikalno centralo, ki je sprejela akcijski program, ki smo ga že v začetku navedli.

Videti je, da si delavsko gibanje in napredne sile v Latinski Ameriki počasi, a vztrajno krčijo pot v obdobje gospodarske svobode. Res je, da so podvržene čedalje večjemu pritisku od zunaj in da tuji in domači veliki kapital trdovratno ščiti svoje položaje.

Morali pa bodo premagovati tudi notranje težave v strankah samih. Tako je spor med Sovjetsko zvezo in Kitajsko povzročil razcepljenost v skoraj vseh komunističnih partijah Latinske Amerike, ki še vedno traja. Poleg te pa se pojavlja še tretja, nacionalna frakcija, ki se bori proti vsakemu vplivu od zunaj.

Vendar pa so že na kongresu KP Čila letos januarja številni govorniki zagovarjali načelo enotnosti, ker bodo le tako lahko uspešno nastopili v boju za nacionalno in gospodarsko odvisnost svojih dežel. Kaže, da bo to gibanje k enotnosti našlo čedalje več pristašev.

Ob koncu našega fragmentarnega zapiska o delavskem gibanju v Latinski Ameriki pa moramo zabeležiti še najnovejšo novico. Kar ni uspelo leta 1965 Allendu v Čilu, je dosegel kandidat revolucionarne stranke v Gvatemali, Montenegro; letos je 8. marca zmagal na volitvah in porazil kandidate vojaške junte, ki je bila dosedaj na oblasti. Tako je dosegel dvojno zmago, nad vojaško junto ter nad vlado v senci, ameriško družbo United Fruit, ki tudi v tej deželi nadzira vse gospodarsko in politično življenje. Če se ne bodo pričeli vmešavati od zunaj, bo ta zmaga svetel kažipot h gospodarski in politični neodvisnosti Latinske Amerike.

Človek in tehnika v vietnamski vojni

Celo desetletje (od začetka leta 1955 do konca 1964. leta) so si ZDA zamen prizadevale, da bi svoje politične in vojaške cilje v Južnem Vietnamu dosegle z opiranjem na marionetni režim v Saigonu. To je bilo desetletje, v katerem so imeli v vietnamski politiki Washingtona prevladujočo vlogo dolarji, »vojaški svetovalci« in »posebne sile za boj proti gverili«.

Takšna zamisel o vodenju bitke za Južni Vietnam je dobila poseben zamah s prihodom demokratov na oblast v začetku 1961. Postala je sestavni del nove ameriške globalne strategije, v kateri je elementom elastičnosti in lokalnim vojnām pripadlo vidno mesto. Za oblikovalce nove strategije naj bi bil Vietnam prizorišče, kjer

bi v praksi preverili in dokazali pravilnost svojih stališč. Eden od tvorcev te zamisli, general Taylor, je najprej kot posebni odposlanec in svetovalec ameriškega predsednika, kasneje pa tudi kot veleposlanik ZDA v Saigonu iz neposredne bližine bdel nad njeno uresničitvijo.

Toda leta 1964 je v Washingtonu dozorevalo prepričanje, da po dosedanji poti ni mogoče »pacificirati« Južnega Vietnama. Iz pentagona je bilo slišati vedno pogostejše in glasnejše zahteve, da je treba poiskati rešitev v neposrednem angažiranju ameriških oboroženih sil. To je bil poziv k alarmu zoper »komunistično subverzijo« v Južnem Vietnamu in »nevarnost s severa«. V ZDA je ta poziv naletel na ugoden odmev v vrstah nekaterih politikov, posebno tistih iz republikanske opozicije, pri mnogih industrijah in v delu javnega mnenja.

Ocene in napovedi ameriških vojaških strokovnjakov so bile optimistične. Obljubljali so zanesljivo in sorazmerno hitro zmago nad južnovietnamskimi uporniki, s tem pa tudi konsolidacijo pozicij ZDA ne le v Južnem Vietnamu, temveč tudi na širšem področju Jugovzhodne Azije. Ameriška vlada je tedaj sprejela argumentacijo vojaških in drugih krogov, ki so se zavzemali za intenzivnejšo uporabo oborožene sile v Vietnamu in za njeno »eskalacijo« do nivoja, ki ga ocenjujejo kot upravičenega in potrebnega. To je bila »zelena luč« za pentagon, da začne uresničevati že pripravljeni načrt za totalno, ameriško vojno v Vietnamu. Obenem je bilo to tudi molčeče priznanje ameriške vlade, da osvobodilnega boja južnovietnamskega ljudstva ni bilo mogoče zadušiti z opiranjem na saigonski režim in da toliko reklamirana uporaba »specialnih sil za boj proti gverili« ni dala pričakovanih rezultatov.

Glavni cilj tega ameriškega vojno-strateškega načrta, katerega sistematično izpolnjevanje se je začelo v začetku leta 1965, so bili naslednji:

- odvzeti pobudo oboroženim silam narodne fronte za osvoboditev, jih prisiliti k umiku in obrambi, izolirati od zunanjega sveta in potem uničiti;
- civilno prebivalstvo Južnega Vietnama iztrgati vplivu narodne fronte za osvoboditev, ga pritegniti na svojo plat ali pa pasivizirati;
- ustaviti nadaljnje naglo razpadanje oboroženih formacij saigonske vlade in jih maksimalno izkoristiti v boju proti osvobodilnim silam, posebno v krajih, kjer so življenjske razmere izjemno težke (delta reke Mekong in drugo);
- z brezobzirnim bombardiranjem DR Vietnam preprečiti »infiltracijo« s severa in vzeti pogum vsakemu drugemu, ki bi skušal poseči v južnovietnamsko »posest« ZDA (v ta namen po potrebi razširiti borbene akcije tudi na sosedne države — LR Kitajsko, Laos in Kambodžo);
- s pritegnitvijo nekaterih svojih azijskih in evropskih zaveznikov v vojno v Vietnamu dati tej intervenciji značilnosti koalicijskega pohoda proti komunizmu za ohranitev »življenjskih interesov svobodnega sveta«.

Z uporabo »eskalacije« in grožnjami, da utegnejo v vietnamski vojni uporabiti tudi taktično jedrsko orožje, želijo ameriški vojaški in politični voditelji povedati nasprotniku, da je njihova država pripravljena z vsemi sredstvi ostati v jugovzhodni Aziji in biti tam eden od odločilnih dejavnikov v vseh dogajanjih v tem delu sveta.

Glavno stališče, iz katerega so izhajali načrtovalci ameriške vojne v Vietnamu, je premoč ZDA v številu vojakov, predvsem pa v njihovem orožju in opremi. Washingtonska vlada je prepričana, da je mogoče dobiti vojno v Vietnamu z angažiranjem številnih vojakov in množično uporabo sodobne vojne tehnike.

Januarja 1965 so še govorili o »vojnih svetovalcih« v Južnem Vietnamu, ki jih je bilo menda okoli 22.000, razporejenih od najvišjih vojnih ustanov do najnižjih enot južnovietnamske armade in policije. V začetku marca istega leta se je v Da Nangu izkrcal prvi odred 3500 pripadnikov mornariške pehote. Julija se je število

ameriških vojakov v Južnem Vietnamu povzpelo na 75.000, v začetku letošnjega leta pa doseglo številko približno 190.000 mož, ki jim je treba dodati 40.000 mož sedmega ladjevja in posadke bombnikov B-52 z otoka Guam, ki neposredno sodelujejo v vietnamski vojni. Razen tega je Američanom uspelo, da s pritiskom na vlade nekaterih azijskih držav (Južne Koreje, Avstralije in Nove Zelandije) povečajo svoj ekspedicijski korpus za približno 22.000 vojakov, tako da znaša skupno številčno stanje oboroženih sil, ki se danes vojskujejo v Vietnamu na strani saigonskega režima, približno 255.000 mož. Če ne bo premirja, bo to število še letos naraslo na 350.000, nekatere napovedi pa govorijo že o pol milijona ameriških vojakov, ki jih utegnejo angažirati v »mali« vojni v Vietnamu.

Razen tega je v južnovietnamskih oboroženih silah (ne glede na njihovo slabo kakovost) po ameriških virih približno 635.000 mož (300.000 v vojski, drugi pa v policijskih in neregularnih formacijah).

Iz teh številk izhaja, da je bilo v začetku leta v vietnamski vojni angažiranih do 900.000 Američanov, Južnovietnamcev in nekaterih njihovih azijskih zaveznikov.

Ob istem času štejejo po cenitvah pentagona oborožene sile osvobodilne fronte približno 230.000 mož, med katerimi je menda tudi 14.000 pripadnikov severnovietnamske armade. To bi pomenilo, da znaša splošno razmerje sil (vojakov) skoro 4:1 v korist intervencionistov. Temu podatku gre posebna pozornost zaradi tega, ker so ameriški vojaški strokovnjaki prej zagovarjali stališče, da je treba imeti v takšnem položaju desetkrat več mož kot nasprotnik, če naj bi zagotovili zmago. Kasneje se je to razmerje zmanjšalo na 7:1, zadnji čas pa je slišati mnenje, da je že dovolj premoč 4:1, če je na razpolago dovolj sodobnega orožja, s katerim je mogoče prizadejati nasprotniku odločilne udarce.

Toliko o živi sili. O količinah in vrstah orožja ter opreme, ki jo Američani uporabljajo v Vietnamu, lahko sodimo na podlagi nekaterih parcialnih kazalcev, ki jih navaja zahodni tisk.

Letala sedmega ladjevja so izvedla leta 1965 več kot 20.000 vdorov v zračni prostor DR Vietnama, v šestih mesecih pa so njihova letala zmetala več kot 14.000 ton bomb na cilje v tej suvereni državi.

V Južnem Vietnamu je v prvih enajstih mesecih lani izvedlo ameriško letalstvo 32.000 borbenih poletov, južnovietnamsko letalstvo pa približno 20.000. Od začetka leta 1962 pa do januarja letos so helikopterji ameriških kopenskih sil v Južnem Vietnamu poleteli več kot milijonkrat.

Vrednost municije, ki jo ameriške sile zdaj porabijo v Vietnamu, znaša vsak mesec več kot 200 milijonov dolarjev. Do januarja 1964 so dale ZDA za vojno v Vietnamu približno tri milijarde dolarjev. Ti stroški so se decembra 1965 dvignili na 16,5 milijona dolarjev na dan. Predsednik Johnson je nedavno zahteval od kongresa nadaljnjih 13,3 milijarde dolarjev za kritje izdatkov za vojno v Vietnamu do konca tekočega in v prihodnjem finančnem letu (ki se bo končalo 30. junija 1967). Od tega bodo približno 4 milijarde dolarjev porabili za kritje izdatkov za vojno v Vietnamu — nakup municije, helikopterjev, letal, raket s klasičnimi naboji in druga borbeno sredstva ter za pripravljanje in vzdrževanje novih posadk, ki jih bodo poslali v Južni Vietnam.

Ti podatki so čisto dovolj, da ilustrirajo ugotovitev o prizadevanju ZDA, da bi s kopičenjem vojakov ter uporabo velikih količin sodobnega orožja in opreme naglo odločile vojno v Vietnamu v svojo korist. Toda že bežen pogled na dosedanje rezultate te ameriške akcije jasno kaže, da so se pričakovanja izneverila in da uspehi veliko zaostajajo za željami in načrti. Nobenega glavnih ciljev novega ameriškega vojno-strateškega načrta niso izpolnili. Poročila z bojišč, celo ameriška, pričajo o

tem, da je pobuda še nadalje v rokah osvobodilnih sil, ki se nenehno krepijo, in da osvobodilna fronta kontrolira tri četrtine južnovietnamskega ozemlja. Večina civilnega prebivalstva Južnega Vietnama nudi močno materialno in moralno podporo upornikom kljub strašnemu nasilju, ki ga mora prestajati. Nadaljuje se razpadanje oboroženih sil saigonskega režima, ljudstvo in vlada DR Vietnama pa kažeta nemajno odločnost v svojih upravičenih zahtevah, da je treba Vietnamcem omogočiti, da sami, brez vmešavanja od zunaj, odločajo o svoji usodi. Razen tega je tudi prizadevanje Washingtona, da bi internacionaliziral vietnamsko vojno, dalo pomanjkljive rezultate. »Eskalacija« in grožnje z jedrskim orožjem niso prepričale sosednih in drugih držav, ki so neposredneje angažirane v vietnamski vojni.

Z uvajanjem nasilja v Južnem Vietnamu in agresivnimi akti zoper DR Vietnam so ZDA oslabilе svoj mednarodni položaj, podpora svetovnih demokratičnih sil osvobodilnemu boju vietnamskega ljudstva pa je vsak dan večja in močnejša. Vojna v Vietnamu je ena glavnih ovir za normalizacijo in razvijanje odnosov med ZDA in SZ oziroma med Zahodom in Vzhodom ter za nastanek ugodnega ozračja v svetovnih okvirih. V senci ter vojne potekajo vse aktivnosti na mednarodnem področju, pri tem pa imajo izjemen pomen prizadevanja, da bi sklenili sporazum, ki bi prepovedal širjenje jedrskega orožja, in dosegli vsaj delne uspehe pri razorožitvi.

Ameriške izgube v Vietnamu so sprožile številne komentarje, nezadovoljstvo in zaskrbljenost, tako v javnosti kot med nekaterimi vojaškimi in političnimi voditelji ZDA. Pozornost pritegujejo podatki o velikem odstotku izgubljenih letal, ki napadajo cilje v DR Vietnamu. Te izgube so precej večje kot med korejsko vojno, bližajo se povprečju iz druge svetovne vojne. Pentagon trdi, da je tudi odstotek padlih oficirjev v primerjavi z skupnimi izgubami v vietnamski vojni presegel odstotke iz korejske in druge svetovne vojne. Po sporočilu osvobodilne fronte znašajo izgube Američanov v Južnem Vietnamu 1965. leta 19.200 mož, medtem ko Washington priznava, da znašajo približno 10.000 mrtvih, ranjenih, pogrešanih in ujetih.

Čeprav so nekateri ameriški vodilni ljudje obremenjeni s temi in podobnimi dejstvi, ki zgovorno pričajo o negativni bilanci dolgoletne oborožene intervencije ZDA v Vietnamu, še vedno fetišizirajo vsemogočno vojno tehniko. Pri tem pozabljajo, da je podobne poskuse tehnokratov, da bi absolutizirali pomen orožja in zasenčili vlogo človeka v vojni, zgodovina že večkrat demantirala. Visoka morala vietnamskih borcev in odločna podpora, ki jim jo nudi velik del civilnega prebivalstva na jugu in severu 17. vzporednika, je neizčrpen vir navdiha in trdna materialna osnova za premagovanje vseh ovir na poti do končne in popolne osvoboditve vietnamskega ljudstva.

Toda zelo nevarna in škodljiva je lahko tudi druga skrajnost, ki izhaja iz Pekinga, manifestira pa se v podcenjevanju vojne tehnike in razglaševanju načela, da je človek, s svojimi moralno-političnimi kakovostmi dovolj za zmago v vojni. Izkušnje nas učijo, da sta oba nazora navzdržna in je zmaga možna z usklajevanjem vseh angažiranih sil. Zmaga je rezultanta političnih (notranjih in zunanjih), moralnih, psiholoških, tehničnih, gospodarskih, zemljepisnih, klimatskih, vojnih in drugih dejavnikov, ki imajo večji ali manjši vpliv na potek borbenih akcij in na bilanco vojne v celoti. Pri tem gre človeku in njegovim moralno-političnim vrednotam vidno mesto, njegove vloge ne more prevzeti nobeno tehnično sredstvo, pa če je še tako popolno in močno. To se danes še posebno kaže v lokalnih vojnah, kjer uporabljajo klasična borbena sredstva. Vietnamska vojna je najbolj očitna potrditev, da so upravičeni in realni takšni pogledi, uspešni osvobodilni boj vietnamskega ljudstva pa najlepši zgled, da je neuničljivo ljudstvo, ki je odločno v obrambi svoje neodtujljive pravice do svobode, neodvisnosti, suverenosti in demokracije.

Prva proletarska

Zavod Borec v Ljubljani je izdal zbornik spominov preživelih borcev Prve proletarske brigade pod naslovom Prva proletarska. Knjigo je leta 1963 izdala v izvirniku založba Vojno delo v Beogradu v dveh obsežnih delih, skrajšano slovensko izdajo v eni knjigi pa so pripravili Milosav Bojić, Koča Jončić, Veljko Miladinović, Pavle Zavarar in Vlado Kovačić, gradivo pa so prevedli Viktor Konjar, Marjola Kobal in Jože Zupančič. Predgovor je napisal predsednik republike tovariš Tito.

Čeprav gradivo tega zbornika nima namena zgodovinske znanstvene dokumentacije, je kljub temu dragocen prispevek za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Avtorji opisujejo avtentične dogodke, značilne za nastanek in razvoj naše celotne ljudske armade, poljudno, vsakemu bralcu razumljivo, tako kot so jih sami neposredno doživljali. V tem gradivu so zajeti opisi junaštva, naporov, premagovanja in trpljenja borcev prvenca naše na-

rodnoosvobodilne vojske Prve proletarske brigade, predvsem pa opisi tistega pravega tovarištva, ki je bilo osnova in značilnost medsebojnih odnosov in prostovoljne discipline, ter trdna medsebojna vez, ki je omogočala kolektivne napore za premagovanje vseh težav do zmagovitega konca vojne.

Gradivo je zbrano in kronološko urejeno, to pa omogoča dobro preglednost opisanih dogajanj. Posebna vrednost knjige je v tem, da preprosto, vsakemu bralcu razumljivo daje na vpogled vse tiste vrline, ki so bile na splošno odlike tudi naših borcev. To je danes zelo dragocen prispevek k vzbujanju in širjenju tradicij našega narodnoosvobodilnega boja, posebno med današnjo mladino. Čeprav so opisani dogodki potekali precej daleč od Slovenije, je njihova podobnost z dogajanjem v naših enotah tako blizu, da človek ob branju nehote tudi v teh opisanih dogodkih najde samega sebe.

F. I.

Fani Okič: Ljubim te, deklica

Fani Okič, avtorica nekaterih mladinskih del, je napisala partizansko povest Ljubim te, deklica; knjiga je izšla pri založniškem zavodu Borec.

Okičeva si je izbrala preprosto, nezahtevno snov. Opisala je slovensko dekle, študentko, ki so jo skupaj z materjo leta 1941 pregnali na Hrvaško. Tu je spoznala osvobodilni boj, postala aktivistka, partizanka, sekretarka SKOJ in doživela mnogo borb, mnogo trpljenja, tudi lepih trenutkov, obenem tudi veliko ljubezen, ki pa se je končala s smrtjo njenega ljubljene fanta. Ljubim te, deklica je pripoved o doživetjih mladega dekleta v partizanih, o njeni partizanski

ljubezni, o ljubezenskem srečanju slovenske študentke, partizanke Milene, in mitraljezca, zagrebškega študenta Milkana. Povest je napisana v kronološkem zaporedju in v njej pisateljica pripoveduje v kratkih poglavjih partizansko pot Milene, in sicer od njenega stopa v NOV pa do smrti mitraljezca Milkana. Zato je ta povest pripoved o posameznih epizodah iz partizanskega življenja glavne junakinje, obenem pa pripoved o njenem ljubezenskem srečanju. Ljubezen torej ni osrednji motiv te zgodbe, čeprav pisateljica iz pripovedi o doživetjih glavne junakinje v partizanih s poudarkom preide na pripoved o ljubezni in z njo povest tudi zaključí.

Takih in podobnih pripovedi o borbah, trpljenju, o zmagah partizanskih borcev, o komisarijih, komandirjih in pogumnih borbah imamo v slovenščini precej, zlasti neposredno po vojni. Poznamo tudi partizanske ljubezenske zgodbe. Mnoge od njih so boljše in lepše napisane kot povest Fani Okičeve. Pisateljica manjka moči, da bi snov, ki je že sama po sebi skromna, preoblikovala, da bi svoji pripovedi o dogodkih vdihnili nekaj notranje vsebine in tako delo iz faktografskega opisovanja dogodkov povzdignila v umetnost. Toda če poznamo poleg plaže na eni in prave umetnosti na drugi strani tudi lepo oblikovano pripoved o zanimivih dogodkih, potem lahko tudi v literaturi s partizansko motiviko v sredo med izkrivljeno literaturo in pravo umetnost postavimo dela, ki so več ali manj lepo pripovedovana, ki si prizadevajo biti prava literatura, vendarle pa to niso.

Prav v to zvrst sodi povest Fani Okičeve, saj bi jo lahko na kratko označili kot partizansko ljudsko povest, malce romantično, malce sentimentalno, vendar pa še pristno pripoved o usodi dekleta v partizanih in o njeni neizpeti ljubezni. Ni dvoma, da bo ta povest vseh nezahtevnim bralcem, čeprav bodo med njimi spet nekateri pogrేశali napetega dogajanja in pripovedovanja. Zahtevnejšega bralca pa bo seveda knjiga Ljubim te, deklica pustila praznega.

To je razumljivo, kajti ta povest ima vrsto hib. Tako je pisateljica pogrేశila

že pri sami snovi in je zgodbo raztegnila ter bi jo lahko z novimi in novimi poglavji, ki nimajo nobene zveze z osrednjo zgodbo, še poljubno raztegovala. Namesto da bi bila svojo pripoved strnila okoli enega dogodka, okoli enega problema in vse drugo samo ilustrativno prikazala, je z raztezanjem dosegla, da ji je osrednja zgodba, kolikor je povest sploh ima, zvođenela. Ni torej prave izbire snovi, ni pravilne obdelave snovi, manjka tudi notranje napetosti in prave notranje zgradbe. Ostalo je zgolj samo pripovedovanje o posameznih, časovno si sledečih dogodkih, dopolnjenih z vmesnimi, brez prave zveze dodanimi poglavji. Poglavitna slabost je faktografsko pripovedovanje, saj tudi partizanska povest ne more obstajati iz samega preprostega obnavljanja dogodkov. Če še ti posamezni dogodki niso posebno zanimivi, niti ne pripovedovani posebno napeto, temveč zgolj le opisno, potem nas taka pripoved res ne more navdušiti. Pisateljica je bila v težavah pri prikazovanju značajev. Kolikor se avtorica spušča v prikaz notranjega življenja svojih oseb ali njih notranjih odločitev, pa je njeno prikazovanje nepogobljeno. Tako tudi glavna junakinja ne zaživi kot osebnost, zato jo na koncu prav tako malo poznamo kot na začetku, saj je in ostane blede figura, ki nas ne prepriča.

Kakor je pisanje Okičeve iskreno in prizadevno, oblikovano z najbolj poštenimi nameni, se vendar ni moglo dvigniti na višjo umetniško raven. S. R.

Ela Peroci: Po šoli me počakaj

Ob letnih pregledih knjižnih izdaj smo večkrat ugotavljali, da je naša literatura z vojno, s partizansko in revolucionarno tematiko vse preveč skromna, da bi si želeli boljših del, ki bi to snov obravnavala tehtneje, bolj poglobljeno; knjig, ki ne bi bile samo faktografski zapisi lastnih doživetij ali pa vsaj del, ki bi bila napisana s sodobnejšimi, originalnejšimi prijemi. Z najnovejšo knjigo Ele Peroci Po šoli me počakaj (izdala jo je Državna založba Slovenije v zbirki Tokovi časa, opremil pa Jože Brumen) sicer nismo dobili velikega partizanskega ali vojnega slovenskega teksta, dobili pa smo lepo, solidno in v marsičem izvirno napisano vojno delo, ki govori o naših mladih ljudeh v začetku zadnje vojne.

In zato moramo s toplo simpatijo pozdraviti to knjigo na našem knjižnem trgu.

Če govorimo o pisateljici Eli Peroci in o njenem najnovejšem tekstu, potem vsekakor ne moremo mimo njenega dosedanjega literarnega dela, mimo njenih knjig za otroke (Moj dežnik je lahko balon, Tisočkrat lepa, Tacek, Majhno kot meziniec, Zato, ker je na nebu oblak), saj si je z njimi Ela Peroci pridobila sloves odlične mladinske pisateljice. Njena najnovejša knjiga je prva knjiga, ki ni namenjena otrokom. Roman Po šoli me počakaj je v prvi vrsti namenjen odraslim, delno pa tudi mladini. Pisateljica se vendar obrača tudi na mladi rod, govori o svoji mladosti in mladih sovrst-

nikih; in končno je tudi v tem delu ohranila nekatere elemente svojih pravljíčnih zgodb. Zato lahko ugotovimo, da je njen kratki roman *Po šoli me počakaj* nekaj prehoden tekst od mladinskega leposlovja k branju za odrasle. Ne vemo sicer, kam bo pisateljica krenila, ali bo ostala pri mladinski literaturi ali pa bo šla v smer, ki jo je nakazala s tem delom, k pisanju za odrasle. Toda prav gotovo je bilo dosedanje sicer odlično pisateljčino pisanje za mladino v njej tako močno, da je tudi v njenem najnovejšem delu ostalo marsikaj od njega. Toda to v bistvu ni nič slabega, le da je njen svet morda malce preveč poetičen, lahko tudi rečemo otroško zaupljiv, sempatja skorajda naiven. Toda če je v knjigi govor o mladih dijakih, o njihovem boju ali manj brezskrbnem svetu z učenjem, s knjigami, z gledališčem, s prvimi ljubeznimi, z novimi oblekami, o življenju mladih ljudi v zadnjem letu pred maturo, o svetu, v katerega naenkrat trešči vojna, potem je pisateljčina malce poetična pripoved samo v skladu s snovjo: preprosto prisrčna, mladostno zaupljiva in neposredna.

V svojem delu pripoveduje pisateljica torej o mladi generaciji, o dijakih neke slovenske srednje šole, ki so tik pred maturo. Nedvomno pisateljica predstavlja sebe in svoje sošolce, mlade ljudi svoje generacije. To je svet, ki ga je sama doživela in ga dobro pozna. Svet mladih, še brezskrbnih ljudi, ki se zanimajo za življenje okrog sebe, ki ga gledajo s svojimi mladostnimi, zaupljivimi očmi, ki poznajo šolo, pa knjige, gledališče, pa malce ljubezni, ki jih žive starši, ki pravzaprav ne vedo, kaj je hudo. V ta svet pa se potem naenkrat pritihočepi črna misel na vojno. Pa potem vanj trešči. Eni dijaki so ostali onkraj razmejitvene črte, ne da bi bili mogli nadaljevati šolanje, v razred so prišli tuji profesorji; nekateri vzgojitelji so se postavili proti mladini in začeli med njo iskati ovaduhe, pomočnike za svoje izdajalsko delo; drugi so pomagali mladim in jim nudili vso pomoč in moralno oporo. Toda to je bil šele začetek. Za prvimi šolskimi kaznimi so prišle aretacije, pretepanje, mučenje, zapor, obsodbe na smrt, streljanje. Z vsem tem pa je rasel in se razvijal upor: včerajšnji brezskrbni dijaki so ostajali doma, se skrivali pred okupatorjevimi vojaki, raznašali literaturo in se pripravljali za pot v partizane.

To je snov romana *Po šoli me počakaj*, romana, o katerem je pisateljica na začetku sama najlepše zapisala takole: »Pripoveduj nam o svoji mladosti,

ste mi rekli. Res bi vam morala nekaj povedati o tem, ali bo to, kar vam bom pripovedovala, Darinkina mladost ali moja? Ali bo to najina mladost, ali mladost nas vseh? Ali se mladost pred tolikimi leti ne prepleta s to, ki jo živite danes? Ali pa je vendarle minila? Ni minila. Živela bo do konca, mislim tako do konca, da ne bo nikoli konca. Vsak izmed nas pove nekaj iz tistih dni, vsak izmed nas še nekaj postori na tem svetu, celo veliko bomo še naredili, in to bo potem živelo in ohranjalo našo podobo, kakor živi v meni Darinkina podoba, ki je nekje sredi vojne umrla.«

Vso snov pisateljica v originalni obliki podaja bralcem. Pripoved je avtobiografska, vendar pisateljica v duhu modernega romana prepleta svojo avtobiografsko pripoved s pripovedjo drugih in o drugih. Prepleta pripoved v prvi osebi s pripovedjo v tretji osebi, spomine na takratni čas z obnavljanjem dogodkov v okviru sodobne stvarnosti ter daje s tako formo knjigi ne samo raznolikost, pestrost in živahnost, temveč tudi kar največjo neposrednost. Tako nam Ela Peroci svojstveno, originalno podaja avtentično podobo prijateljic, sošolcev in sošolk, njihovih roditeljev in vzgojiteljev. Vendar pa nam vsi ti bolj plastično zažive pravzaprav šele v drugi polovici romana, kjer postane ves tekst tudi bolj epski, medtem ko je prvi del bolj poetična ekspozicija. Seveda je v prvem delu pripoved o mladini pred vojno, v drugem pa o isti mladini v vojni, predvsem v upor proti okupatorju, ki jo je iz šolskih klopi prestavil sredi krutosti okupacije in vojne.

Osnovna misel pisateljice je bila prav gotovo prikazati mlado generacijo, v katero je treščila vojna z vsemi svojimi posledicami. Mlado generacijo, ki se je kljub prejšnji navidezni brezskrbnosti znašla dovolj zrela v usodnem času, da se je kljub trpljenju in žrtvam znašla na pravem mestu. To svojo osnovno idejo je pisateljica v sorazmeroma kratkem tekstu lepo izpeljala. Zнала je preprosto snov iskreno, neposredno in prepričljivo povedati, in to v obliki, ki je vsekakor vredna, da jo posebej omenimo in jo za beležimo kot zrelo prizadevanje za neko novo obliko. Pri tem moramo še ugotoviti, da so nekateri njeni pripovedni prijemi prav mojstrski. Zato je roman *Po šoli me počakaj* kljub morda malce romantični in idilični, morda tudi malce sentimentalno otožni pripovedi vendarle zrelo delo, ki govori o naši mladini v vojni. In takega dela moramo biti samo veseli.

S. R.

Dore Klemenčič-Maj: Stara koča v Jesenici nad Cerknim, julij 1955, perorisba

Gaston G. Charlet: Kaznilnica v snegu

Iz Tržiča proti Ljubelju in meji vodi že dve leti krasna avtomobilska cesta. Vsak dan brzi po tej poti vse več domačih in tujih avtomobilov v naročje gora. Tik preden se cesta dvigne na ploščad pred obmejnim predorom, pa se oko mimoidočega zazre v spomenik, ki je tik ob cesti na travniku. Pet stebrov iz kamna obkroža bronastega okostnjaka, ki v nemoči dviga roke. Dokler niso pred leti dogradili ceste in postavili spomenika, smo tudi pri nas pravzaprav malo vedeli, kaj se je med vojno tu dogajalo. Sicer pa je naših ljudi bolj malo zaneslo tod mimo. V glavnem le tiste, ki so prek slabega prelaza tu potovali v sosednjo Avstrijo. Šele z normalizacijo razmer na meji, novo cesto in postavitvijo spomenika smo zvedeli vse.

Danes pa spomenik vsakemu mimoidočemu pripoveduje o taborišču, o nemškem koncentracijskem taborišču, podružnici Mauthausna, ki je stala tod. O taborišču, kamor so Nemci med vrhove gora v vremensko skrajno neugodne razmere v višini prek tisoč metrov strpali nekaj tisoč zapornikov Francozov, Poljakov, Jugoslovanov in Rusov, da so vrtali predor skozi goro in gradili boljše zvezo med sosednjima pokrajinama. Ko danes stotine avtomobilov brzi skozi 1700 m dolg predor, obdan s ploščicami, tlakovanim in lepo razsvetljen z neonskimi lučmi, se verjetno le malokdo zaveda, koliko gorja in trpljenja je bilo nekoč tod. Trpljenja, ki so ga pod nemškim bičem prestajali tisoči zapornikov, svobodoljubnih ljudi, ki so morali v nečloveških razmerah dolbsti goro in graditi predor, skozi katerega se danes tako udobno prepeljemo iz Gorenjske na Koroško. In vendar trpljenje in ti ljudje niso pozabljeni! Spomenik, ki stoji prav nasproti nekdanjemu taborišču, spominja in opominja.

Na taborišče, trpljenje v njem in na žrtve pa spominja tudi knjiga. Napisal jo je nekdanji taboriščnik, francoski advokat Gaston G. Charlet pod naslovom *Karawanken. Le bagne dans la neige*. In smo jo zdaj dobili tudi v slovenskem prevodu pod naslovom *Kaznilnica v snegu*. Knjiga je izšla pri zavodu Borec, prevedel pa jo je France Šušteršič.

Knjiga *Kaznilnica v snegu* je podobna drugim knjigam, ki so jih napisali nekdanji zaporniki nemških koncentracijskih taborišč. Pisatelj opisuje svoja doživetja v tem taborišču od svojega prihoda pa do osvoboditve v prvih dneh

meseca maja 1945. Opisuje pa seveda ne samo to, koliko je pretrpel, temveč tudi razmere v taborišču in nemške krvnike, svoje rojake in druge zapornike, gorje, ki so ga morali prestajati, poskuse pobegov, opisuje pa tudi okolje, naše planine in naše ljudi, ki so jetnikom pomagali po svojih močeh. Jetnikom je pomagala Osvobodilna fronta, pri tem pa je imel največ zaslug inž. Janko Tišler, ki je bil zaposlen pri nemški firmi, ki je sodelovala pri gradnji predora. Ta je vzdrževal zveze s terenskimi političnimi delavci in partizani ter pomagal internancem pri pobegih; to je tudi zapisal v svojih spominih. Leta 1944 so partizani kokrskega odreda pripravljali veliko akcijo za osvoboditev jetnikov, vendar pa je akcijo preprečilo izdajstvo.

Knjiga Gastona Charleta je napisana vseskozi dovolj zanimivo. Čeprav ni mogoče reči, da bi šlo za literarizirano pripoved, je vendar ta skrbno oblikovana in razodeva pisateljevo kulturo ter očitno prizadevnost napisati svoje spomine na taborišče in na trpljenje v njem z vso natančnostjo, resnicoljubnostjo pa tudi tako, da bo bralec dobrega spoznal, kaj vse se je v ljubelskem taborišču med vojno dogajalo. Prav v tej pisateljevi skrbni prizadevnosti je velika vrednost avtobiografskih spominskih zapisov.

Sicer pa je knjiga en sam opomin, kot je to zapisal prevajalec v spremni besedi. Opomin, ki tu pa tam, zlasti proti koncu, izzvini malce resignirano, saj je pisatelj pisal knjigo v času, ko se je Nemčija s pomočjo ZDA spet postavila na noge. Pisatelj gleda z grozo na oživljanje nacizma in ugotavlja, da so rablji še zmeraj vplivne osebe, ki jih obseva veljava močnih, pri tem pa se glas internirancev izgublja v silovitem, bučnem koncertu tistih, ki bi radi potegnili z gobo čez tablo, na kateri je napisanih še mnogo nekaznovanih vojnih zločinov. Avtor se boji, da se tragedija ne bi končala z burko, da se obtoženci ne bi spremenili v tožnike. Upanje, da bo človeštvo zbrisalo s sebe to sramoto, pa mu le ni ugasnilo. Prav tako je bila odveč njegova skrb, da bo taborišče ostalo pozabljeno.

Knjiga francoskega avtorja o nemškem koncentracijskem taborišču na naših tleh je prispevek k spominom na žrtve nasilja med zadnjo vojno, obenem pa tudi opomin za naprej. Knjiga je tudi polna idej o človečnosti. Zato je prav, da smo jo dobili v slovenskem prevodu.

S. R.

Desant na Drvar

Ne glede na izjavo hvaležnosti številnim udeležencem drvarske bitke za prispevane izpovedi in spomine v zahvali na koncu knjige moramo o njej, o Desantu na Drvar, le govoriti kot o enovitem prikazu določene vojaške akcije, ki ji prav gotovo v vsej svetovni zgodovini ni moč najti enake.

Narobe! Celo zapisali bomo, da so namreč morda prav ti prispevki soudeležencev in drvarski bitki in preverjeni podatki iz arhivov avtorja spodbudili do takšne intenzivnosti v razmišljanju, s kakršno se je edino lahko uspel dokopati tudi do najsubtilnejših usedlin v lastni zavesti — do resnice.

A resnica je — originalna!

O čem pripoveduje?

Najprej pisec zelo zgoščeno, na dobrih dveh straneh, oriše zgodovinski razvoj tistega, do druge svetovne vojne malo znanega bosanskega mesteca Drvar, ki je pozneje in za vselej postalo prizorišče ene najbolj (v zgodovinskem merilu) tveganih vojaških akcij: nemškega desanta na Vrhovni štab NOV in POJ v Drvarju 25. maja 1944.

Po blamaži na Neretvi, Zelengori in Sutjeski so se Hitler in njegovi satelitski vojaški strategji odločili za uničenje vrhovnega štaba v Jajcu. Maršala Tita so nameravali ubiti s paketom »zavezniške pomoči«, ki bi ga prinesli padalci. Ob pristanku bi se padalci »ubili«, paket pa naj bi med odpiranjem eksplodiral — po načrtu — v neposredni Titovi bližini. »Nóčrt« kajpak ni mogel uspeti, ker je Tito odšel iz Jajca.

Hitler in Himmler sta že besnela.

»Tita ubiti ali živega ujeti!«

Himmler je določil 500. SS-padalsko-lovski bataljon, sestavljen od nepopravljivih hudodelcev in obsojencev na doletne zaporne kazi. S Češkega so ta bataljon premestili v bližino Kraljeva, načrt za desant na Drvar pa je izdelal

štab druge oklopne armade v Vrnjački banji...

Vse v najstrožji tajnosti. Nepričakovano. Bliskovito.

Kot z jasnega je udarilo na Drvar... Ne, živi duši v Drvarju se ni niti kaj podobnega nikoli sanjalo...

Maršal Tito je tisto noč od 24. na 25. maj 1944 preživel v votlini nedaleč od mesta...

Ali to ni kakor pravcata razpoložljiva slika na čelu razburljivega romana? Da! Bilo bi temu tako, če ne bi bilo — neusmiljeno res!

Najbujnejša fantazija ne bi mogla pričarati tega, kar je bil zgodovinski desant na Drvar: *heroizem vsakega in vseh, ki so se uprli jekleni toči!*

V desantu je sodelovalo 900 padalcev in jadrancev, preživelo jih je komaj 200, medtem ko drugi trohne v bosanski zemlji... Knjiga pripoveduje o posameznih partizanih in o skupinah ter enako o meščanih Drvarja in o skupinah... O mitraljezcu Janiču in njegovih pomočnikih, članih okrožnega komiteja SKOJ in pionirki Miki Bosnić, skratka, o tistih — žal prav tako na stotine — ki so se žrtvovali za skupno stvar...

Tito se je z vrhovnim štabom umaknil iz votline okrog 11. ure dopoldne, najprej v Ataševac, nato v Potoke na Klekovači, po nekaj dneh pa na Kupreško polje, od koder ga je sovjetsko letalo pod vodstvom majorja Šornikova, hkrati s člani vrhovnega štaba ter zavezniki vojaških misij prepeljalo prek Jadrana v Bari...

Iz Barija se je Tito po krajšem bivanju z vrhovnim štabom preselil na otok Vis, od tam pa v osvobojeni Beograd.

Knjiga je opremljena z 20 posnetki, od stražarja pred Titovo votlino, do skupinskih posnetkov. Za ponazoritev situacij je priloženih še 7 skic.

Jaka Stokan

Triintrideset let umetniškega ustvarjanja

Vhodna vrata v občasne razstavne prostore Muzeja revolucije v Celju so podobna vratom, ki popeljejo človeka v kmečko izbo. Majhna so in skromna, skoraj ne bi mogli verjeti, da sta za njimi dva razstavna prostora, v katerih se obiskovalcu ponudi toliko lepote, pre-

tresljivosti in humanizma, kot ga lahko najde v razstavljenih risbah in grafikah, ki so delo akademskega slikarja, profesorja Staneta Kumarja.

V mesecu marcu je bila v počastitev dneva žena odprta v Celju razstava dosedanjega umetniškega ustvarjanja Sta-

neta Kumarja. Zajema obdobje triintri-desetih let. Razdeljena je v tri obdobja, ki je vsako zase vsebinsko zaključeno: prvo zajema dela, ki so nastala v času pred drugo svetovno vojno od 1932. do 1941. leta, drugo čas med vojno in tretje povojni čas do 1965. leta.

Stane Kumar se je rodil 1916. leta v Trstu in izhaja iz delavske, napredne družine. Njegov oče je bil mizar pri Državnih železnicah v Ljubljani. Morda je slikarja ravno to pritegnilo, da se je v zadnjih letih posvetil slikanju železniških motivov. Gimnazijo je dokončal v Ljubljani. V tistem času je živel v krogu napredne mladine. V osmem razredu gimnazije (1932. leta) so ga skupaj s še tremi tovariši zaprli zaradi njegovega letaka, ki je izražal protest proti izžemanju kmetov. V zaporu je nastala risba Mladinec Martin. Ko je prišel iz zaporov, je začel delati ilegalno kot aktivist, predvsem pa je delal v partijski tehniki v Ljubljani, kjer je ustvarjal letake in sodeloval v časopisih Rdeči prapor, Rdeči signali in Proleterka. Leta 1934 je začel sodelovati v naprednem legalnem tisku — za Mladi plamen je ustvaril ovitek, pri založbi ENKA (Nova knjiga) po razpustitvi le-te pa pri EE (Ekonomska enota) je opremil knjige. Od 1935. do 1937. leta je sodeloval pri Mladih potih in Mladini z vrsto linolejev in lesorezov pod psevdonimom Vinko Kosmač. Vse to izredno zanimivo gradi vo, ki ima umetniško kot tudi zgodovinsko vrednost je bilo na tej razstavi prvič zbrano in pristopno širši javnosti.

Leta 1937 je odšel na študije v Zagreb, na Akademijo likovnih umetnosti. Studiral je v šoli Krsta Hegedušića, kjer se je imel priložnost še bolj poglobiti in seznaniti s socialno tematiko. Tako je nastala vrsta del na to temo pod mentorstvom Krsta Hegedušića.

Beda predmestij, brezposelnost, negotovost jutrišnjega dne, lakota, zemlja, kmečka revščina, socialne krivice, krutost predvojnega režima — vse to so motivi, ki so pritegnili Staneta Kumarja. Zato so značilne perorisbe iz tega časa: Invalid iz I. svetovne vojne, Proletarska mati, Iz posredovalnice, Vsakdanja skrb, Brez dela, Pastir, Ljudje v čakalnici, Brezposeln v predmestju, Sezonski delavec.

Po vzoru zagrebške »Zemlje« (1929 do 1935), ki jo je policija razpustila, je ustanovil pod mentorstvom Krsta Hegedušića slovensko »Grudo«.

Začetek druge svetovne vojne je Kumar doživel v Zagrebu. Umaknil se je v

Ljubljano, kjer se je takoj pridružil Osvobodilni fronti. Delal je v Centralni tehniki. Kot takega ga je okupator aretiral oktobra 1942. Najprej je bil zaprt v belgijski kasarni, kasneje pa odgnan v taborišče Gonars. Iz tega časa je na razstavi prikazana vrsta pretresljivih risb zapornikov. Še posebna redkost in dokument okupatorjeve krutosti so tri razstavljene risbe žrtev, ki so jih Nemci ustrelili na Viču 1943. leta in jih je S. Kumar narisal v ljubljanski mrtvašnici. Skupina sedmih risb, ki so nastale v taborišču Gonars 1943. leta in predstavljajo otroke v taborišču, pa je vsebinsko kot tudi likovno prav gotovo višek razstave. Sestradani, do skrajnosti shujšani obrazi nedolžnih otrok z vdrtimi očmi, njihova posušena telesa za bodečimi žicami in med taboriščnimi barakami so dala umetniku moč, ki je potrebna, da z neživimi sredstvi globoko prepričljivo oživi na pol živa bitja, njihovo trpljenje in njihovo globoko željo po življenju in svobodi. Podati vse to pa je Stanetu Kumarju enkratno in resnično uspelo. Ista ocena velja tudi za risbe pokola otrok v Jasenovcu, ki so po svoji vsebini še pretresljivejše.

Tudi po končani vojni je S. Kumar ostal zvest svojemu osnovnemu motivu človeku — delavcu in kmetu pri delu (Kraševac). Pritegnila ga je tudi krajina (Piran, Štanjel na Krasu ter motivi iz Beneške Slovenije in Rezije). Slikal je tudi partizanske motive. Ker že vrsto let zahaja v razne slikarske kolonije, predvsem v Vojvodino, je nastala vrsta motivov od tam.

Posebno poglavje v umetnikovem ustvarjanju zadnjega časa so železniški motivi (Železniške delavnice v Mariboru, Transport), ki se jim je v veliki meri posvetil. S. Kumar je edini likovnik pri nas, ki se ukvarja s to tematiko in bo imel letos v Beogradu samostojno razstavo grafik in slik na to temo.

Doslej je razstavljaval v vseh republikah predvsem železniško motiviko, krajino in grafike iz koncentracijskih taborišč. Udeležil se je tudi razstav v inozemstvu: v Trstu, Gorici, Moskvi in Berlinu ter na Madžarskem.

Preko dvesto listov, risb in grafik, ki jih je razstavljaval Stane Kumar v Celju, izraža slikarjevo privrženost človeku, humanizmu, revoluciji in proletarski borbi. So tudi pomemben dokument o poti naše revolucije do današnjega dne.

M. L.

Stane Kumar: Mladinec Martin

MED REVIJAMI

RINASCITA (1. št., 1966) Ta številka je še posebno zanimiva, ker je v njej objavljen dnevnik italijanskega vojaka, ki se je od prvih vojnih dni boril na jugoslovanskih tleh kot pripadnik okupacijskih sil. Dnevnik, ki je objavljen pod naslovom Vojak v Jugoslaviji, je lahko zelo koristen našim zgodovinarjem, ker vsebuje nekatere podatke v zvezi s prvimi dnevi NOB (posebno še v Bosanski krajini), ki se, kar se tiče datumov, ne skladajo s podatki, ki jih lahko najdemo v naših virih. Pozornosti je vredno tudi pričevanje Adolfa Scalpelli, ki daje v svojem dnevniku objektivni pogled na NOB in vojne metode italijanskih okupacijskih sil na našem ozemlju. — Še pomembnejša kot je ta ocena, ki je na liniji KPI, pa so bibliografski podatki o novejši literaturi v italijanskem jeziku, ki obravnava probleme naše NOB in bo dobrodošla našim raziskovalcem s tega področja. Zato to literaturo tudi naštevamo: Boldnini Arrigo: Il patrimonio arti-

stico di Ravenna e la guerra. Il movimento di liberazione in Italia, No 70, 1963; Giardresco, Gianni: Ravenna zona operazioni 1944—1945. Ravenna, ANPI, 1955; Marin, Folco: La Traccia sul mare. Trieste. Società per la storia del Risorgimento, 1950; Longo, Luigi: Sulla via dell'insurrezione nazionale, Roma, Ed. di Cultura sociale, 1954; Pacor, Mario: Confine orientale. Milano, Feltrinelli, 1964.

Sicer pa je 1. številka Rinascite v celoti posvečena takratnemu bližnjemu XI. kongresu Komunistične partije Italije. Poleg drugega so na njenih straneh objavljeni naslednji prispevki: Vloga Italije (Libero Pierantozzi), Miroljubna koeksistenca (Enrico Berlinguer), O kulturni politiki (Giuseppe Chiarante), Socialistična enotnost in dialog s katoličani (Spartaco Maragnoni), Erhardovi polarisi (?) (Sergio Segre), V Bonnu protestirajo nemški intelektualci, Harrimanovo srečanje s študenti univerze v Cornelu.

Revijo izdaja zvezno društvo Znanje v ruskem, angleškem in francoskem jeziku. Njeni sodelavci so v glavnem ugledni politični delavci in diplomati.

Letošnja druga številka prinaša namesto uvodnika komentar P. Krjukova o Rezultatih Taškenta. Pisec navaja, da bi se moral vojaški proračun Indije v primeru vojne zvišati na 10,5 milijarde rupij, Pakistan pa bi moral še bolj okrniti izdatke za načrtni gospodarski razvoj, ki so se med vojno že tako zmanjšali za 23 odstotkov. — M. Senin razpravlja o Gospodarskih reformah v socialističnih deželah in zunaj politiki. Avtor zavrača trditve buržoaznih ekonomistov, da reforme pomenijo zblizanje s kapitalizmom. — O narodnoosvobodilnih gibanjih in nekapitalistični poti piše K. Ivanov. Pisec komentira razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Alžiriji. — Revija objavlja prispevek ameriškega novinarja Harryja Freemanja o Političnem javnem mnenju v ZDA. Člankar trdi, da je kljub relativni politični pasivnosti ameriškega prebivalstva, ki je odločitve navajeno prepuščati Beli hiši, 65 odstotkov Američanov proti vietnamski vojni. — E. Novoselceva piše o Pretiranih ambicijah Bonna. Tema članka je naraščajoča moč nemških monopolov in njihova težnja k uresničitvi druge etape v razvoju države, ki naj bi vsebovala tudi jedrsko oborožitev. — Agonija kolonializma v Afriki je naslov članka, ki ga je prispeval J. Oganisjan. Avtor obravnava demagoško geslo luzo-tropikalizma, ki ga je na Salazarjevo pobudo razglasil portugalski sociolog G. Freyre. Luzo-tropikalizem naj bi v portugalski kolonialistični politiki pomenil spajanje črnega in belega prebivalstva kolonij in temelji na Freudovi teoriji o »podzavestnem seksualnem nagnjenju do temnopoltih žensk«. — G. Anatoljev je svoj prispevek naslovil »Anglija in evropska varnost. Pisec poudarja, da ima Zvezna republika Nemčija sedaj najmočnejšo kopensko armado v Evropi in da revanšistična politika Bonna ogroža varnost v Evropi. Zato je po avtorjevem mnenju nujno sodelovanje vseh evropskih narodov, zlasti pa še Anglije in Sovjetske zveze. — E. Vladimirov odgovarja na knjigo direktorja Korpusa miru. S. Shriverja Point of the Lance, ki je izšla l. 1964 v New Yorku. Avtor ugotavlja, da je Korpus v bistvu odlično usposobljena vohunska organizacija, ki bistveno vpliva na politične dogodke v deželah v razvoju. Pisec nadrobno analizira delovanje te organizacije in podpira svoje trditve s podatki. — V. Matvejev, komentator časopisa Izvestija, razpravlja o Novi mobilizaciji NATO v zvezi z zahtevami Bonna o atomski oborožitvi. V rubriki Svetovna politika in boj ideologij je L. Sente-

bov prispeval članek o Krizi duševne integracije Zahoda. Avtor piše, da je duševna integracija zahoda mit, ki naj bi ustvaril enotno fronto imperialističnih držav proti socializmu, komunizmu in narodnoosvobodilnim gibanjem. — Rubrika Informacije, pregled, podatki vsebuje prispevek G. Sibirjakova o Vesoljski ekspanziji ZDA na kopnem. V Novinarjevih beležkah J. Lopatin obravnava politične dogodke v Franciji 1966. leta. — V. Trapeznikov piše o Današnjem Nepalju. Rubrika Kratko o dogodkih prinaša komentarje o konferenci afrikoazijske solidarnosti v Havani, o provokacijskih načrtih Bonna v zvezi z Zahodnim Berlinom, o dogodkih v Dominikanski republiki, o jubileju združitve ameriških sindikatov in o ameriški politiki v Libanonu. — Revija objavlja tudi izvlečke iz članka ameriškega publicista in sociologa Irwinga Horowitza o Latinsko-ameriških 'gorilah'. 'Gorila' pomeni v jeziku južnoameriških narodov visok vojaški čin. Horowitz analizira vlogo armad v politiki južnoameriških držav. — Poleg tega prinaša revija Mednarodni pregled podatke o sodelovanju med socialističnimi državami pri razvijanju surovinske baze, številke in podatke o Fronti narodne osvoboditve v Južnem Vietnamu, podatke o japonskem buržoaznem tisku in o Dahomeju. Na koncu objavlja resolucije 20. zasedanja Generalne skupščine OZN, sestavek o zunanji gospodarski politiki in diplomaciji dežel v razvoju.

J. K.

MUNDO OBRERO (3. in 4. št., 1966). Konec lanskega in v začetku letošnjega leta v Španiji ni bilo izrazitejših zunanjih manifestacij nezadovoljstva s frankističnim režimom. Uvodnik 3. številke glasila španske Komunistične partije Mundo obrero je posvečen v glavnem boju delavcev in kmetov za boljše življenjske razmere, za osemurni delavnik in proti druginji, ki je ob nizkih osebnih dohodkih vzrok stalnih protestov proti gospodarski politiki frankistične vlade. — Članek O problemu izvoza pomaranč razpravlja o težavah, ki jih ima Španija pri izvažanju tega tradicionalnega blaga, ker je skupni trg založen z italijanskimi pomarančami, trgovina s socialističnimi državami pa skrajno omejena. — Celestino Vidarte piše v članku Propadanje kmetov in dobički oligarhije o aktivnosti C. O. E. S. — Španske kooperacije za prodajo poljedelskih pridelkov, ki je monopolizirala prodajo živil na zunanji trg. Za kredit, ki ga je ta »kooperacija« prejela iz ZDA, se je obvezala kupovati presežke severnoameriškega žita, s tem pa bo uničila nešteto malih španskih pridelovalcev žita. — Več krajših

prispevkov v tretji številki Mundo obrero je posvečeno manjšim stavkam na podjetjih, protestom študentov zoper odstavitev profesorjev, ki so jih podprli med lanskimi demonstracijami, in sojenju 19-tim antifrankistom v Valenciji.

4. številka glasila prinaša članek Horacia F. Inguanza o stanju v rudarskih revirjih Asturije, kjer so opozicijska gibanja posebno močna. Sodeč po razpoloženju, ki vlada med prebivalstvom, je pisec mnenja, da bo leta 1966 spet izbruhnila stavka in za jela vso pokrajino. — V glasilu je objavljeno poročilo o VI. kongresu KP Portugalske. Program stranke zajema 8 glavnih točk: 1. uničenje fašistične države in vzpostavitev demokratičnega reda, 2. likvidacijo mono-

polov in pospešitev gospodarskega napredka, 3. izvedbo zemljiške reforme, ob kateri naj zemljo dobi tisti, ki jo obdeluje, 4. dvig življenjske ravni delavcev in ljudstva na sploh, 5. demokratizacijo kulture in prosvete, 6. osvoboditev Portugalske izpod imperializma, 7. zagotovitev pravice na takojšnjo osamosvojitve narodov portugalskih kolonij, 8. izvajanje politike miru in prijateljstva med narodi. — List je ponatisnil tudi sporočilo iz španskega časopisa YA, da bo Španija sodelovala v vietnamski vojni in da bo prispevala zdravnike in zdravila, ter mnenje J. Ma. Massipa, dopisnika časopisa ABC, ki trdi, da bo »Španija po vsej verjetnosti aktivno sodelovala z ZDA v vietnamski vojni.«

Jolanda Kvas

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BAJT, Aleksander: Uvod v politično ekonomijo. Oprema: Nadja Furlan. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 658 + (I) str.

BROZ-Tito, Josip: Borba za mir in mednarodno sodelovanje. XII. knjiga. Prevedel Franček Šafar. Opremil ing. arch. Jakica Accetto. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 454 + (I) str.

ENGELS, Friedrich: Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti. (Antidühring.) Prevod: M. K. in M. V. Oprema: Dušan Premrl. Cankarjeva založba, Ljubljana 1965. 426 + (II) str.

FLERE, Dr. J.: Mednarodna finančna politika. Zbirka »Ekonomik«. Oprema: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 244 + (II).

PETERS, J. M. L.: Filmska vzgoja. (L'éducation cinématographique.) Iz francosčine prevedla Djurdja Fleré. Zbirka »Sedma umetnost«. Urednik: Mirjana Borčič. Prosvetni servis. Ljubljana 1965. 135 + (III) str. s XXVIII slikovnimi prilogami med besedilom.

PRIROČNIK za izobraževanje kadrov. (Priročnik za strokovne izpite.) Državna in politična ureditev Jugoslavije — Upravni postopek in upravni sodni postopek — Družbeno-gospodarska ureditev — Javne finance — Socialno zavarovanje — Delovna razmerja na podlagi temeljnega zakona o delovnih razmerjih — Pisarniško poslovanje. »Gospodarski vestnik«. Ljubljana 1966. 327 + (I) str.

ZAKON o zdravstvenem zavarovanju kmetov. — S pojasnili. (Pojasnila je napisal J. Erjavec.) ČZ »Uradni list SRS«. Ljubljana 1966. 48 str.

ZBIRKA predpisov o prometnem davku. »Gospodarski vestnik«. Ljubljana 1966. 79 str.

BOŽINOVIC, Milorad: Razorožitev. — Knjižnica Sodobni svet. Leto II št. 7. Urednik: Marko Kozman. Naslovna stran: Marko Deu. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1965. 52 str.

BAJEC, Milan: — Slobodan Vujica: Privredna reforma. Dokumenti današnjice. Nova serija. Godina V. br. 120—121. Urednik: Slobodan Petrović. »Sedma sila«. Beograd 1965. 95 + (I) str.

BANKOVSKI i kreditni sistem. Redakcija: dipl. oec. Rajka Zečević. Organizacija i ekonomika preduzeća 10. Urejuje prof. dr. ing. Franjo Krajčević. Oprema: Marijan Javšovar. — »Informator«. Zagreb 1965. 252 str.

GABELIĆ, Andro: Kineski pogledi na rat. Dokumenti današnjice. Nova serija. V/134. »Sedma sila«. Beograd 1965. 65 + (I) str.

JEVREMOVIĆ, Miodrag: 20 godina socijalističke Jugoslavije. Dokumenti današnjice. Nova serija. V/131. »Sedma sila«. Beograd 1965. 64 str.

KOSTIĆ, Veljko: Svetski izvori energije. Dokumenti današnjice. Nova serija. V/132. »Sedma sila«. Beograd 1965. 64 str.

PRILOZI za istoriju socijalizma. 2. Redakcija: Dr. Marjan Britovšek, Pero Damjanović (glavni urednik), Orde Ivanovski, dr. Vera Mujbegović, Vladan Pantić, dr. Branko Pribičević, dr. Radoslav Ratković, Nada Spozna Mimica. Odeljenje za istoriju medjunarodnog radničkog pokreta i razvoja socijalističke misli. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1965. (XII) + 433 + (III) str.

SARACEVIĆ, Sead: Sukarno. Biblioteka ličnosti o kojima se govori. Oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1965. 64 + (II) str.

SRPSKA socijaldemokratska partija. — Naučni skup posvećen pedesetgodišnjici smrti Dimitrija Tucovića, održan u Beogradu 18., 19. i 20. novembra 1964. Urednik: Nikola Damjanović. Naslovna strana: Miloš Ristić. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije. Naučna knjiga. Beograd 1965. 334 + (I) str.

SANTIĆ, Vojin: Rasizam u Rodeziji. Dokumenti današnjice. Nova serija. V/133. »Sedma sila«. Beograd 1965. 62 + (II) str.

USMERAVANJE društvenog razvoja u socijalizmu. Politička dokumentacija 10. (Kolo II). Urednik: Svetislav Ristić. Naslovna strana: Bole Miloradović. »Sedma sila«. Beograd 1965. 408 + (V) str.

LEPOSLOVJE

COPIĆ, Branko: Ne joči, bronasti stražar! Prevedel Janko Moder. Opremil Janez Bernik. (Izbrana dela V.) Državna založba Slovenije. Ljubljana 1965. (II) + 149 + (II) str.

COPIĆ, Branko: Pionirska trilogija. Prevedel Jože Zupančič. (Izbrana dela XI.) DZS. Ljubljana 1965. 467 + (IV) str.

JENKO, Simon: Pesmi. Izbral in uredil dr. Francè Bernik. Portret avtorja je delo Miroslava Oražma. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 169 + (II) str.

JURČIČ, Josip: Deseti brat. Izvirni roman. (Klasje 35.) DZS. Ljubljana 1965. 233 + (II) str.

KRANJEC, Miško: Ukradena ljubezen. (Zbirka novel). Oprema: Janez Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1965. 231 + (IV) str.

LERMONTOV, Mihail Jurjevič: Pesmi. — Junak našega časa. Izbor. Izbral, prevedel in spremno besedo napisal Mile Klopčič. Knjižnica Kondor 73. Urednik: Uroš Kraigher. Oprema Branko Simčič. Mladinska knjiga v Ljubljani 1965. 174 + (II) str. + (IV) str. ilustracij med besedilom.

MALENŠEK, Mimi: Minuta molka. Oprema: Tomaž Praprotnik. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 627 + (I) str.

PREŠEREN, dr. France: Poezije. Faksimile. (V notranjosti:) Poezije doktorja Franceta Prešerna. Faksimile cenzurno-avstrijskega rokopisa iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. Monumenta litterarum Slovenicarum 1. Ureja Alfonz Gspan s sodelovanjem dr. Marje Boršnikove in dr. Branka Berčiča. Spremnna beseda Alfonza Gspana. Opremil in tehnično uredil Cvetko Jeraša. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 199 + (II) + XXX + (II) str. s prilogo brošure »Kerst per Savizi«, izdane v Ljubljani 1836, s 36 str. V ovitku in škatlji z žametno prevleko v notranjosti.

SHAKESPEARE, William: Troilus in Kresida. Prevedel Matej Bor s sodelovanjem A. Š. Vezana beseda 21. Spremnno besedo napisal Vladimir Kralj. Opremil Marko Zupančič. Slovenska matica. Ljubljana 1965. 174 + (II) str.